

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра економічної безпеки та фінансових розслідувань

ВІВЧАР Віктор Павлович

Формування системи економічної безпеки реального сектора економіки країни / Forming of economic security system of real economy of the state

спеціальність: 073 - Менеджмент
магістерська програма – Управління фінансово-економічною безпекою

Магістерська робота

Виконав студент групи
МФЕБм-21
В.П. Вівчар

Науковий керівник:
к.е.н., доцент Ю.Є. Муравська

Магістерську роботу допущено до захисту:

« ____ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.Б. Москалюк**

ТЕРНОПІЛЬ - 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ	9
1.1. Основні концептуальні положення економічної безпеки держави	9
1.2. Системні характеристики економічної безпеки країни	20
1.3. Реальний сектор економіки як об'єкт дослідження в системі економічної безпеки держави	31
Висновки до розділу 1	42
РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИЗМ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ДИСФУНКЦІЙ ВЛАДНИХ СТРУКТУР	44
2.1. Аналітична характеристика сучасного стану розвитку економіки України	44
2.2. Загрози економічній безпеці реального сектора економіки	52
2.3. Індикатори економічної безпеки держави реального сектора економіки	63
Висновки до розділу 2	75
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ	77
3.1. Проблемні аспекти системи державного регулювання економічної безпеки базових видів економічної діяльності	77
3.2. Передумови забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки	87
3.3. Основні стратегічні вектори зміцнення економічної безпеки реального сектору економіки країн	99
Висновки до розділу 3	112
ВИСНОВКИ	116
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	120

ВСТУП

Актуальність теми. Звертаємо увагу на те, що сучасний етап економічного розвитку України виявив системні проблеми у сфері забезпечення економічної безпеки, зумовлені недостатністю якісних інституційних трансформацій, гальмуванням темпів модернізації економіки, які підсилюються зовнішніми чинниками нестабільності. Несвоєчасне розв'язання відповідних проблем загрожує втратою економічної стійкості, зниженням фінансово-економічної ефективності, звуженням джерел подальшого розвитку та прямою загрозою національним економічним, а також суспільним інтересам.

Значною мірою економічна безпека України визначається станом реального сектору економіки, частка якого забезпечує близько 70 % ВВП. Важливість забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки актуалізується потребою зниження залежності вітчизняного внутрішнього ринку від зовнішньоекономічної кон'юнктури, підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів, галузевої реструктуризації, підвищення технологічного укладу, удосконалення законодавства для прискорення розвитку національної економіки на інноваційних засадах, легалізації тіньових економічних відносин, зменшення впливу іноземного капіталу на розвиток стратегічно важливих галузей національної економіки та ін.

Державна політика у сфері зміцнення економічної безпеки реального сектору економіки потребує удосконалення шляхом підвищення системності й комплексності, подолання нераціональності, упровадження стратегічного планування, дієвих методів і засобів, спрямованих на досягнення поставлених завдань, поліпшення інституціонального середовища, запровадження ефективного державного контролю. Недосконалість функціонально-структурного забезпечення економічної безпеки в Україні формує низку загроз національній безпеці та поширює деструктивні процеси на її підсистеми. Без належної протидії цим загрозам процес деградації може стати незворотним, а інститут національної безпеки паралізованим системними перешкодами не лише розвитку, а й стійкості та

суверенності.

Проблеми економічної безпеки держави, у т. ч. на різних рівнях ієрархії управління економікою країни, аналізуються в працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Л. Абалкін, В. Алькема, Г. Андрощук, О. Барановський, В. Бегма, У. Бек, О. Білорус, А. Блінов, Т. Блудова, З. Борисенко, З. Варналій, Т. Васильців, О. Вівчар, Г. Вечканов, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Грушко, Т. Гладченко, М. Денисенко, М. Єрмошенко, Т. Єфименко, В. Кириленко, Т. Ковальчук, А. Козаченко, П. Крайнів, В. Ліпкан, Л. Ліпич, Ю. Лупенко, І. Манцуров, Ю. Макогон, Ф. Меєр, В. Мунтіян, В. Новицький, Н. Реверчук, В. Сєнчагов, В. Сідак, А. Сухоруков, В. Тимошенко, М. Флейчук, В. Франчук, Т. Хайлова, Л. Шемаєва та ін.

Разом із тим обґрунтування концептуальних засад, принципів, стратегічних пріоритетів, тактичних завдань, механізмів, методів і засобів державної політики формування системи економічної безпеки реального сектора економіки, де створюється значна додана вартість, вимагає системного наукового підходу. Це зумовлює потребу в об'єктивному аналізі причин виникнення загроз і ризиків економічній безпеці реального сектору економіки та врахуванні їх у практичній діяльності для обґрунтування пріоритетних напрямів економічної політики держави.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є розроблення теоретико-прикладних аспектів формування системи економічної безпеки реального сектору економіки країни в сучасних умовах макроекономічної нестабільності.

Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі завдання:

- визначити вплив концептуальних положень, чинників і системних характеристик економічної безпеки реального сектору на економічну безпеку держави;

- дослідити методику оцінювання економічної безпеки реального сектору економіки країни;

- ідентифікувати ризики й загрози економічній безпеці реального сектору економіки країни;

- систематизувати індикатори економічної безпеки реального сектору

економіки;

– обґрунтувати пріоритети зміцнення економічної безпеки реального сектору економіки країни.

Об'єктом дослідження є розвиток реального сектору економіки як основного вектора зміцнення економічної безпеки країни.

Предметом дослідження є специфіка формування системи економічної безпеки реального сектору економіки країни.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань у роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів та прийомів наукового дослідження. У магістерській роботі було використано такі методи теоретичного й емпіричного дослідження: логічне узагальнення – для визначення змісту системних характеристик економічної безпеки держави та реального сектору економіки як об'єкту дослідження в системі економічної безпеки держави; аналіз і синтез – для визначення економічної безпеки реального сектора економіки та типологізації економічних загроз безпеці економіки в процесі розвитку його реального сектора, а також виявлення концептуальних положень та чинників економічної безпеки держави; системний підхід – визначенні передумов та чинників забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки, формуванні системи економічної безпеки реального сектору економіки; методи теоретичного узагальнення – для обґрунтування методичних підходів щодо оцінки економічної безпеки реального сектору економіки та формування концепції забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки; статистичні методи – для визначення впливу та оцінки стану фінансового забезпечення життєздатності підприємств базових видів економічної діяльності.

Інформаційною основою дослідження є законодавчі й нормативно-правові акти з питань розвитку реального сектору економіки та забезпечення його економічної безпеки, матеріали Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва, Державної служби статистики України, міжнародних економічних організацій,

монографії та публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів. Основний науковий результат магістерської роботи полягає в комплексному обґрунтуванні щодо формування системи економічної безпеки реального сектору економіки країни в сучасних трансформаційних умовах.

Апробація результатів магістерської роботи. Основні положення і результати дослідження обговорено і схвалено на I Міжнародній студентській науковій конференції [“Правова система України в умовах Європейської інтеграції: погляд студентської молоді”] – Тернопіль, ЮФ ТНЕУ 3-4 квітня 2017. – “Сучасний імператив управління системою економічної безпеки підприємств реального сектора економіки”, С. 117–118.

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 64 найменувань. Загальний обсяг магістерської роботи 122 сторінок, включаючи 8 таблиць, 27 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

1.1. Основні концептуальні положення економічної безпеки держави

Теоретичні основи економічної безпеки досліджувалися у багатьох вітчизняних та зарубіжних наукових публікаціях. За результатами їх узагальнення є підстави стверджувати про найпоширеніші підходи до трактування сутності економічної безпеки держави. Зокрема, ця категорія спершу була застосована при характеристиці глобального військово-стратегічного протистояння найбільш економічно розвинених країн світу в часи “холодної” війни, коли безпека розглядалася як забезпечення життєздатності економіки країни в умовах військових дій.

Великої популярності набули результати дослідження Д. Медоуза (послідовника у цьому контексті ідей Дж. Форрестера), висвітлені у доповіді “Межі зростання”, де аспекти економічної безпеки виражалися через проблеми надмірного економічного розвитку і споживання ресурсів, індивідуального та національного егоїзму. Втім, вони стосувалися швидше глобальної безпеки світового господарства, а не окремих економік. Хоча, очевидно, що на цьому мегарівні власне й утворюються загрози, які є зовнішніми відносно економічної безпеки національного господарства.

Проте багаторічний світовий досвід свідчить, що потужність і національна безпека характеризуються передусім станом економіки, її фінансовими можливостями як у воєнний, так і в мирний час. Тому в подальшому акценти щодо підходів до трактування економічної безпеки держави стали зміщуватися у бік забезпечення виживання країни у разі природних лих або екологічних катастроф [32], а в науковій літературі достатнього поширення набув підхід, за якого економічна безпека розглядалася як забезпечення життєздатності національної економіки в умовах світових економічних криз.

Втім, у міру зростання обсягів та посилення терористичних загроз у світі змінився вектор безпеки, яку почали розглядати з акцентуванням на таких аспектах, як: протидія економічній підтримці тероризму; розкриття руху фінансових потоків, пов'язаних із цими діями (розкриття інформації про розрахункові банківські рахунки терористичних структур, про відмивання кримінальних грошей та ін.); забезпечення прозорості економічної інформації про вливання фіктивного капіталу; недопущення корупційних банкрутств і виявлення порушень, пов'язаних із капіталізацією і власністю.

На основі опрацьованих літературних джерел ми можемо стверджувати що, у наукових публікаціях, присвячених проблемам економічної безпеки держави, подаються різноманітні підходи до її трактування. Проте, незважаючи на певні відмінності в акцентах визначення досліджуваного поняття, обґрунтування більшості з них передбачає використання таких характеристик, як економічна незалежність, захист національних інтересів, економічне зростання, соціальна спрямованість політики [34]. Відтак, є підстави стверджувати, що поняття “економічна безпека держави” складне та багатогранне, зумовлюється впливом багатьох об’єктивних і суб’єктивних чинників.

В. Гусев при дослідженні економічної безпеки держави доходить висновку, що ця категорія характеризує захищеність громадських відносин задля забезпечення динамічного розвитку суспільства в конкретних історичних і природних умовах від небезпек, джерелом виникнення яких є внутрішні і зовнішні протиріччя. При цьому досить специфічним є визначення функціональних напрямів економічної безпеки держави: система виробництва товарів та послуг, економічні кордони, фінансова система, природні ресурси.

Економічна безпека, як вважає Х. Маул, проявляється у відсутності загроз економіці, які виникають внаслідок неконтрольованих політичних процесів. При цьому загрозами виступають: посилення небезпечних тенденцій розшарування суспільства, ескалація соціальних конфліктів; порушення зв'язків із постачальниками сировинних ресурсів. К. Мирдок у публікаціях, присвячених проблемам економічної безпеки, уточнює перелік причин, що сприяють

виникненню загроз безпеці, включаючи до них раптові зміни (зокрема, ті, що уповільнюють темпи економічного зростання) в обсягах та розподілі доходів і багатства, що погіршують стан економічних суб'єктів; у рівні зайнятості, інфляції, доступі економічних агентів на ринок, постачанні сировини.

На думку П. Шлендера, В. Маслової, С. Подгаєцького, під економічною безпекою держави варто розуміти захищеність економічних відносин, що визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу країни і забезпечують зростання рівня добробуту суспільства, формують основи обороноздатності від небезпек і загроз [37]. При цьому основоположними характеристиками виступають: 1) розвиток (якщо національне господарство не розвивається, то його можливості до життєздатності та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам різко знижуються); 2) стійкість (як міцність і надійність структурних елементів складної системи “економіка”, вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків у її межах, здатність витримувати внутрішні і зовнішні навантаження); 3) надійність і здатність об'єкта безпеки до виживання і розвитку в умовах дії внутрішніх та зовнішніх загроз, а також непередбачуваних, часто непрогнозованих чинників.

Відтак, основні елементи економічної безпеки загалом характеризують здатність країни володіти достатнім економічним потенціалом, необхідним для самостійного, стійкого, динамічного розвитку; самодостатньо відтворювати і забезпечувати населення життєво необхідними благами, забезпечити належний рівень життя; зберігати високий рівень стабільності в умовах дії економічних, політичних, соціальних, природних і техногенних загроз. Безпосередньо об'єктами економічної безпеки виступають економічна система та інституціональні перетворення, а предметом – методи, механізми, інструменти і технології функціонування економічних систем та інституціональних перетворень.

Потрібно визнати, що за останні два десятиліття вітчизняними науковцями достатньо ґрунтовно розвинуто понятійний апарат та структуру економічної безпеки. Тут варто вказати на, що на переконання М. Єрмошенка, економічна безпека держави є характеристикою захищеності життєво важливих інтересів держави, громадян та суспільства від негативного впливу різноманітних загроз.

Вона ґрунтується на економічній незалежності, стабільності національної економіки, здатності до економічного саморозвитку, високому рівні самодостатності економіки [14, с. 24]. Ідеться про незалежність, стійкість, здатність національної економіки до постійного відновлення і самовдосконалення, а Б. Губський, розвиваючи цей підхід, зазначає, що стан економічної безпеки держави відображає не лише її спроможність забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, але й здатність здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій.

Г. Пастернак-Таранушенко визначає економічну безпеку держави як такий її стан, за якого всі потреби населення і країни повністю і вчасно забезпечені у контексті ведення нормальної життєдіяльності та розвитку держави як соціально-економічної системи і всіх її елементів.

Втім, Я. Жаліло у власних дослідженнях економічної безпеки держави певною мірою звужує сутнісні характеристики економічної безпеки держави до спроможності національного господарства забезпечувати розширене відтворення з метою задоволення потреб населення у товарах і послугах, протистояння дестабілізуючій дії негативних чинників (внутрішніх та зовнішніх загроз), забезпечення конкурентоспроможності економіки у світовій системі господарювання. Ще вужче трактують аналізовану категорію А. Степаненко і М. Герасимов – як стан економіки, який забезпечує її зовнішню і внутрішню стабільність.

Як рівень захищеності державних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпеченої всіма необхідними для цього засобами та інститутами, трактує аналізовану категорію і Н. Блінов.

В. Паньков також розглядає категорію економічної безпеки держави з огляду на стан національної економіки, її стійкість до впливу внутрішніх і зовнішніх негативних факторів, які порушують нормальне функціонування суспільного відтворення і підривають досягнутий рівень життя населення.

В. Серебрянніков за результатами дослідження концептуальних основ

економічної безпеки держави доходить висновку, що ця категорія характеризує ефективність діяльності (політики) громадян, суспільства та держави щодо моніторингу і діагностики, попередження, ліквідації небезпек і загроз державі як соціально-економічній системі, здатних знищити, позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, спричинити неприйнятний збиток, знизити рівень розвитку. Зауважимо, що такий підхід свого часу отримав назву діяльнісно-функціонального в системі наукових поглядів на економічну безпеку.

Це “загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний та стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам”, – так визначає поняття економічної безпеки держави В. Мунтіян. У праці за редакцією В. Геєця додається, що метою забезпечення економічного розвитку (зادля посилення економічної безпеки держави) є задоволення соціальних та економічних потреб громадян за оптимальних витрат праці, ощадливого та екологічно орієнтованого використання сировинних і природних ресурсів, збереження навколишнього середовища.

На думку Н. Третьякової, економічна безпека є багаторівневою категорією з трьома рівнями: індивіда, держави, світової економічної системи. При цьому економічна безпека держави не є окремим елементом національної безпеки, а швидше виконує власну функцію в кожному елементі національної безпеки (військовому, екологічному, інформаційному та ін.) у вигляді економічного аспекту, адже негативні наслідки реалізації загроз у кожній функціональній чи структурній складовій безпеки завжди оцінюються розміром матеріального збитку, відшкодування якого вимагає фінансових ресурсів. Таким чином, економічна безпека охоплює усю систему національної безпеки, є її домінантною характеристикою. Відтак, згідно Н. Третьякової, економічна безпека держави відображає стан економіки, а саме рівень задоволення потреб держави, суспільства, особи відносно економічної незалежності, стабільності, стійкого розвитку та рівноправного становища у світовій спільноті. При цьому забезпечення економічної безпеки держави здійснюється через управління економічними ресурсами за допомогою відповідних методів.

Поняття економічної безпеки держави також визначено і на офіційному державному рівні, зокрема в Конституції України та в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, де визначено її зміст, основні положення та складові елементи. Проте, як видно з основного закону держави, економічній безпеці все ще не приділено належної уваги, оскільки її роль зводиться до виконання рядових функцій поряд, наприклад, із інформаційною (стаття 17 Конституції України). У вказаній вище методиці зазначено, що економічна безпека держави є станом національної економіки, за якого зберігається стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатність задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави.

Підбиваючи висновки з узагальнення теоретичних засад категорії економічної безпеки держави (рис. 1.1), зауважимо, що саме вона є головним елементом у системі управління національним господарством, адже забезпечує оптимізацію економічних інтересів (захищеність цінностей), цілісність процесів та їх стійкий розвиток, реалізуючись через сукупність циклічних процесів: діагностики, моніторингу, аналізу; планування; організації; прийняття і реалізації рішень; мотивації; контролю.

За результатами конвергенції наукових трактувань змісту категорії “економічна безпека держави”, на нашу думку, підстави визначити в якості операційних цілей забезпечення державної політики такі, як розвиток інституційної інфраструктури (державної та громадської), зміцнення безпеки, зростання національної економіки та вдосконалення її структурних характеристик, розвиток зовнішньоекономічної діяльності та зміцнення конкурентних позицій економіки на зовнішніх ринках, покращення місця національної економіки у міжнародному поділі праці, забезпечення економічної і політичної стабільності, покращення якості життя населення, системи його соціальної підтримки і захисту, задоволення потреб населення у товарах і послугах, підвищення рівня незалежності та збільшення обсягів інвестицій в економічну модернізацію на інноваційних засадах, збереження навколишнього середовища, природних, матеріальних та духовних цінностей; ощадливе та екологічно орієнтоване використання сировинних і природних

ресурсів.

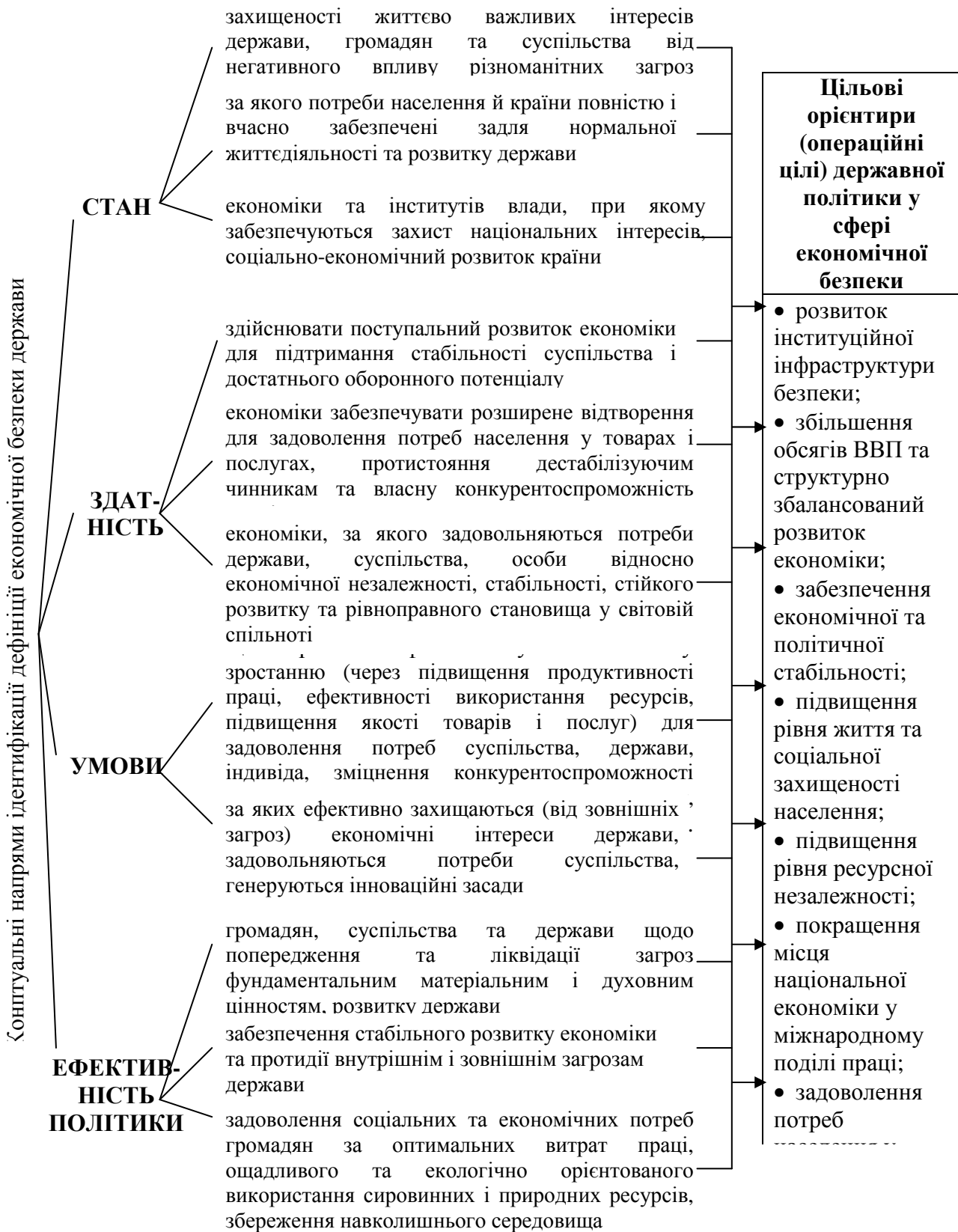

Рис. 1.1. Ідентифікація сутнісних характеристик та цільових орієнтирів державної політики забезпечення економічної безпеки держави [33]

Загалом операційні цілі формують макроекономічний, фінансовий,

зовнішньоекономічний, соціальний, інвестиційний, інноваційний (науково-технологічний), екологічний функціональні напрями прийняття і реалізації рішень. Власне вони і відповідають складовим економічної безпеки, за якими Міністерством економічного розвитку і торгівлі визначається стан економічної безпеки України. Хоча варто зауважити: в економічній літературі розглядаються різні підходи до структурної декомпозиції економічної безпеки держави (табл. 1.1).

Втім, на думку автора, претендує на об'єктивність висновки про те, що кожен із вказаних підходів має право на існування, а їх поєднання являє собою доволі комплексну системно-структурну характеристику економічної безпеки держави. Попри те, як оцінка стану, так і напрями політики забезпечення економічної безпеки можуть формуватися не за функціональним, а за проблемно-цільовим підходом.

Таблиця 1.1

Підходи до структурної декомпозиції економічної безпеки держави [8]

Автори підходів	Структурні (функціональні) складові безпеки
Пастернак-Таранушенко Г.	Демографічна, екологічна, продовольча, військова, ресурсна, прісноводна, енергетична, цінова, фінансово-грошова, політична, соціальна, кримінальна, медична, інформаційна
Сухоруков А.І.	Інвестиційна, інноваційна, фінансова, енергетична, зовнішньоторговельна, продовольча, воєнно-економічна, соціальна; окремо виділяються проблеми тіньової економіки, криміналізації та впливу капіталу, регіональної економічної безпеки
Нижник В.М.	Екологічна, демографічна, продовольча, військова, ресурсна, прісноводна, енергетична, цінова, фінансово-грошова, політична, соціальна, кримінальна, медична, інформаційна, науково-інтелектуальна
Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І.	Фінансова, соціальна, енергетична, продовольча, інноваційно-технологічна, зовнішньоекономічна, демографічна, екологічна
Методика оцінки стану економічної безпеки держави (Мінекономрозвитку і торгівлі України)	Макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, соціальна, інвестиційна, науково-технологічна, екологічна, виробнича, енергетична, продовольча, демографічна
Богомолів В.А., Вечканов Г.С.	Інвестиційна, інноваційна, продовольча, соціальна, фінансова, боргова, зовнішньоекономічна, екологічна; проблеми тінізації та криміналізації економіки
Франчук В.І.	Виробнича, соціальна, фінансова; проблеми тіньової економіки, корупції, економічних злочинів, недобросовісної конкуренції

Йдеться про визначення переліку найбільш загрозливих сфер функціонування та розвитку держави, як це бачимо у В. Предборського – недосконалість державної політики у сфері управління безпекою, тінізація економіки та зовнішньоекономічної діяльності, організована економічна злочинність, корупція, тероризм, глобалізація, злочини у сферах оподаткування, банківській системі, нафтогазовому та агропромисловому комплексах, обіг наркотичних та радіоактивних речовин.

Натомість В. Сенчагов розглядає загрози безпеки держави в реальному секторі економіки, криміналізацію економіки та ін. Більше того, багаторічними дослідженнями проблем економічної безпеки держави доведено, що важливою особливістю цієї категорії є її динамічний характер, спрямований на сталий розвиток у майбутньому, високу ефективність на поточний момент часу, а також залежність від сформованих у попередньому періоді передумов, які власне і визначають можливості.

Як наслідок складну внутрішню структуру економічної безпеки держави утворюють такі три елементи: економічна незалежність, стабільність і стійкість економіки, здатність до саморозвитку і прогресу.

Хоча зміст (сутнісно-типологічне наповнення) системних аспектів (самодостатність, стійкість, розвиток) економічної безпеки змінюється залежно від рівня системної ієрархії управління, але все ж їх усвідомлення та дотримання залишаються необхідними. У системі економічної безпеки держави вони реалізуються в характеристиках, як на рис. 1.2.

Зауважимо, що необхідність розвитку як елементу структури економічної безпеки держави обумовлена відповідною ідеологією, згідно з якою об'єкт обов'язково деградуватиме, а характеристики його безпеки та життєздатності погіршуватимуться у випадку відсутності прагнення до самовдосконалення. Ідеологія розвитку є системою наукових поглядів та стосується не лише економічної сфери, але й філософії, соціології, інформатики, права, політології, геополітики, враховує стратегічні пріоритети, інтереси, досягнення яких спрямоване на зведення до мінімуму загрози безпеці. Адже історичним досвідом доведено, що виключно ринкові сили не спроможні вивести державу на шлях зростання.

Рис. 1.2. Елементи системи забезпечення економічної безпеки держави [7]

Для цього необхідно планувати та реалізовувати державну політику соціально-економічного розвитку. Тоді за оптимального варіанта буде забезпечено стійке зростання, а за інших сценаріїв – принаймні забезпечуватиметься економічна безпека.

На нашу думку, у цьому ще одна особливість аналізованої економічної категорії та її відмінність від дефініцій розвитку чи конкурентоспроможності. Така особливість полягає у тому, що стан безпеки характеризується не максимальним розвитком економіки, а оптимальним або мінімально прийнятним.

Відомо, що конкурентоспроможність відображає здатність національної економіки перемагати у конкурентній боротьбі з іншими економіками світу за всіма функціональними напрямками, що передбачає вищі темпи економічного зростання, залучення інвестицій та ефективності використання ресурсного забезпечення. У чому ж тоді відмінність поняття “безпека”? Видається доцільним стверджувати, що

методології конкурентоспроможності та безпеки практично ідентичні, але прикладне значення відрізняється: мета першої показати, чи досягає економіка максимального розвитку, натомість другої – наскільки фактичний стан економічного розвитку вищий від критичного (мінімального чи оптимального щодо здатності до простого відтворення).

Державна політика повинна використовуватися для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки із врахуванням параметрів економічної безпеки. Але без ідеології розвитку та культивування необхідного для цього промислового і науково-технічного потенціалу пріоритетні завдання безпеки, що стосуються наповнення бюджетів, забезпечення зайнятості та соціальної захищеності населення, підвищення якості життя, вирішити неможливо.

Втім, тут існує ще один важливий аспект. Ідеться про те, що національна економіка є складною системою, утвореною величезною кількістю структурованих підсистем та елементів у їх межах. Більшість із них взаємодіють та є взаємозалежними. Тому важливо планувати і реалізовувати завдання розвитку з нижчого до вищого рівнів системної ієрархії управління. Важлива роль відводиться і державній регіональній політиці з виокремленням інституційних та модернізаційних пріоритетів у межах загальнодержавної стратегії економічних реформ.

Держава являє собою сукупність взаємодіючих між собою регіональних і місцевих соціально-економічних формувань, які входять до складу національної економіки та є її продуктивними комплексами. Відтак, соціально-економічна система “регіон” є цілісним утворенням, частиною єдиної системи держави, забезпечує дотримання балансу місцевих, регіональних і національних інтересів. Але ця система сполучена вертикально-горизонтальними та функціональними зв'язками з видовою, галузевою і секторальною системами, які у свою чергу, утворені сукупністю економічних агентів та їх об'єднань, в основі яких – соціальний та матеріальний капітал. Відповідно, системи (підсистеми) економічної безпеки соціуму, господарського суб'єкта, галузі, регіону також розглядаються як складові (підсистеми) економічної безпеки держави.

Відповідно, на нашу думку, забезпечення економічної безпеки повинно мати

характер державної політики та передбачати комплекс заходів політичного, економічного, адміністративного, пропагандистського і спеціального характеру, об'єднаних єдиним стратегічним задумом, єдністю цілей і завдань. Ефективність комплексу заходів визначається захищеністю та плановістю розвитку підприємств реального сектора економіки, але й залежить від чіткої ідентифікації сутнісних характеристик категорії “реальний сектор економіки” безпосередньо в системі економічної безпеки держави.

1.2. Системні характеристики економічної безпеки країни

Держава являє собою складну соціально-економічну систему, утворену великою сукупністю підсистем на різних рівнях функціонування та управління з різноманітними елементами і взаємозв'язками між ними. Її створення має на меті підвищення ефективності (чи взагалі уможливлення) управління цією складною системою задля забезпечення потреб громадян та суспільства. Потреби громадян відомі, їх обґрунтування було висвітлено ще А. Маслоу у праці “Мотивация и личность”, – фізіологічні, безпеки, приналежності, поваги, пізнання, естетичності, самореалізації. Зокрема, потреби безпеки ототожнювалися зі стабільністю, залежністю, захистом, свободою від страху, тривоги і хаосу, потребою в структурі, порядку, законі, обмеженнях. При цьому зрозуміло, що найголовнішим є життя людини, а для суспільства (що виражається в інтересах держави) важливо забезпечити державність і суверенітет, здатність національного господарства створювати необхідні для розширеного відтворення товари і послуги.

Проте, об'єктивно управління соціально-економічними системами ускладнюється у міру збільшення їх розмірів. Це потребує обґрунтування його принципів та механізмів, виходячи з теоретичних положень і концепцій системного аналізу, в основі якого знаходиться поняття системи, трактування якого в економічній літературі є неоднозначним. Так, як вважає Ю. Черняк, варто виокремлювати такі три підходи до визначення категорії “система”: як комплекс

пов'язаних між собою об'єктів, інформації щодо їх стану, а також сукупність відносин, зв'язків та інформації. При цьому науковець переконаний, що будь-які теоретичні узагальнення суті поняття системи не можуть бути єдиноправильними та повноцінними, адже залежно від того, для чого і для кого вона застосовується, відрізнятиметься як зміст цієї категорії, так і мета використання. Так, при застосуванні системного підходу для пізнання економічного явища систему варто трактувати як відображення властивостей об'єкта, але при синтезі – як взаємопов'язаний комплекс методів та засобів вирішення проблеми [47, с. 6-7].

Важливо усвідомлювати ще одну істотну особливість систем, яка полягає в тому, що вони існують всюди, у всіх сферах життєдіяльності людини, матеріальних і нематеріальних об'єктів, що їх оточують, суспільно-політичних та соціально-економічних відносинах. Усі вони включають певну сукупність об'єктів (елементів), що взаємодіють між собою та є дотичними до інших систем, утворюючи їх зовнішнє середовище та впливаючи таким чином на стан і структуру. Але, очевидно, що в процесі пізнання система аналізується, як правило, з метою вивчення механізму та передусім доцільності взаємодії елементів, що її утворюють. Таку особливість вперше виокремив В. Афанасьєв, дійшовши висновку, що системою є сукупність елементів, взаємодія яких обумовлює наявність унікальних інтегральних властивостей, які не характерні для її часткових компонентів. Цей аспект власне і дозволяє чітко ідентифікувати межі таких систем, як людина, об'єднання людей, підприємство чи суб'єкт господарювання, кластер, галузь (вид економічної діяльності), регіон, держава. Таким чином посилюється й актуальність застосування системного підходу як для детермінування об'єктів безпеки, так і безпосередньо процесу її забезпечення як системи. У такому випадку відомі класифікації систем Дж. Ван Гіга, С. Саркісяна, В. Афанасьєва, В. Острейковського, Ю. Сурміна можуть бути доповнені такими видовими ознаками, як види систем за їх об'єктами та за підходами до управління системою.

Останнє потребує усвідомлення внутрішньої структури системи. Це особливо важливо для ефективного управління функціонуванням та розвитком систем, адже більшість науковців, які досліджують проблеми у цій сфері, переконані, що в

процесі реалізації заходів, спрямованих на розвиток, або ж під час еволюційного розвитку соціально-економічної системи важливо передусім дотримуватися збереження структурних співвідношень між елементами системи, а їх порушення неминуче призводить в середньо- чи довгостроковій перспективі до деградації або руйнування системи, втрати її стійкості та автономності.

Як би не розвивався процес теоретичного декомпонування систем – від більшого до меншого, чи навпаки, передусім виокремимо наявність їх підсистем, до яких В. Острейковський відносить крупніші, але й детальніші, ніж система загалом, компоненти, які забезпечують виконання функцій та цілей нижчого порядку, орієнтованих на загальну мету системи. Науковець у праці “Основы теории систем: основные положения и методы теории систем” обґрунтовує також поняття структури (як найістотніших відношень між групами та їх елементами, що залишаються сталими при еволюції системи, забезпечуючи її існування та стійкість основних властивостей), стану (як характеристик системи в конкретний момент часу), поведінки системи (як її можливості переходити з одного стану в інший), моделей функціонування (як опису поведінки за зміни умов зовнішнього середовища), рівноваги (як здатності в умовах впливу зовнішнього середовища зберігати структуру та головні характеристики), стійкості (як можливості відновлювати рівновагу) та цілей розвитку системи [59, с. 14] (рис. 1.3).

Наголосимо, що за системного підходу до забезпечення належної інтегральної соціально-економічної ефективності складних систем як об'єктів безпеки гарантується ефективніше управління цим процесом, адже завдання оптимізації системи в цілому важливіше за покращення ефективності її підсистем (включно з підсистемами управління). За процесу формування, вдосконалення або ж розвитку системи потрібно шукати причини відхилень (як негативних, так і позитивних) у межах аналізованої системи без розширення її меж. Слід звернути увагу на те, що саме системний підхід виражає прикладне значення застосування загальної теорії систем, виступає методологією проектування, науковим базисом, методом та принципом дослідження, охоплюючи всю сукупність аналізованої проблеми (систему загалом), а не лише її окремі, хоча й важливі, частини [16].

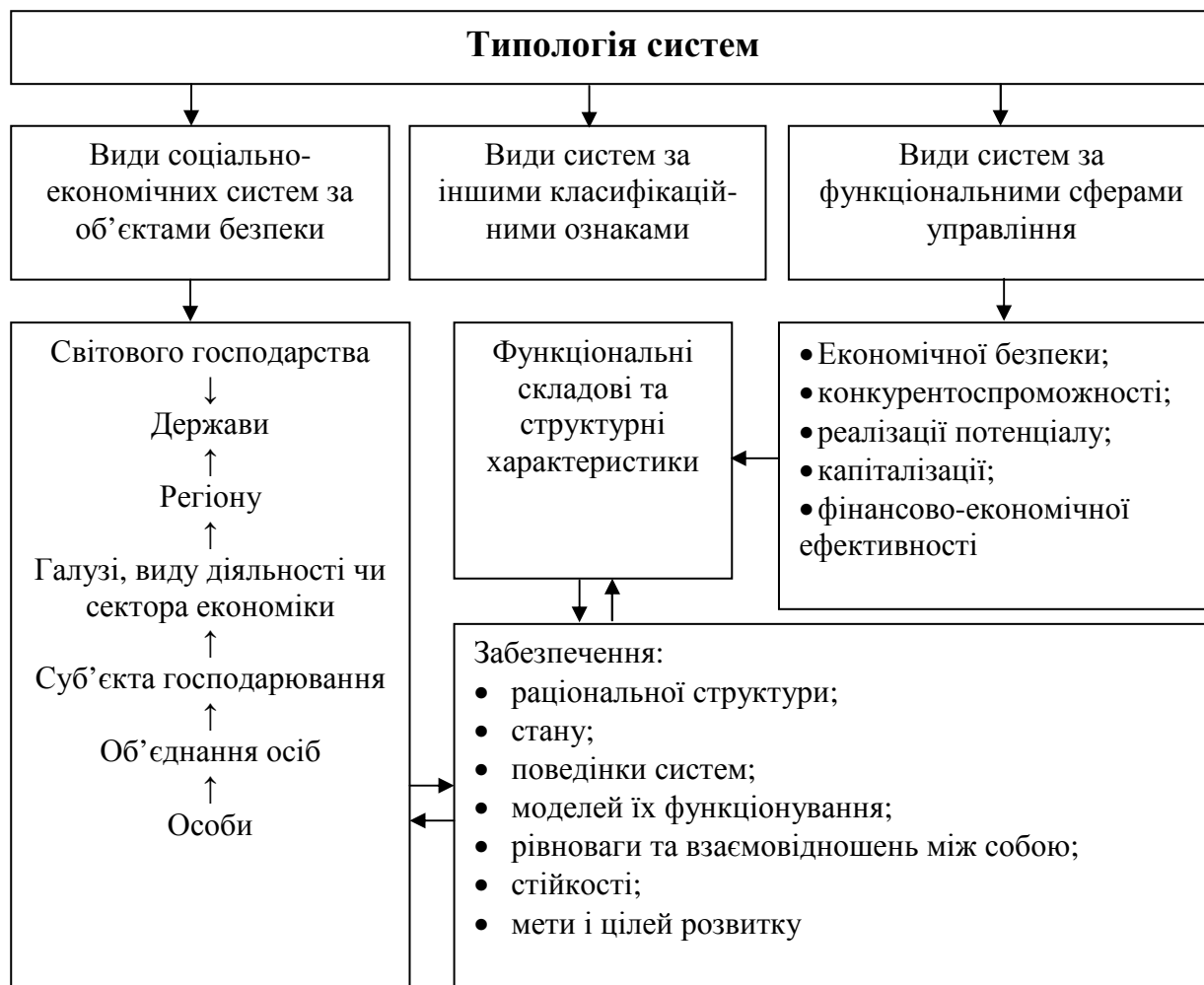

Рис. 1.3. Концептуальне визначення місця та зв'язків систем безпеки та її об'єктиву загальній класифікації систем [18]

У цьому переконана В. Волкова, яка ототожнює прикладний аспект використання системного та комплексного підходів, багатоаспектного вивчення проблеми на основі таких положень:

– процеси функціонування системи потрібно досліджувати виключно з врахуванням її відношень з системами вищого порядку, з якими вона пов'язана, як наслідок, цілі розвитку системи визначаються не внутрішнім, а зовнішнім середовищем – не в межах підсистем, а за результатами їх узгодження із завданнями крупніших систем;

– важливе значення для забезпечення плановості розвитку системи має моделювання її певної оптимальної траєкторії, звідси критеріями раціональності

управлінських рішень є міра відхилення від неї;

– розвиток системи повинен бути не еволюційним, а етапним, що потребує планування, оцінки і прийняття рішень, які забезпечують нові позитивні зміни для системи в цілому;

– парадигма системного підходу базується на методах індукції і синтезу;

– планування є об'єктивно необхідним для мінімізації негативного впливу на характеристики системи та її розвиток [43].

Попри те, застосування системного підходу передбачає й визначення меж аналізованої системи з її зовнішнім середовищем, цілей функціонування і розвитку, структури взаємопов'язаних підсистем і елементів, механізмів управління. Це особливо важливо при регулюванні систем безпеки, адже необхідно чітко визначати межі та гарантувати стан захищеності систем нано-, мікро-, мезо-, макрорівня, але водночас інтегрувати їх у систему вищого порядку – національної безпеки. Наявність цих протилежних властивостей систем та проблеми їх узгодження досліджували Л. Петрушенко та А. Урсул, дійшовши висновку щодо наявності таких характеристик системи, як відокремленість і цілісність.

Дж. Ван Гіг у праці “Прикладная общая теория систем” для вирішення цих завдань визначає таку етапність заходів: 1) визначення природи системи, попереднього планування та формування стратегії її розвитку; 2) оцінка впливу управлінських рішень на досягнення стратегічних цілей розвитку системи; 3) реалізація управлінських рішень [10, с. 13]. Причому вказана послідовність повинна повторюватися щоразу для планування і досягнення кожного наступного етапу еволюції економічної безпеки держави як великої системи і дрібніших, що утворюють її структуру.

Отже, важливими характеристиками системи є цілісність, структурність, взаємозалежність із середовищем та відокремленість від нього, ієрархічність, множинність опису. В продовження вивчення цих аспектів системного підходу у праці доводиться необхідність поділу систем на дескриптивні (в яких існують елементи, що характеризуються просторово-часовою визначеністю, між ними

існують системоутворюючі властивості та відношення, існує можливість опису структури, композиції та аналізу функцій системи) та конструктивні (структура яких характеризується конкретною заданою функцією).

Важливо зауважити, що забезпечення стійкої життєздатності складних систем базується на створенні умов стабільності і міцності найдрібніших систем, які входять до них, а не навпаки. В іншому випадку утворюються локальні проблеми (загрози), які дестабілізують структурні характеристики, закладені безпосередньо в основі побудови головної системи. Фактично за таких умов дається старт процесам, які спочатку можуть і не спричиняти видимих відчутних негативних наслідків чи деформацій для великої системи. Втім, негативні наслідки на нижчих рівнях поступово утворюють загрози вищим, доки не дійдуть тієї критичної точки, за якої процес стає безповоротним, а функціональні складові системи національної безпеки паралізують системні перешкоди не лише її розвитку, але й стійкості та суверенності. Відтак, державна політика у сфері національної безпеки повинна бути зорієнтованою на захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства, місцевості, галузі чи сектора економіки, регіону, держави загалом.

У вказаній послідовності істотне значення відводиться підсистемі виробничо-господарських економічних систем, особливо реального сектора економіки, де утворюється значна додана вартість – основа конкурентоспроможності національної економіки. Зокрема, в сучасних наукових публікаціях із проблем безпеки все більше уваги приділяється саме виробничим економічним комплексам. У праці О. Валентієвої на регіональному рівні обґрунтовується як роль, так і характеристики виробничо-економічної системи промисловості як сукупності економічних агентів різних видів економічної діяльності, об'єднаних територіально та на засадах функціонально-економічної і соціальної взаємодії, спрямованої на створення матеріальних благ і послуг. Моделюється вказана система у вигляді цілісного багаторівневого відображення її елементного складу та структурно-функціональних і логічних відношень між ними. Зауважимо і те, що виробничо-економічна система галузі складається з підсистем нижчого рівня – окремих підприємств, які для

забезпечення вищої ефективності господарювання розглядаються в аспекті кооперації, інтеграції, узгодженості діяльності.

У праці [32] при дослідженні інтегрованих економічних систем характеризується процес їх функціонування, що структурно утворений з: організаційного, операційного, інформаційного та логістичного механізмів; поєднання процесів взаємодії, прийняття і реалізації рішень, інформаційно-комунікаційного забезпечення бізнес-процесів, методів управління; сукупності станів норм і правил, інформаційного простору.

Термін “безпека” походить від англ. “security”, що означає захищеність об’єкта безпеки від певної сукупності загроз. Причому більш чітка етимологія цього терміна може передбачати його трактування з огляду на небезпеку, адже за умови її відсутності об’єкт безпеки перебуває в стані захищеності та високої життєздатності.

Втім, забезпечення безпеки не може стосуватися дискретного періоду часу, оскільки нехтування нею може призвести до появи небезпеки у наступному часовому періоді або до поступового формування передумов, за яких стан безпеки поступово погіршується, а очікуваний період функціонування (існування) об’єкта безпеки скорочується. Отже, це динамічна категорія, що потребує не лише аналізу чи оцінки, виявлення і нейтралізації загроз, але й прогнозування її стану на довгострокову перспективу, постійне планування і реалізацію заходів, спрямованих на забезпечення умов безпеки.

Багатовекторність загроз безпеці об’єктивно обумовлює визначення повноцінної сукупності спеціальних напрямів загальної теорії безпеки, так званих функціональних або структурних сфер (економічної, соціальної, природної, техногенної, політичної, технічної, демографічної та ін.), за якими здійснюється моніторинг, а за його результатами розробляються превентивні заходи політики, спрямовані на нейтралізацію загроз і посилення головних параметрів сталого розвитку. За період розвитку теоретичних узагальнень проблем безпеки науковцями з метою комплекснішого та системнішого опису істотно розширено перелік напрямів забезпечення безпеки, що, втім, навпаки, призвело до зростання

трудомісткості процесів діагностики та управління її станом.

Попри це, у більшості наукових праць простежується однаковість відносно головного та вищого рівня безпеки держави як соціально-економічної системи – національної. Г. Новицький у праці “Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України” національну безпеку держави трактує як сукупність формально визначених, об’єктивно зумовлених, легітимних суспільних відносин, спрямованих на захист життєво важливих цінностей народу, які розглядає в якості об’єктів національної безпеки.

Незважаючи на те, що часовий період дослідження проблем економічної безпеки ще відносно не тривалий, все ж справедливим буде висновок про те, що теоретико-методологічні основи цієї категорії практично у всі періоди еволюції економічної теорії були її предметом, а процес забезпечення – об’єктом. Адже категорії “безпека” та “розвиток” є об’єктивно пов’язаними, а їх конвергенція дозволяє зробити висновок, що завдання забезпечення безпеки власне й полягає у створенні передумов для зростання, ефективного і раціонального використання ресурсів і потенціалу.

Таке трактування поділяє і В. Сенчагов, виводячи зміст економічної безпеки з понять розвитку і стійкості, адже розвиток як процес власне і є свідченням стану безпеки, захищеності, існування передумов життєздатності, можливостей протидії настанню загроз. Більше того, як і безпека, стійкість є системною категорією, що характеризується поєднанням міцності, узгодженості, надійності її елементів і взаємозв’язків (вертикальних, горизонтальних) між ними, спроможності витримувати внутрішні і зовнішні “навантаження”.

Відтак, є підстави стверджувати, що фактори загальнотеоретичне вирішення проблем забезпечення економічної безпеки актуалізується здебільшого в періоди соціально-економічної нестабільності, економічного спаду та криз. На це звернув увагу свого часу К. Маркс, ввівши в перелік своїх наукових інтересів дослідження економічних криз та дійшовши висновку, що кризи закономірні, циклічні та мають матеріальну основу, піддаються прогнозуванню і пом’якшуються ефективним

державним регулюванням (у подальшому особливості економічних циклів досліджувалися в працях А. Шпітгофа, Т. Веблена, Дж. Кейнса та ін.).

Вивчення проблем економічної безпеки свого часу стосувалося також теорії: ризиків (дослідження Ф. Найта, Дж. Кларка), катастроф як масштабних загроз суспільного розвитку задля обґрунтування способів їх подолання та недопущення соціальних криз (праці Т. Оліва, Е. Ласло), конфліктів як всередині, так і між суспільними групами, окремими індивідами, державою (результати наукових пошуків А. Дмитрієва, Р. Дарендорфа), системного упорядкування та самоорганізації (які розвивали Р. Барталанфі, Г. Хакена, І. Блауберга).

Необхідність та завдання забезпечення економічної безпеки відображалися і у економічній теорії добробуту Бергсона, Пігу, Парето, Бентама, Сиджуїка та ін. Зокрема, було запропоновано типологію станів розвитку національного господарства з погляду суспільства за різних комбінацій індивідуальної корисності (від безпечного до небезпечного). Оптимальним було визначено таке співвідношення, за якого економіка як система застрахована від потрясінь.

Розвиваючи теорію економічного порядку, В. Ойкен довів, що процес реформування національного господарства апріорі загрозливий для інтересів держави, а тому потребує ґрунтовного прогнозування і планування на предмет забезпечення економічної стабільності і стійкості.

Дотичними до визначення економічної безпеки варто визнати наукові доробки інституціоналізму (праці У. Мітчелла, Дж. Коммонса, Р. Моргентау, Т. Ілгена, Дж. Гелбрейта), зокрема при дослідженні таких категорій, як економічна потужність, її компоненти та детермінанти; пошуку шляхів підвищення економічної міцності держави, до яких Р. Моргентау відніс вигідність географічного розташування, наявність природних ресурсів, потенціалу промисловості, стану розвитку війська, ефективність систем державного управління та регулювання, дипломатії, національної самосвідомості та моральності суспільства. У подальшому Ч. Кіндльбергер виокремив такі складові потужності національного господарства, як продуктивність економіки та розвиненість технологій, конкурентоспроможність

продукції, обсяги національного доходу і золотовалютних запасів, рівень економічної спеціалізації, наявність передумов для модернізації та розвитку економіки.

На сучасному етапі розвитку науки сутнісні характеристики економічної безпеки перебувають вже не на стадії становлення, а на стадії уточнення сутнісно-системних характеристик на різних рівнях управління як у загальнотеоретичному плані, так і у теоретико-прикладному аспекті, спрямованих на зміцнення безпеки у стратегічно важливих сегментах економіки, зокрема у її реальному секторі. Так, В. Хагер доводить, що економічна безпека держави перебуває у стані небезпеки якщо зміни в зовнішніх економічних параметрах здатні зруйнувати базис економічної системи країни – її реальний сектор [17, с. 15-16]. Секторальний аспект економічної безпеки на макrorівні висвітлюється і у працях вітчизняних науковців, а саме: М. Флейчук, Т. Васильціва, В. Волошина, А. Гуменюка та ін.

Вагомий внесок у дослідження проблем економічної безпеки на різних рівнях системної ієрархії управління здійснив і О. Власюк. Науковець у власних наукових пошуках доходить висновку про неоднозначність підходів до виявлення онтологічних характеристик феномену безпеки, адже з одного боку безпека розглядається як стан об'єкта, з іншого – як умова сталого розвитку, а ще з іншого, – як результат певних управлінських заходів. Всі ці характеристики є взаємодоповнюючими, в сукупності утворюють системно-структурні та функціональні властивості безпеки.

Отже, концептуальні характеристики економічної безпеки держави не обмежуються лише проблемами економічного зростання в умовах глобалізації та конкуренції, але відображають багатофакторний соціально-економічний феномен, визначаються особливостями державного регулювання відносин власності, інноваційно-інвестиційної модернізації, комерційно-господарського середовища, створення умов та мотиваційних механізмів галузево-секторального розвитку, розвитку людського капіталу та ін.

Теоретичні пошуки у сфері забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем часто зводилися до обґрунтування відповіді на питання, чи цей

процес взагалі може бути керованим, а якщо так, то яким чином і якою є роль держави у процесі. Очевидно, що саме органи державного управління є головним суб'єктом управління економічною безпекою на макро- та мезорівнях системної ієрархії, а її забезпечення потребує створення адекватних умов. Відтак, за кожної конкретної ситуації у тій чи іншій країні утворюється певна модель поведінки суб'єктів (а вони часто також виступають і у ролі об'єктів) економічної безпеки.

Так, за ринкової системи господарювання в демократичних суспільствах органами державного управління філософія моделювання економічної безпеки держави базується на ідеї структурної, функціональної варіативності і конкурентоспроможності у просторі фінансово-економічного, матеріального, трудового, товарного ринкового хаосу [25, с. 13-15]. Певною мірою парадоксально, але разом із всезагальною деконцентрацією планування соціально-економічного розвитку і безпеки державою вибудовується таке інституціональне середовище, за якого утворюється раціональна та обґрунтована діалектична єдність інноваційної активності, ризику та стабільного, технологізованого, фінансово- та економічно ефективного господарювання. Охарактеризована модель безпеки стосується як внутрішньої, так і зовнішньої сторін економічної безпеки, що, втім, можливо лише за умови належного фінансування заходів за більшістю зон господарювання підвищеного рівня ризику та пошуку резервів посилення конкурентоспроможності.

На противагу такій моделі державного економічного суверенітету (що застосовується провідними економічно розвиненими державами світу, зокрема США), світовій практиці державної політики забезпечення економічної безпеки відомі й протилежні підходи. Для прикладу, – економічної закритості (а відтак, і захищеності від зовнішніх ризиків та загроз), тотальної плановості економічного розвитку. Очевидно, що обрання вказаної моделі як основи державної безпекової політики не лише має право на існування, але й може бути до певної міри ефективним (сучасна практика Китайської Народної Республіки), проте обов'язковою умовою цього є дієве та системне планування, інституціональне забезпечення контролю безпеки за всіма напрямками.

За сучасних умов розвитку світогосподарських відносин посилюються такі загрози застосування тотальної фінансово-господарської закритості, як уповільнення процесів обміну (з країнами партнерами по зовнішньоекономічних відносинах) товарами (послугами), капіталами, об'єктами інтелектуальної власності, результатами інноваційної діяльності; забезпечення конкурентоспроможності валового національного продукту потребує все більшої концентрації власних фінансово-інвестиційних ресурсів; послаблення конкуренції на внутрішньому споживчому ринку за недостатнього державного контролю врешті-решт призводить до погіршення якості споживчих товарів і послуг, що запускає механізми зниження рівня якості життя населення з негативними наслідками посилення соціальних проблем та погіршення демографічної ситуації.

Втім, зрозуміло, що передумовою ефективної державної політики в аналізованій сфері є її достатнє інформаційне забезпечення, яке, своєю чергою, залежить від розробленості методологічних засад оцінювання рівня та стану економічної безпеки реального сектору національного господарства, що є предметом наступного розділу дослідження.

1.3. Реальний сектор економіки як об'єкт дослідження в системі економічної безпеки держави

Реальний сектор економіки, де створюється значна додана вартість, виступає базисом конкурентоспроможності національної економіки. Від параметрів його розвитку і функціонування залежать домінантні характеристики економічної безпеки держави. Це актуалізує проблему теоретико-методичного узагальнення ролі і місця, механізмів, інструментів та принципів положень державного регулювання розвитку економічних агентів базових видів економічної діяльності (як сектора економіки) в системі формування економічної безпеки держави. Ці завдання особливо важливі в умовах її трансформаційних змін, за яких базові галузі

економіки дедалі частіше зазнають впливу кризових ситуацій і мають низку проблем, як таких, що збереглися з часів первинного накопичення капіталу, так і набутих у посттрансформаційний період. Важливою умовою конструктивних економічних реформ є наукове осмислення ситуації життєздатності підприємств базових видів національної економіки, а саме: об'єктивна оцінка її передумов, виокремлення базису, на основі якого здійснюється економічне зростання держави, посилення індустріальної могутності держави, збільшення загальнонаціонального багатства.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день серед науковців відсутній єдиний погляд щодо визначення поняття реального сектора економіки, який би враховував усю його багатогранність. Втім, характеризуючи сутність поняття реального сектора економіки, необхідно відзначити його тісний взаємозв'язок з галузями сфери матеріального виробництва. Адже виробництво є тим видом діяльності, який створює матеріальні блага, складає єдину основу фізичного існування суспільства, першооснову його різнобічного, багатофункціонального життя і поступального розвитку. Ще А. Сміт доводив, що багатство народів (йшлося про речове, товарне багатство) залежить від кількості населення, зайнятого в матеріальному виробництві, і від рівня продуктивності його праці. А. Сміт вважав, що багатство суспільства забезпечує лише продуктивна праця – діяльність зі створення матеріальних благ, а до непродуктивних занять відносяться послуги "...священиків, юристів, лікарів, письменників..., акторів, блазнів, музикантів та інших".

Важливі теоретичні підходи до визначення ролі реального сектора в економіці знаходимо в праці К. Маркса "Капітал". Вихідне положення марксистської концепції полягає у тому, що спосіб виробництва матеріальних благ визначає процес соціального, духовного, політичного розвитку. Основою існування і розвитку суспільства є матеріальне виробництво і ті зміни, які обумовлені зрушеннями у сфері виробництва, прогресом продуктивних сил. Дослідження матеріального виробництва і характерних для нього суспільно-виробничих відносин учений проводить за допомогою аналізу співвідношення праці і капіталу, при цьому

останній має основне значення. К. Маркс показав, що капітал проходить три стадії і відповідно перебуває в трьох функціональних формах – грошовій, продуктивній і товарній, при цьому, хоча безпосереднє створення доданої вартості відбувається на другій стадії, збереження і приріст первинного капіталу можливі лише в межах єдності цих частин. Ці форми капіталу К. Маркс за принципом участі в процесі виробництва суспільного продукту об'єднав у дві групи – виробничий реальний капітал, який безпосередньо бере участь у процесі виробництва, і фіктивний, який не сприяє створенню суспільного продукту.

Наслідуючи теоретичні підходи К. Маркса, і донині більшість науковців ототожнюють поняття “реальний сектор економіки” та “сфера матеріального виробництва”, або “виробнича сфера”, на основі виділення якої до 1996 р. розраховувалися сукупний суспільний продукт і національний дохід України. Дотримуються цієї думки і російські дослідники [53], які, розглядаючи виробничі відносини, виділяють такі, що діють виключно в реальному секторі економіки, тобто у виробничій сфері та на ринках товарів і послуг.

Однак матеріальне виробництво не повністю відповідає терміну “реальна економіка”, оскільки не включає торгово-посередницькі послуги. На нашу думку, не є тотожними і поняття “реальна економіка” та “сфера виробництва товарів”, оскільки в реальну економіку включаються як торгівля, так і сфера нематеріальних послуг. Адже торговельна діяльність забезпечує ринковий обіг товарів, їх купівлю і продаж, а також обслуговування покупців у процесі трансакцій, доставку товарів, їх зберігання, що є невід’ємною частиною реальної економіки. Виходячи з цього, зауважимо, що сфера послуг практично повністю підпадає під визначення реального сектора економіки, окрім послуг, пов’язаних із фінансовим посередництвом.

Видається за доцільне включати до складу реального сектора економіки такі галузі національної економіки, як транспорт, громадське харчування, готельний бізнес. Цей факт обумовлюється тим, що дані види економічної діяльності безпосередньо й опосередковано беруть участь у виробництві товарів, а тим самим формують найважливіші макроекономічні показники, такі, як валовий внутрішній

продукт, національний дохід та інші.

Ця теза підтверджується і в дослідженнях Г. Барсегова, який стверджує, що реальний сектор економіки є сукупністю малих, середніх, великих (індустріальних) підприємств на певній території, діяльність яких орієнтована на виробництво комерційних продуктів і товарів (серійне і масове виробництво виробів, у тому числі будівництво будівель і споруд тощо), послуг (зв'язок, телекомунікації, транспортування і т. д.). Разом з тим, важко погодитися з тим, що межі реального сектора економіки окреслюються виключно сукупністю підприємств.

На противагу цьому підходу наведемо міркування А. Семенова, який до реального сектора економіки, крім галузей матеріального виробництва і торгівлі, відносить домашні господарства, органи державного управління і державні установи у частині надання нефінансових послуг, сферу культури, науки, освіти. Варто погодитися, що іноді певний суб'єкт господарської діяльності може функціонувати на стику кількох сфер діяльності (наприклад, економіки і культури, освіти), що ускладнює можливість визначення чіткої межі між секторами економіки, однак включення культури та освіти до реального сектора економіки виглядає сумнівним.

Зауважимо, що найбільш об'єктивним видається трактування розуміння реального сектора економіки В. Черковцем – як сукупності інституційних одиниць резидентів, що мають подібні економічні цілі, функції та поведінку. В даний сектор включені тільки господарюючі суб'єкти – резиденти, тобто ті підприємства, організації, домашні господарства, які беруть участь в економічній діяльності на економічній території країни протягом тривалого терміну (не менше року).

Узагальнивши підходи до тлумачення терміна “реальний сектор економіки”, зазначимо, що підставою для широкого розуміння реальної економіки (сектора) є створення (виробництво) валового національного продукту, концепція та методологія обчислення якого склала теоретичну основу системи національних рахунків, офіційно прийнятої ООН. У межах системи національних рахунків сформоване і поняття економічного виробництва, що включає всі види економічної діяльності, які враховуються у ВВП (ВНП), у тому числі тіньового характеру – як

легальні, так і неформальні (заборонені).

У другій половині ХХ ст. відбулися кардинальні зміни в структурі реального сектора. В результаті науково-технічної революції і зростання продуктивності праці різко змінилося співвідношення в ньому між галузями матеріального виробництва і сферою послуг, що мало і вплив на місце та роль реального сектора в системі економічної безпеки держави. В індустріально розвинених країнах частка зайнятих у сфері послуг майже в два рази перевищує цю частку в галузях матеріального виробництва, складаючи більше двох третин загальної чисельності зайнятих. Абсолютно і відносно зменшується частка зайнятих у сільському господарстві, добувній та обробній промисловості.

Інформатизація та “сервісизація” економіки породжують подальші структурні зрушення в реальному секторі, призводять до появи нових видів економічної діяльності, в т.ч. виробництва програмного забезпечення для комп’ютерів. Це змінює безпосереднє уявлення про реальний сектор економіки та його місце в структурі економічної безпеки держави, що включає віртуальну реальність у мережах телекомунікацій, зокрема Інтернет.

Звідси випливає, що під реальним сектором економіки слід розуміти сукупність галузей виробничої та невиробничої сфери діяльності, в яких здійснюється виробництво товарів і тієї частини послуг, які безпосередньо мають відношення до реального продукту, тобто збільшують його вартість і доводять його до споживача.

У нормативно-правовій базі України, як і інших країн Центрально-Східної Європи, відсутні акти, які б чітко визначали сутність та межі реального сектора економіки. Незважаючи на це, реальний сектор займає чільне місце в економічній політиці. Так, у Щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України у 2016 р. зазначається: “Пріоритетність державної політики економічного зростання та стимулювання розвитку реального сектора на основі його модернізації та оновлення основного капіталу обумовлює завдання використання фінансової системи як засобу розвитку економіки країни, виводить цілі та завдання фінансової

політики держави поза межі фінансового сектора та подовжує їх часові горизонти”. Отже, спостерігається взаємодія реального та фінансового секторів економіки, що в економічній теорії відповідає сутності класичної дихотомії – системи функціонування двох паралельних ринків: реального та грошового.

Слід звернути увагу на те, що логіку моделі Солоу легко використати для пояснення як прискореного темпу економічного зростання країн із недостатніми обсягами капіталу, так і відмінностей у темпах економічного зростання окремих країн. Висновки з моделі Солоу ілюструють досвідом післявоєнного зростання економік Німеччини та Японії. Зниження капіталооснащеності до нижчого від рівноважного рівня внаслідок руйнувань Другої світової війни призвело до підвищення віддачі на капітал та значного перевищення наявними інвестиціями норми амортизації. Надалі в міру акумуляції капіталу знижувалася віддача на капітал, що сповільнило швидкі темпи економічного зростання.

Використовуючи аргументи моделі Солоу, країни з менш розвиненою економікою повинні зростати швидше, оскільки характеризуються вищою віддачею на капітал. Соціально-економічна ситуація, що складається на посттрансформаційному етапі розвитку економіки, дає підстави зробити деякі висновки щодо можливості застосування моделі Солоу з метою прогнозування економічного зростання. Так, суттєве зменшення реальних доходів населення ще довго обмежуватиме використання заощаджень як джерела економічного зростання. Ситуацію можуть покращити лише інвестиції, для чого потрібно здійснювати сприятливу інвестиційну політику. Більше того, чинник демографічної кризи також перешкоджає формуванню заощаджень населення як джерела зростання. Отже, найбільш ефективний вплив на економічне зростання у визначених умовах відводиться технічному прогресу в реальному секторі економіки. Однак він неможливий без структурної перебудови економіки, підвищення кваліфікаційного рівня персоналу та якості управління.

Для систематизації уявлення місця реального сектора в економічній системі, зокрема з позицій її безпеки, звернемося до сучасних теоретичних положень, в

основі яких лежить критерій участі видів економічної діяльності у створенні суспільного продукту. Згідно нього до реальної економіки віднесено матеріальне виробництво, торгівля і сфера нематеріальних послуг, посередницька діяльність банків і страхових установ, які здійснюють свій внесок у ВВП, до фінансового сектора відносяться всі операції господарюючих суб'єктів, пов'язані з придбанням фінансових зобов'язань і фінансових активів на спекулятивній основі.

Адже, незважаючи на численні якісні і кількісні зміни, і досі значення матеріального виробництва не змінилося: галузі, що виробляють сировину та переробляють її, забезпечують відтворення сукупного суспільного продукту. Крім цього з'явилися нові наукомісткі виробництва, значення яких постійно зростає. Ці структурні зміни знайшли своє відображення в трисекторальній моделі структури економіки, запропонованої К. Кларком, і надалі доповненої С. Любимцевою (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Складові і місце реального сектора як економічної системи [21]

Відповідно до функціонально-відтворювальної моделі структури національної економіки частина економічної системи – реальна економіка включає три сектори: видобувні галузі, галузі, що виробляють кінцевий продукт (сюди ж входить частина

грошового обігу, що обслуговує виробництво) і сферу матеріальних та нематеріальних послуг, що забезпечують функціонування факторів виробництва.

Другу частину становить фіктивна економіка, що охоплює інформаційне виробництво і віртуальний товарообіг, а також фінансовий ринок, пов'язаний з віртуальною частиною грошового обороту.

У зв'язку з тим, що інформаційна революція спричинила інтенсивне зростання нових технологій, що забезпечують надвисоку рентабельність інвесторам, то до цього часу між фіктивною та реальною складовими економічної системи йде конкуренція за залучення інвестицій.

Як зауваження до розглянутої моделі, додамо, що у зв'язку із масштабністю і швидкістю розвитку як фінансового сектора, так і галузей так званої нової інформаційної економіки, в найближчому майбутньому буде справедливим вислів М. Кастельса: “Нереальною економікою” потрібно швидше називати той світ, який зараз вважають “реальною економікою”, оскільки в час капіталізму мережевих структур справжня реальність, де створюють і втрачають, розміщують і зберігають гроші знаходиться у фінансовій сфері. Щоб фінансовий капітал міг працювати і конкурувати, він повинен спиратися на знання та інформацію, які отримують забезпечення завдяки інформаційним технологіям”.

Наявність матеріальної та нематеріальної складових у структурі реального сектора економіки на основі дослідження основних функцій інституційних одиниць в рамках системи національних рахунків дозволяє віднести до реального сектору економіки таких суб'єктів, як не фінансові корпорації та домашні господарства.

Сегмент “нефінансові корпорації”, який охоплює інституційні одиниці, основною функцією яких є виробництво товарів і нефінансових послуг з метою отримання прибутку. Ресурси цих одиниць формуються головним чином за рахунок надходжень від реалізації вироблених товарів і послуг. Так як основна мета нефінансових підприємств спрямована на виробництво з метою отримання прибутку в рамках свого ринкового випуску, то раціонально їх віднести до суб'єктів реального сектора економіки.

Сегмент “домашні господарства”, в якому інституціональною одиницею є домашнє господарство, яке виробляє товари і послуги як для власного споживання, так і для реалізації. Логічним видається віднести до реального сектору економіки тільки ту частину інституційних одиниць домашніх господарств, яка спрямована на реалізацію своїх товарів в ринковій формі, тим самим беручи участь у розподілі ВВП.

Інституційні одиниці інших секторів, що існують в системі національних рахунків, видається недоцільним відносити до суб’єктів реального сектору економіки через низку причин. Так, наприклад, до сегменту “фінансові корпорації” входять інституційні одиниці, зайняті фінансовими операціями та операціями зі страхування на комерційній основі незалежно від форм власності. Відповідно, фінансові корпорації є суб’єктами фінансового сектору економіки.

Недоцільно до реального сектору відносити й органи державного управління. Адже, найважливішою функцією владних структур є перерозподіл національного доходу і багатства. Суб’єкти цього сегмента є інституційними одиницями неринкового випуску, не створюють доданої вартості і можуть виступати тільки як допоміжні інституційні одиниці при розподілі ВВП.

Ресурси організацій сегмента “некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства” складаються в основному з внесків, пожертвувань, дарувань і доходів від власності. Відповідно, як і в органів державного управління, їх діяльність носить неринковий характер, а безпосередньо інститути є допоміжними інституційними одиницями для інших секторів.

Таким чином, в рамках системи національних рахунків до реального сектору економіки можна віднести інституційні одиниці, основними функціями яких є виробництво товарів і надання ринкових нефінансових послуг, тобто нефінансові корпорації та домашні господарства як суб’єкти підприємницької діяльності.

Відтак, важливим завданням державної політики забезпечення економічної безпеки реального сектору є визначення її структурних елементів. Автором пропонуються сутнісно-типологічні характеристики економічної безпеки реального

сектору в системі економічної безпеки держави, що відрізняються врахуванням типології (за видами економічної діяльності та їхніми сегментами) та визначенням складових (за первинним, вторинним і третинним секторами) (рис. 1.5).

Позаяк, такий підхід вимагає узгодження положень концептуальних напрямів економічної безпеки реального сектору економіки з цілями державної політики забезпечення економічної безпеки держави. Різноманітність теоретичних підходів дослідження структури реального сектору і його взаємодії з іншими складовими економічної системи породила гострі дискусії.

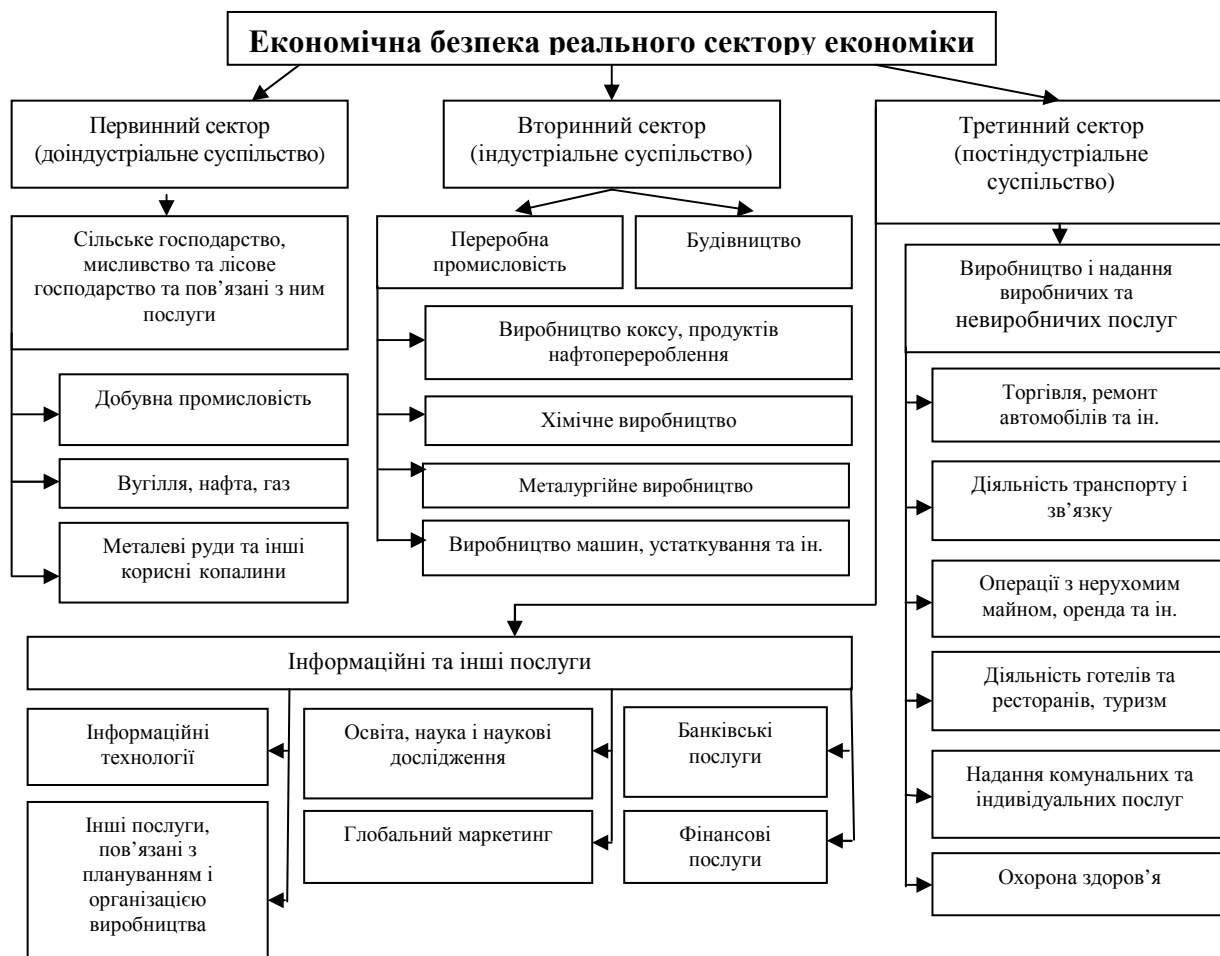

Рис. 1.5. Типологія економічної безпеки реального сектору економіки [11]

З одного боку, бар'єрами на шляху генерації і дифузії інновацій, розповсюдження нововведень в економіці є відсутність збалансованої взаємодії фінансового і реального секторів економіки, перш за все недостатній рівень розвитку і якості фінансових інститутів. З іншого боку, інститути реального сектора

економіки, що мають вільні грошові кошти, замість вкладення їх в нові технології і техніку, самі спрямовуються у фінансовий сектор в спекулятивних цілях заради отримання високого прибутку.

Зауважимо, що взаємозв'язок фінансового і реального секторів економіки здійснюється через: обслуговування розрахунків між підприємствами як в грошовій формі, так і з застосуванням документарних видів операцій і корпоративних пластикових карток; обслуговування розрахунків підприємств з населенням – фізичними особами (працівниками цих підприємств); обслуговування боргових зобов'язань підприємств; кваліфіковане забезпечення інтересів підприємств на фінансових ринках; участь банків в управлінні підприємствами через механізм володіння акціями останніх і процедуру банкрутства, а також участь підприємств в управлінні банками; надання взаємних консультаційних послуг; надання банками депозитарних послуг із зберігання цінностей і цінних паперів підприємств; взаємодію в межах процесів фінансового інвестування і кредитування; фінансування інноваційно-активних підприємств з метою впровадження і розповсюдження інновацій; кредитування; страхування; короткострокові і довгострокові інвестиції в корпоративні цінні папери з метою підвищення їх вартості в майбутньому і з метою отримання процентних доходів в майбутньому.

Слід звернути увагу на низку ризиків економічній безпеці реального сектора створюють його внутрішні структурні деформації: неефективне використання природо-ресурсного потенціалу; збільшення матеріало- та енергомісткості виробництва; критичне погіршення кількісних і якісних характеристик людського капіталу; зниження технологічного рівня розвитку базових видів економічної діяльності; сповільнення темпів науково-технічного прогресу й переходу до використання високоефективних передових технологій.

Висновки до розділу 1

Економічна безпека держави є складною системою, утвореною великою кількістю підсистем з відповідними елементами та взаємозв'язками між ними. Це потребує застосування системного підходу для ефективнішого управління та забезпечення стійкості і життєздатності національної економіки загалом та об'єктів безпеки на різних рівнях її системної ієрархії управління. Втім, забезпечення стійкої життєздатності великих складних систем базується на створенні умов стабільності і міцності дрібніших систем, що їх утворюють, адже негативні наслідки на нижчих рівнях поступово утворюють загрози вищим доки не дійдуть тієї критичної точки, за якої процес стає безповоротним, а функціональні складові національної безпеки паралізуються системними перешкодами не лише розвитку, а й стійкості, суверенності. У вказаній послідовності істотне значення відводиться підсистемі виробничо-господарських комплексів (особливо реального сектора економіки, де утворюється значна додана вартість – основа конкурентоспроможності національної економіки) як складних соціально-економічних систем, утворених сукупністю підприємств, ресурсно, інституціонально та організаційно інтегрованих у технологічний процес для створення конкурентоспроможної продукції.

Економічна безпека держави є головним елементом в системі управління національним господарством, забезпечує оптимізацію економічних інтересів (захищеність цінностей), цілісність процесів і їх стійкий розвиток, реалізуючись через сукупність циклічних процесів: діагностики, моніторингу, аналізу; планування; організації; прийняття і реалізації рішень; мотивації; контролю.

Вирішення теоретично-прикладної проблеми чіткого окреслення меж реального сектора економіки, його значення, структури і функцій не отримало в теорії економічної думки концептуального завершення. Виявлення структурних елементів реального сектора економіки, їх подальше розмежування і аналіз є базисом визначення рушійних сил економічного розвитку країни, оскільки забезпечує подолання внутрішніх обмежень зростання, а також дозволяє ефективно

використовувати ресурсний потенціал держави та можливості оптимальної організації відтворювального процесу. Через взаємодію реального сектору та його структурно-функціональних складових з іншими елементами економічної системи проявляється сутність реального сектору як першооснови забезпечення стійкого зростання та економічної безпеки держави.

Динамізм економічних процесів, загострення конкурентних відносин, нестабільність економічних інститутів, фінансова напруга і складність структурних зрушень створюють кризові ситуації, загрози економічної безпеці країни, особливо в її реальному секторі. Це обумовлює необхідність аналізу негативних тенденцій, що перешкоджають ефективному функціонуванню реального сектора економіки, його сталому розвитку, а також розробки і вжиття дієвих заходів.

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИЗМ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ДИСФУНКЦІЙ ВЛАДНИХ СТРУКТУР

2.1. Аналітична характеристика сучасного стану розвитку економіки України

Проблеми національної безпеки та загрози, які до них спонукають, є результатом довготривалого застою соціально-економічних, політико-правових, енергетичних та інших суспільних процесів в незалежній Україні. В питаннях ефективного регулювання соціально-економічних відносин на державному рівні наш уряд разом із Радою національної безпеки і оборони України називають фактори, які найбільш чітко характеризують причини соціально-економічних негараздів в державі та нагальні проблеми, що зумовлюють відставання вітчизняної економіки в світі.

1) По-перше, жодна із сучасних програм оздоровлення економіки України не може якнайповніше надати державну підтримку конституційно і законодавчо закріплених зобов'язань у соціальній сфері. Наприклад, хронічно не виконуються зобов'язання держави щодо фінансування системи охорони здоров'я, освітньо-культурного розвитку та наукових досліджень. Моніторинг соціального стану українського суспільства демонструє той факт, що основні соціальні ризики – бідність, зростаюча майнова диференціація населення, індиферентність значної кількості громадян щодо перебігу суспільного життя, звуження їх доступу до якісної та звільненої від корупції освіти і медицини досягли такого рівня, за якого державна система перестає бути цілісною, а її народ поступово втрачає властивості єдиного суспільства. Серед даних багатьох світових форумів та досліджень, за результатами, поширеними у світових звітах найбільш впливових агенцій [40], показники соціально-економічного розвитку України продовжують перебувати на найнижчих щаблях оцінки.

2) По друге, українська економіка має потужніший, ніж велика кількість розвинених країн, потенціал, який не використовується в повному обсязі. У 2013 році, за оцінкою Міжнародного валютного фонду [29], ВВП на душу населення становив всього 2540 дол. США у поточному доларовому еквіваленті, а у 2014 році – 2400 дол. США. З-поміж 185 країн світу у 2015 році Україна посідала за цим показником 110 місце. Лише трохи краща ситуація за показником паритету купівельної спроможності, який відображає реальний рівень життя: 6460 дол. США або 99 місце в світі. За паритетом купівельної спроможності ВВП України у 2016 році становив 23% від рівня Європейського Союзу і 40% від міжнародного рівня відповідно.

Наша держава кілька років поспіль займає приблизно однакові місця у цих рейтингах, в той час як країни, які мають цілком реальні цілі щодо росту своєї економіки за рахунок впровадження нових технологій, підвищення вимог щодо якості своєї експортної продукції, грамотної інтеграції і розширення ринків збуту, демонструють значні успіхи, фактично доводячи можливість великих та швидких змін. Чотири роки назад, проводячи законодавчі реформи щодо вступу до СОТ, Україна продемонструвала свої намагання вийти на новий рівень економічної кооперації, але для досягнення помітного результату світового рівня потрібна більш потужна співпраця з Євросоюзом та країнами СНД. Зарекомендувати себе країна може, показавши на практиці надійну роботу інституціональних структур, якісний ріст показників ведення національного господарства. Аналіз основних макроекономічних показників доповнює детальна структура народного господарства по галузях (табл. 2.1).

Розглядаючи такий показник як валовий внутрішній продукт, потрібно відзначити, що він є, на нашу думку, найзначнішим важелем в системі економічної безпеки, завдяки якій є урівноваженими інші її компоненти. Це пов'язано із створеним механізмом розрахунку складної сукупності індикаторів та визначенням їх характеристичних значень.

Тому ми вважаємо за необхідне детально розглянути сучасний стан ВВП за останній десятирічний період та підбити підсумок щодо його стану.

Таблиця 2.1

Галузева структура господарства України (у фактичних цінах)

Галузі господарства (випуск, млн.грн.)	2012 р.	Масова частка, %	2013 р.	Масова частка, %	2014 р.	Масова частка, %	2015 р.	Масова частка, %	2016 р.	Масова частка, %
сільське господарство, лісове господарство	98410	8,32	113149	7,23	65148	6,87	65758	7,20	78963	7,21
добувна промисловість	46125	3,90	57563	3,68	54337	5,73	40676	4,45	63831	5,83
переробна промисловість	456729	38,63	588203	37,58	164735	17,38	141878	15,53	167150	15,27
виробництво газу, електроенергії, води	47318	4,00	60898	3,89	28800	3,04	31804	3,48	35656	3,26
будівництво	64152	5,43	94307	6,03	29185	3,08	21528	2,36	32466	2,97
торгівля	122365	10,35	173149	11,06	131261	13,85	129997	14,23	152596	13,94
транспорт та зв'язок	107638	9,11	135074	8,63	87078	9,18	97050	10,63	122468	11,19
освіта	36161	2,21	46083	2,94	43520	4,59	49239	5,39	57649	5,27
охорона здоров'я, соціальна допомога	28305	2,39	35947	2,30	29209	3,08	34573	3,79	42090	3,85
інші види діяльності	174976	14,80	260682	16,66	314783	33,20	300842	32,94	341738	31,22
всього	1182179	100	1565055	100	948056	100	913345	100	1094607	100

Економіка України – 39-та економіка в світі за значенням ВВП у 2015 році по паритету купівельної спроможності. ВВП на душу населення склало 6,4 тис. дол. США. Гарантований державний борг (з урахуванням погашень) в березні 2016 року збільшився порівняно із 2015 роком та склав 39,5% від ВВП, а зміни ВВП характеризуються додатніми значеннями (на відміну від аналогічного періоду попереднього року) та у 2016 перевищили 3%. Порівняльна характеристика загального ВВП та ВВП на душу населення у різних роках в абсолютних та відносних значеннях подана в табл. 2.2.

Зміна абсолютних та відносних значень ВВП
у 2006-2016 роках (у фактичних цінах)

Роки	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП, млрд. грн.	170,0	204,2	225,8	267,3	345,1	441,4	544,1	720,7	948,1	914,7	1094,6
ВВП на 1 особу, грн/рік	3436	4195	4685	5591	7273	9372	11630	15496	20495	19832	23815
Приріст реального ВВП, % до попереднього року	5,9	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,2
Середній приріст ВВП в 2006-2016 роках	6,91%									—	
Середній приріст ВВП в 2006-2016 роках	4,7%										
Приріст ВВП на 1 особу, % до попереднього року	6,7	11,1	6,3	10,5	13,0	3,5	8,1	8,6	2,9	-14,4	немає даних

Згідно із Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України [26], відношення обсягу ВВП України до середнього значення по країнах ЄС не повинно сягати позначки менше 75%. Претендуючи на те, щоб бути гідним та рівноправним членом, виробником та господарюючою одиницею у світовій спільноті, рівень ВВП нашої країни має точно відповідати середньосвітовим стандартам, не поступаючись багатьом промислово розвиненим державам. В Україні невідповідність нормативам та рівню економіки інших країн кількісно відображена в табл. 2.3.

Згідно наведеної таблиці та розрахованих у ній показників, зростання ВВП у найближчі п'ять років у країнах світу та Європейського Союзу прогнозується на 20-25 млрд. дол. щорічно. В Україні зростання прогнозується лише на 5-13 млрд. дол. у рік (рис. 2.1).

Таблиця 2.3

Оцінка сучасного стану та прогноз ВВП, млн. дол. США, на 2012-2016 роки

Роки	2012 р.	2013р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Світ (182 країни)	65417340	69125034	73111569	77405039	81962902
Середнє значення в світі	359435,9	379807,9	401711,9	425302,4	450345,6
Європейський Союз-27	16452058	17023729	17653694	18319875	18997165
Середнє значення по країнах ЄС-27	609335,5	630508,5	653840,5	678513,9	703598,7
Україна	157659	170300	174891	179454	152392
Відношення обсягу ВВП України до середньосвітового значення, %	43,86	44,84	43,54	42,19	38,72
	або в 2,3 р.	або в 2,2 р.	або в 2,3 р.	або в 2,4 р.	або в 2,3 р.
Відношення обсягу ВВП України до середнього значення по ЄС, %	25,87	27,01	26,75	26,45	27,34
	або в 3,9 р.	або в 3,7 р.	або в 3,7 р.	або в 3,8 р.	або в 3,7 р.

Такий розвиток подій цілком відповідає безпековому стану розвинених країн, але не задовольняє потреби економіки, що розвивається, зокрема для перерозподілу коштів на інвестиції, інноваційну діяльність та соціальну сферу.

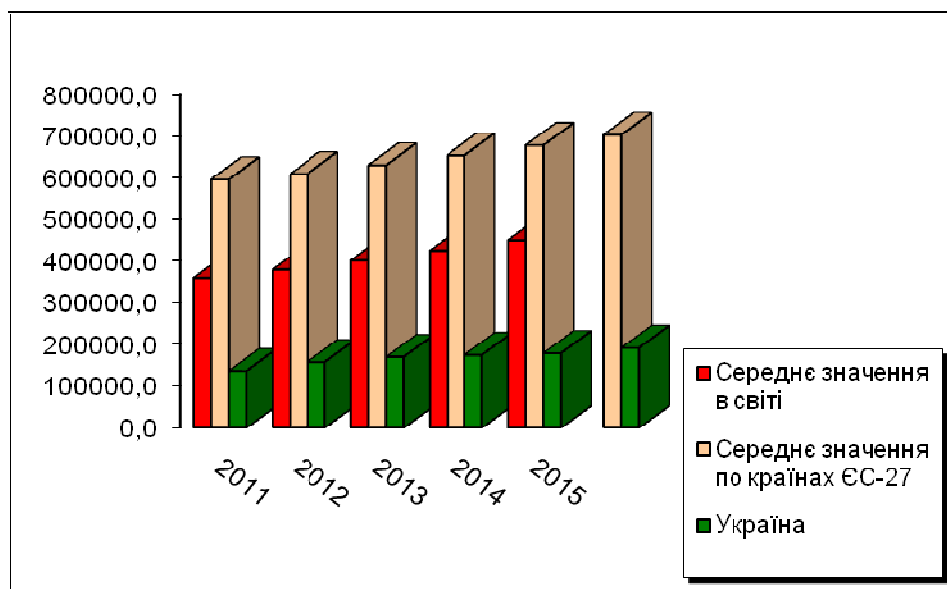

Рис. 2.1. Оцінка сучасного стану ВВП в Україні та світі в 2011-2015 роках (у вартісних показниках)

Очевидним є той факт, що протягом 2013-2015 років показник є сталим із помірним коливанням у 1-3%. Для досягнення стабільності по відношенню до світової кон'юнктури така ситуація була б цілком прийнятною, однак за умов, коли для досягнення рівня економічної безпеки відношення обсягу ВВП України до середньосвітового значення має бути не нижчим за 100%, а реально ледь перевищує 40 %, так само як відношення обсягу ВВП України до середньоєвропейського значення повинно складати принаймні половину, а на сьогодні і в прогнозі складає лише чверть, неможливо говорити про стабільне зростання або стабільні показники розвитку національної економіки. За даної ситуації державі потрібен прорив на кшталт “економічного дива”, залучення інвестицій та перегляд існуючих законів та методів їх регулювання та контролю, грамотна організація державотворчих процесів для того, щоб утримати зайняту позицію. Наступний рис. 2.2 показує процентне відношення обсягу номінального ВВП України до показників середньосвітового та середньоєвропейського рівня.

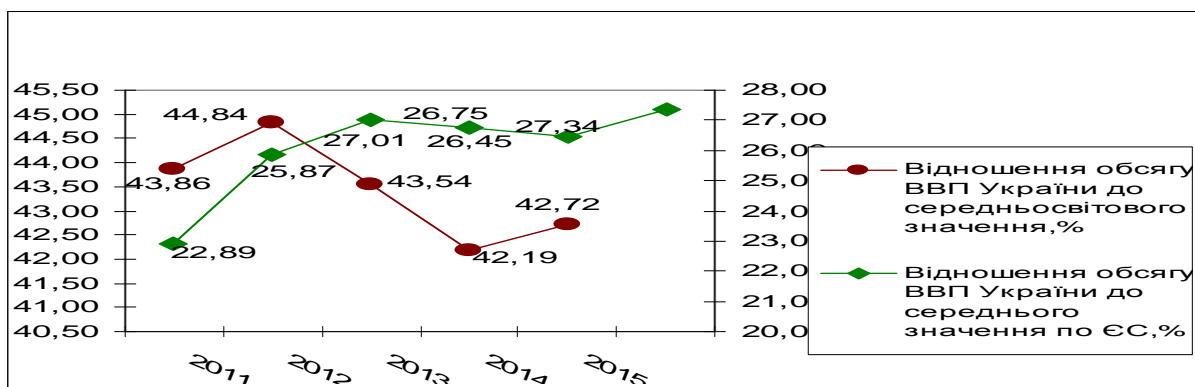

Рис. 2.2. Оцінка відношення обсягу номінального ВВП України до аналогічних середньосвітових та європейських значень

В умовах нестабільності у способах ведення макроекономічної політики та на тлі макроекономічних диспропорцій боргова політика держави залишається наріжним каменем всього економічного курсу країни. Стрімке зростання обсягів зовнішнього та внутрішнього боргу призводить, з одного боку, до зростання споживання, а з іншого – хронічний дефіцит бюджету і платіжного балансу, ризик виникнення післякризової стагфляції, зростаючі потреби у капіталі та інвестиціях для технологічного оновлення призведуть до подальшого зростання державного боргу.

Таблиця 2.4

Окремі економічні показники розвитку малих і середніх підприємств - суб'єктів реального сектора економіки України

Вид економічної діяльності	Операційні витрати, млрд. грн					Чисельність зайнятих, млн осіб					Сума оборотних активів, млрд грн				
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016
Сільське господарство	3	3,3	4,2	48,7	3,1	4	3,6	3,5	3,3	3,1	32,5	31,6	46,1	73,3	83,3
Промисловість	500,6	561,6	671,9	854,6	510,4	4,1	4	4	3,9	3,5	243,3	290,5	364,2	481,3	549,3
Будівництво	24,8	26,3	105,3	123,7	34,6	0,9	1	1	1	1	32,9	43,7	70,8	99,5	98,1
Торгівля	574,3	597,1	1146	1408,2	609,4	4,2	4,4	4,6	4,7	4,7	239,2	334,8	466,4	607,4	648,5
Діяльність готелів та ресторанів	5,1	5,2	9	11,8	6,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	1,9	3	4,5	5	6,7
Діяльність транспорту та зв'язку	92,8	93,7	117,9	157,2	99,4	1,4	1,4	1,5	1,5	1,4	32	36,4	52	66,2	71,5
Операції з нерухомим майном, оренда та надання послуг тощо	82,7	85,6	91,3	161,9	89,7	0,9	1	1,1	1,2	1,1	62,5	94,5	125,6	206,4	289,1

Вид економічної діяльності	Частка збиткових підприємств, %					Сума власного капіталу, млрд грн					Вартість основних засобів, млрд грн				
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016	2013	2013	2014	2015	2016
Сільське господарство	33,8	31,3	26,3	28,4	30,1	32,9	37	49,2	62	72,2	75,4	76	75,5	79	95,9
Промисловість	36,5	34,7	33,4	39,1	40,7	258,9	298,3	358	399,6	415,3	420	456,7	525,2	660,4	760,2
Будівництво	33,8	31,9	32,1	37,2	43,3	14,3	21,3	28,6	30,5	29,7	20,4	24,7	29,3	40,1	52,1
Торгівля	30,1	30,6	29,3	34,3	36,4	44,2	58,4	88,3	66,9	74,5	31,9	36,7	44	74,9	88,8
Діяльність готелів та ресторанів	37,2	35,8	34	37,8	40,2	4,7	5,6	7,4	7,3	8	7,6	9,3	15,2	19,6	23,5
Діяльність транспорту та зв'язку	38,3	37,2	35,5	40,4	43,1	84,8	103,6	129,5	147,9	161,2	167,5	184,3	306,9	453,8	1208,2
Операції з нерухомим майном, оренда та надання послуг тощо	38,8	38	37,8	41,5	44,1	192,1	222,3	286,2	321,1	404,9	247	303,9	363,9	465,6	607,9

Вид економічної діяльності	Рівень зносу основних засобів, %					Сума інвестицій в основний капітал, млрд грн					Обсяг реалізованої продукції у секторі малого підприємництва, млрд грн				
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016
Сільське господарство	51,1	52,8	48,2	46,2	45,7	5	7,3	9,5	16,9	9,4	3,6	5,8	7,7	10,3	13,6
Промисловість	58,3	57,9	58,6	59	58	35	44,8	64,3	76,6	57,7	11,8	31,3	38,5	45	44,3
Будівництво	48,5	45,1	40,8	39,3	41	4,9	6,3	9,1	12,5	5,3	8,9	25,2	37,6	44,5	33,3
Торгівля	33,7	31,9	29,8	22	26,4	7,6	11,2	17,8	24,7	14,1	36,2	239,2	275,6	299,1	273,9
Діяльність готелів та ресторанів	33,3	31,6	37,7	39,2	41,5	1,5	1,5	2,6	3,2	2,6	1,6	2,1	2,7	3,2	3,3
Діяльність транспорту та зв'язку	49,9	48,5	60,4	66,9	82,4	16,9	20,3	31,7	32,6	24,6	4,1	10,9	13,9	16,5	17,7
Операції з нерухомим майном, оренда та надання послуг тощо	36,8	38,3	40,9	41,2	41,2	15,3	24	39,4	48,8	25,7	11,8	29,6	42,3	52,9	55,5

Але, незважаючи на швидкі темпи акумуляції державного боргу в Україні, його обсяги є незначними за світовими стандартами, а макроекономічна позиція державного боргу вважається відносно врівноваженою. Разом з тим, борговий фактор є визначальним у процесі структуризації видатків бюджету та врівноваження платіжного балансу України [41].

Таблиця 2.5

Динаміка основних показників економічного розвитку України
за 2011-2016 роки (у фактичних цінах)

№	Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	ВВП у фактичних цінах, млн. грн.	441452	544153	720731	948056	914720	1094607
2	Темпи економічного зростання (приріст ВВП), %	2,7	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,2
3	Державний та гарантований державою борг, млн. дол.	15,47	15,95	17,57	24,60	39,81	54,29
4	Валовий зовнішній борг, млрд. дол. США	39,6	54,5	80,0	101,7	104,0	117,3
5	Відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП, % (границя 25-30%)	17,7	12,1	9,9	13,8	23,2	39,5
6	Відношення зовнішнього боргу до ВВП, % (границя 25-30%)	45,3	51,2	60,2	56,7	88,9	85,8
7	Доходи Зведеного бюджету, млрд. грн.	134,2	171,8	219,9	297,9	273,0	314,4
8	Видатки Зведеного бюджету, млрд. грн.	142,0	175,3	226,0	309,2	307,4	377,9
9	Дефіцит бюджету, % до ВВП	-1,80	-0,69	-1,37	-1,32	-3,40	-5,30
10	Індекс інфляції, % до попереднього року (допустима границя $\leq 105-107\%$)	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1
11	Прямі іноземні інвестиції до України (ПІІ), млн. дол. США	16375,2	21186,0	29489,4	35723,4	40026,8	44708,0
12	Приток ПІІ, % до ВВП ($\geq 6\%$)	7,8	4,7	7,9	6,1	4,4	7,7
13	Річний обсяг ПІІ на 1 особу, дол. США (≥ 500)	870	512	867	853	867,4	972,7
14	Ступінь розвитку тіньової економіки, % від офіційного ВВП (норма $\leq 30\%$)	28,0	31,0	28,8	31,1	36,0	44,2
15	Енергоємність ВВП (при нормі 0,2-0,5 кг./грн.)	0,52	0,57	0,51	0,64	0,65	0,64
16	Наукоємність ВВП, % до ВВП (норма $\geq 1,7\%$)	1,09	0,98	0,93	0,90	0,95	0,90
17	Рівень безробіття за методологією МОП (границя $\leq 10\%$)	6,8	6,4	6,4	8,6	8,8	8,1

З вищевикладеного можна стверджувати, що реалії підтримання економічної безпеки сьогодення висувають вимогу розробки і введення у дію системи проектів і програм перспективного характеру, серед яких найбільш поширеними є і мають залишатися наукові, інноваційні, виробничі й інвестиційні.

2.2. Загрози економічній безпеці реального сектора економіки

Серед найбільш важливих завдань регулювання економіки, підвищення рівня ефективності управління її розвитком варто визначити підтримання такого стану національної економіки, її макроекономічної рівноваги, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, підприємницького сектора, держави, суспільства. Тобто, йдеться про життєздатність економіки, її безпеку. Потреба у забезпеченні безпеки виникає як подолання протиріч між об'єктивною реальністю – небезпекою, і потребами особи, соціальних груп, держави. Небезпека є об'єктом управлінської діяльності з попередження, локалізації, усунення загроз безпеці, предметом якої є конкретні загрози безпеки (військові, політичні, економічні), а також їх матеріальні носії (природні та соціально-економічні явища) [48, с. 67-68].

За визначенням окремих науковців (зокрема, В. Сенчагова, В. Предборського), небезпека, що створює загрозу, – об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на певний об'єкт, внаслідок якого йому може бути завдано суттєвої шкоди, що призведе до втрати здатностей до відтворення власної соціально-економічної тотожності та надання розвитку небажаної динаміки або параметрів (характер, темпи, форми). Джерелами безпеки є умови та чинники, що мають певний потенціал “ворожих намірів”, шкідливих властивостей, деструктивної дії. За своєю генезою вони мають природне, техногенне та соціальне походження. Одними з ключових джерел безпеки на сучасному етапі розвитку, що містять потенціал деструктивної дії, на нашу думку, є саме негативні тенденції в розвитку реального сектора економіки. Тобто доводиться стверджувати про існування парадоксу: для стимулювання розвитку національного господарства необхідні заходи регулювання діяльності суб'єктів реальної економіки, втім, ці дії можуть генерувати загрози і

небезпеки безпечному розвитку економіки, порушувати її стан стійкості, збалансованості і “спокою”.

Досліджуючи це питання вбачаємо, що стан функціонування і розвитку економічної системи держави та її структурних компонентів з погляду економічної безпеки характеризують такі параметри, як: 1) поєднання динамічності і стійкості; ефективність; 2) захищеність від внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, що є результатом функціонування відповідного економічного механізму, а також здатність і готовність створювати ефективні механізми протидії загрозам; 3) додержання оптимального балансу інтересів економічних суб’єктів. Це особливо важливо для усвідомлення сутнісно-концептуальних характеристик системи економічної безпеки держави безпосередньо в аспекті її цілісності та здатності до протидії загрозам.

З огляду на вагомість ролі суб’єктів реального сектора в забезпеченні динамічної конкурентоспроможності національної економіки об’єктивним видається висновок про те, що параметри його розвитку, раціональність структури та поточний стан є окремим пластом загроз у сфері економічної безпеки держави (рис. 2.3).

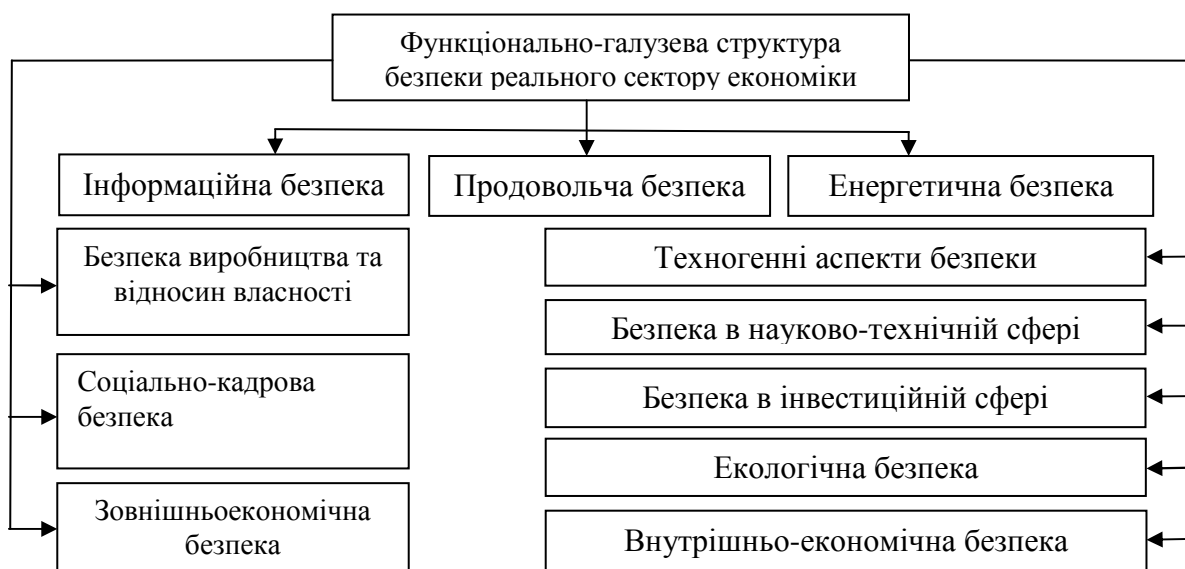

Рис. 2.3. Структура економічної безпеки реального сектора економіки [13]

Відтак, розвиток і покращення системно-структурних характеристик реального сектора економіки виступає окремим напрямом в сукупності економічних інтересів держави. Це актуалізує та підносить на найвищий рівень завдання ідентифікації та

мінімізації впливу загроз життєздатності реального сектора економіки в системі економічної безпеки держави. Тому важливо усвідомлювати й галузево-секторальну структуру безпеки реального сектора економіки в системі економічної безпеки держави, елементи якої перебувають у взаємодії, утворюючи єдину систему (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Класифікація загроз безпеці реального сектора економіки за критерієм спрямованості [12]

Зауважимо, що Шлемко В. і Бінько І. пропонують диференціювати загрози у сфері економічної безпеки на внутрішні та зовнішні, виокремлюючи серед зовнішніх загроз: відсутність експортно-імпоротної збалансованості, значне від'ємне зовнішньоторговельне сальдо; нераціональну структуру експорту, надмірний вивіз сировинних ресурсів; невважену лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності; нерегульований приплив іноземного капіталу та надання йому переваги порівняно з вітчизняним; залежність процесу реформування економіки від надання іноземних кредитів та іншої іноземної допомоги; зростання зовнішньої заборгованості, нераціональне використання іноземних кредитів; ввезення технічно застарілих та

екологічно небезпечних виробництв; витіснення іноземними товарами вітчизняної продукції з внутрішнього ринку.

Важливо, що більшість перелічених загроз стосується реального сектора економіки.

Перелік внутрішніх загроз економічній безпеці суб'єктів реального сектора економіки, згрупованих за видами (екологічні, політичні, фінансові, соціальні, виробничі, правові), подамо в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Взаємозалежність загроз економічній безпеці суб'єктів реального сектора економіки за внутрішніми складовими [42]

Внутрішні загрози за складовими економічної безпеки					
Фінансові	Виробничі	Соціальні	Правові	Політичні	Екологічні
<ul style="list-style-type: none"> • нелегальний вивіз з країни капіталу, переховування валютних коштів за кордоном • криза платежів, заборгованість у виплаті заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат; • неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків; • недосконала фінансово-бюджетна система, неефективність системи контролю за витратами бюджетних коштів, невчасне прийняття державного бюджету; • надмірний дефіцит державного бюджету та переважно емісійне його покриття; • високий рівень інфляції; • відсутність достатнього золотовалютного резерву. 	<ul style="list-style-type: none"> • високий рівень матеріало- та енергомісткості виробництва; • високий рівень зношеності основних фондів; • деформована структура виробництва, відсутність науково-обґрунтованої структурної перебудови економіки; • незадовільна орієнтація на виробництво продукції кінцевого споживання; • домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини; • застарілі технології у більшості галузей виробництва; • розвал системи відтворення виробничого потенціалу; • низький рівень замкнених циклів виробництва стратегічно важливої продукції; • значне падіння обсягів виробництва. 	<ul style="list-style-type: none"> • наявність в суспільстві соціальної напруженості; • значна відмінність у соціально-економічному розвитку регіонів країни; • соціальна незахищеність значної частини населення, зростання бідності; • депопуляція населення; • погіршення фізичного і духовного здоров'я населення, моральна деградація особи, сім'ї, суспільства; • низький рівень заробітної платні, відсутність мотивації до праці; • поглиблення розриву в рівнях доходів різних груп населення. 	<ul style="list-style-type: none"> • корупція в управлінській сфері; • масове порушення прав споживачів; • недосконалість національного законодавства, пов'язаного з регулюванням економічних процесів; • високий ступінь галузевого лобізму при прийнятті управлінських рішень; • зростання "тіньової" економіки, посилення її криміналізації; • зростання економічних злочинів, ошукання населення довірчими товариствами; • недосконалість державного управління приватизаційними процесами, зловживання у цій сфері. 	<ul style="list-style-type: none"> • поширення проявів територіального та економічного сепаратизму; • перетворення економіки в об'єкт протистояння політичних угруповань і кримінальних структур; • неефективність управління державним сектором економіки; • неефективність державного регулювання соціально-економічними процесами; • непослідовність і безсистемність у здійсненні економічних реформ, відсутність власної моделі реформ та їх ідеологічного забезпечення; • дії представників вищих органів державної влади та управління, спрямовані на шкоду державі та національним інтересам. 	<ul style="list-style-type: none"> • значний антропогенно-техногенний вплив, погіршення якості земельних ресурсів; • техногенні та природні катастрофи, наслідки Чорнобильської аварії; • відсутність ефективних природоохоронних заходів; • неефективне використання природних ресурсів, широкомасштабне застосування екологічно шкідливих технологій.

Зауважимо, що вплив вказаних загроз реалізується не розрізнено, ізольовано, а

системно і взаємопов'язано, що дає підстави стверджувати як про підсилення одних загроз іншими, так і про комплексність ймовірної негативної дії як на реальний сектор, так і на безпеку держави загалом.

Для реалізації цілей здійснюваного дослідження прикладним видається підхід Агадуліна Н., який пропонує класифікацію загроз безпеці за напрямом впливу, поділяючи їх на:

– симетричні (недосконалість внутрішнього інституційного середовища, що обумовлює високий рівень трансакційних витрат (перш за все недосконалість правової сфери, бюрократичні бар'єри), конкурентні переваги (ВЕЗ, використання офшорних зон і переваг низького рівня трансакційних витрат на території інших країн (через ліберальну податкову політику, правову захищеність, низький рівень бюрократичних перешкод), інтервенцію на внутрішні ринки стратегічно важливих товарів та послуг імпортерів виробників);

– несиметричні (нераціональна галузева та регіональна структура ВВП, низький рівень економічного потенціалу і можливості виходу на міжнародні ринки, впливу та участі у економічних і військово-політичних міжнародних союзах, нераціональна державна соціальна політика, що обумовлює бідність та соціальну напругу);

– взаємні (негативний вплив елементів навколишнього середовища, зокрема, надзвичайних ситуацій природного характеру, появи та поширення захворювань і вірусів, що загрожують життєдіяльності людини, незаконної міграції трудових ресурсів).

Важливим доповненням теоретичного базису загроз економічній безпеці держави, зокрема її реального сектора, є результати досліджень М.Флейчук, яка виокремлює загрози безпосередньо в умовах трансформаційної економіки в процесі інтеграції у світове господарство, типологізуючи їх за напрямками: (1) зниження конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання; (2) перехід нелегітимно монополізованих ринків під контроль суб'єктів глобалізації; (3) формування нелегітимних центрів влади на основі монопольного контролю; (4) погіршення інвестиційного клімату; (5) “консервація” попереднього технологічного укладу та гальмування переходу до інноваційного розвитку; (6) відтік капіталу в зовнішнє конкурентне господарське середовище; (7) загострення невирішених соціально-економічних проблем; (8) неефективне використання ресурсної бази [42].

Тобто, загрози безпеці мають комплексний характер і реалізуються в: структурній деформації економіки; зниженні інвестиційної та інноваційної активності й у руйнуванні науково-технічного потенціалу; тенденціях до перетворення країни на науково-технічну й сировинну периферію розвинутих країн; посиленні ресурсної, фінансової і технологічної залежності; впливі з країни фінансових і трудових ресурсів; поглибленні майнового розшарування суспільства; збільшенні зовнішнього боргу; надмірній відкритості економіки; криміналізації економічних відносин; незаконній конкуренції; нездатності економічної системи вийти з економічної кризи; скороченні ресурсного потенціалу; погіршенні стану інфраструктури [12]. Практично всі з перелічених загроз безпеці реального сектора економіки тією чи іншою мірою впливають на стан економічної безпеки держави. При цьому до зовнішніх загроз віднесемо: (1) економічну залежність від імпорту, (2) від'ємне зовнішньоторговельне сальдо, (3) нераціональну структуру експорту; (4) надмірний вивіз сировинних ресурсів; (5) втрату позицій на зовнішніх ринках; (6) зростання зовнішньої заборгованості, нераціональне використання іноземних кредитів; (7) неконтрольований вплив валютних ресурсів за кордон, розміщення їх в зарубіжних банках.

Виходячи з пріоритетних національних інтересів і загроз економічній безпеці реального сектора економіки країни визначаються заходи державної політики їх протидії. В цьому аспекті важливо враховувати результати досліджень В. Сенчагова, який наголошує на внутрішніх і зовнішніх джерелах негативного впливу на підприємницьку діяльність суб'єктів реального сектора економіки, де до перших він відносить некомпетентність і низьку кваліфікацію працівників (їх нелояльне, упереджене ставлення до підприємства, що свідчить про переважання інших пріоритетів та інтересів, які перебувають за межами середовища праці). Серед зовнішніх загроз підприємницькій діяльності науковець виокремлює три групи:

1. Економічна політика держави, що часто суперечить виробничій, комерційній і фінансовій політиці підприємств, реальну небезпеку для яких становлять адміністративна політика, безпідставне втручання в господарську та фінансову діяльність підприємства, різні форми зазіхання на власність та ін.

2. Дії інших суб'єктів господарювання. Насамперед, це стосується недобросовісної конкуренції: порушення прав конкурентів на інтелектуальну власність (приховане використання найменувань конкурента, несанкціоноване

відтворення продукції конкурента, розкриття секретів виробництва, промисловий шпіонаж); підрив репутації конкурента (поширення неправдивої інформації про продукцію та торгову діяльність підприємства, порівняльна і неправдива реклама); дезорганізація виробництва конкурента через переманювання працівників для заволодіння секретом торгівлі та виробництва; інші недобросовісні дії (дискримінація конкурентів, бойкот, демпінг).

3. Кримінальні способи впливу на поведінку економічних агентів: організація нападів, підпалів, вибухів, аварій в офісах, виробничих і складських приміщеннях, псування обладнання, транспортних засобів); незаконне (проте юридично оформлене) захоплення власності, матеріальних цінностей і нерухомості конкурентів, рейдерство; вербування працівників правоохоронних та інших адміністративних органів, членів сімей керівництва для здійснення протиправних дій, що знижують рівень конкурентоспроможності об'єкта.

Втім, більш прикладними безпосередньо в системі державної політики забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки варто вважати результати досліджень Т.Васильціва, який диференціює ризики і загрози підприємницькій діяльності на: (1) системні ризики безпеки та (2) локальні ризики фінансово-господарської діяльності [14, с. 12]. Це важливо, адже загрозовими саме для безпеки держави є системні перешкоди розвитку реального сектора і на їх усунення передусім має спрямовуватися державна політика. Класифікацію за першою категорією він проводить за: наслідками конфлікту інституційних інтересів; способами нелегітимного набуття права власності; корупційними явищами в системі державного управління; перешкодами детінізації економіки; передумовами несумлінної конкуренції та негативними наслідками трансформації економіки. Поділ у другій групі ризиків і загроз відбувається за: 1) сферою дії; 2) рівнем прогнозованості; 3) можливістю попередження органами державного управління; 4) частотою дії; 5) правомірністю; 6) напрямом дії; 7) походженням; 8) характером і масштабами наслідків.

Стимулювання процесів розвитку та забезпечення економічної ефективності підприємницького сектора, створення необхідних для цього економіко-правових умов є основою розвитку реального сектора економіки, а, як результат, – передумовою зміцнення економічної безпеки держави. Саме тому прослідковується тісний взаємозв'язок між загрозами національним інтересам держави та усуненням

перешкод для розвитку реального сектора. Виокремивши загрози реальному сектору, можна окреслити перспективи реалізації заходів державної політики з мінімізації чи попередження їх виникнення та стримування негативного впливу на макроекономічну безпеку загалом (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Взаємозв'язки загроз безпеці реального сектора економіки та заходів економічної політики держави [31]

За результатами вивчення різноманітних підходів до класифікації загроз економічній безпеці, представимо на рис. 2.6. Таким чином, класифікацію загроз безпеці реального сектора економіки обґрунтовано ознакою екологічного впливу та технологічного процесу, при цьому розширивши та подано класифікаційні ознаки за можливістю впливу, рівнем, періодом дії та сферою виникнення. Включення до класифікації екологічної компоненти вважаємо особливо важливим в сучасних умовах техногенних катастроф і підвищеного антропогенного впливу, а відмінність у технологічних процесах детермінує подальшу економічну ефективність суб'єктів

підприємництва у системі безпеки реального сектора економіки або їх відсталість і зниження рівня конкурентоспроможності економіки у стратегічній перспективі.

Рис. 2.6. Класифікація загроз безпеці реального сектора економіки [31]

Очевидно, що метою державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки є ліквідація або мінімізація загроз та розвиток можливостей покращання стану безпеки його суб'єктів. В основному ринковий механізм власне і є передумовою реалізації цих можливостей, дає стимули економічним агентам до покращення параметрів життєздатності. Проте існують можливості, використання яких неможливе згідно законів ринкового саморозвитку.

Саме за таких умов зростає роль відповідальності держави і втручання її органів управління повинно покращити умови економічного середовища на основі чіткої, продуманої системи заходів, з одночасним прогнозуванням наслідків. Виконання цих функцій державними органами забезпечує умови для розширеного відтворення інтелектуально-кадрового, наукового потенціалу, розвитку наукомістких, високотехнологічних виробництв, зміцнення соціальної стабільності в суспільстві, зниження криміналізації економічних відносин.

Загрози, що виникають у реальному секторі економіки (у внутрішньому та зовнішньому середовищі) сповільнюють і спотворюють економічний розвиток країни, погіршують її конкурентну позицію в системі міжнародного поділу праці. Для прикладу, згідно рейтингу легкості ведення бізнесу Світового Банку (Doing Business – 2016) станом на початок 2016 р. Україна погіршила свою позицію на 6 пункти і опустилася на 152 місце (серед 183 країн) (рис. 2.7). Рейтинг Світового банку базується на оцінці низки критеріїв, зокрема: легкість відкриття бізнесу, отримання дозволів, захищеність інвесторів, простота процедури сплати податків, що також виступають напрямками ідентифікації загроз безпеці суб'єктів реального сектора економіки.

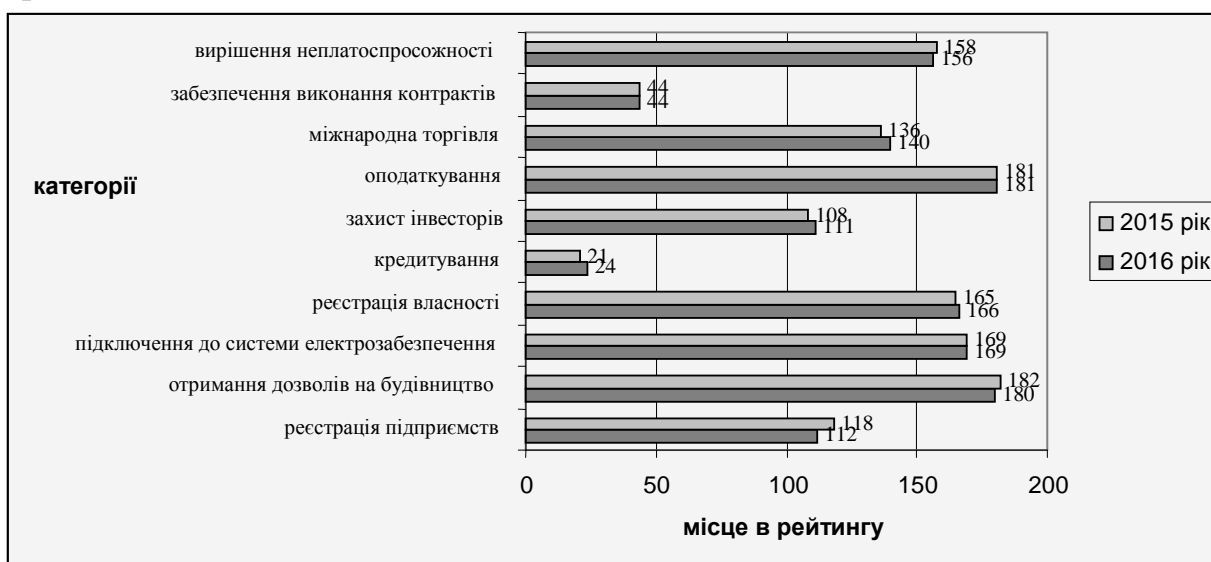

Рис. 2.7. Рейтингові позиції України за критеріями легкості ведення бізнесу Світового Банку у 2015-2016 рр. [10]

Зауважимо, що домінантними внутрішніми компонентами економічної безпеки реального сектора економіки є самодостатність (що базується на покращенні досягнень попереднього періоду), стійкість (відображає ефективність на

сучасному етапі) та здатність до розвитку (відображає перспективи та передумови майбутнього розвитку). Відтак, відносно кожної з цих внутрішніх компонент економічної безпеки подамо системну сукупність критеріїв, які характеризують загрозу та здатність до зміцнення економічної безпеки реального сектора економіки та покращення її системно-структурних характеристик (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Системно-структурні взаємовідношення компонент та загроз економічній безпеці реального сектора економіки держави [11]

Таким чином, при формуванні засад державної політики забезпечення економічної безпеки суб'єктів реального сектора економіки необхідно враховувати внутрішні компоненти стійкості, самодостатності та розвитку економічної системи з урахуванням обмежень, які накладаються при реалізації відповідних заходів. Врахування та усунення таких обмежень дасть змогу створити передумови для зміцнення безпеки як аналізованого сектора, так і національної економіки загалом, покращення системно-структурних характеристик її розвитку.

Відомо, що стабільність соціально-економічного розвитку держави визначається успішністю проведення реформ за умов ефективної антикризової

політики, спрямованої на мінімізацію негативних впливів загроз економічній безпеці реального сектора. Першочерговими заходами з їх стримування виокремимо: (1) удосконалення інституціонального середовища функціонування суб'єктів реального сектора економіки; (2) покращення фінансового забезпечення їх розвитку; (3) активізація співпраці підприємств з науково-технічним сектором; посилення виробничої та енерго-ресурсної безпеки економічних агентів реального сектора економіки; (5) зміцнення техніко-технологічної, інтелектуальної та кадрової складових безпеки.

Проте, на нашу думку, забезпечення умов для стійкого і ефективного функціонування елементів системи реального сектора економіки держави, формування належного потенціалу його зростання в майбутньому є можливими за умови націленості на реалізацію економічних інтересів економічних агентів і безпеки ведення економічної діяльності. Завданнями державної політики тут видається доцільним визначити: забезпечення технологічної незалежності і конкурентоспроможності технологічного потенціалу; удосконалення системи управління на різних рівнях ієрархії; забезпечення високого рівня кваліфікації трудових ресурсів та інтелектуального потенціалу, ефективності НДДКР; підвищення рівня екологічності підприємств; правову захищеність усіх аспектів діяльності економічних суб'єктів; досягнення належного рівня інформаційного забезпечення. Проте недопущення чи мінімізація негативного впливу загроз є лише однією з складових забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки, а методологія її оцінювання потребує обґрунтування відповідних індикаторів, що є предметом наступного підрозділу.

2.3. Індикатори економічної безпеки держави реального сектора економіки

Ефективність державної політики у сфері безпеки залежить від здатності передбачати і мінімізувати негативний вплив економічних загроз. Втім для оцінки рівня ефективності застосовують різноманітні методи і підходи, більшість з яких передбачає використання індикаторів безпеки. Більше того, економічна безпека є категорією динамічною і її стан в кожний конкретний момент часу залежить від багатьох функціонально-структурних характеристик, причому як кількісних, так і

якісних. Кількісна характеристика передбачає вироблення певних критеріїв оцінювання, що в подальшому використовується при моніторинзі стану ресурсного потенціалу, перспектив його розвитку та ефективності використання. Ця оцінка розкривається в системі макро- і мікроекономічних показників, проте через багатогранність проблеми безпеки потребує підбору комплексної системи показників-індикаторів.

Стан економічної безпеки є головним критерієм оцінки ефективності державної політики і діяльності владних структур під час регулювання розвитку реального сектору. Проте, підбір сукупності адекватних індикаторів оцінки ефективності є необхідним, але й доволі складним аспектом в аналізованій сфері. Так, для поєднання процесу оцінки з її результатами можна виходити з того, що за результатами оцінки необхідно дати висновок про ефективність використовуваних механізмів і засобів державної політики. Механізм забезпечення безпеки держави охоплює сукупність таких взаємопов'язаних компонентів: (1) організаційна структура, (2) система принципів, (3) методи забезпечення, (4) правові засади, (5) сукупність індикаторів, (6) підсистема моніторингу, (7) інформаційне і аналітично-прогнозне забезпечення (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Компоненти системи забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки держави [15]

Зауважимо, що в теоріях економічної безпеки розрізняють економічні, соціальні, фінансові та інші індикатори. Серед них – рівень, якість і тривалість життя; темпи інфляції; обсяг грошової маси; рівень безробіття; рівень депопуляції; економічне зростання; енергетична залежність; розмір золотовалютних резервів; обсяг тіньової економіки. Індикатори використовуються як напрями, за якими встановлюють порогові або граничні значення, ігнорування яких заважає нормальному розвитку економіки та соціальної сфери і спричиняє формування руйнівних тенденцій у сфері виробництва та рівня життя населення [18, с. 66].

Проблема оцінки рівня економічної безпеки знайшла детальне відображення в економічній літературі, де однією з базових розробок виступає концепція Е. Олейнікова як розширена диференціація індикаторів економічної безпеки на основі системи ознак. Система показників, підготовлена С. Глазьєвим, розкриває кількісне співвідношення близько 40 індикаторів економічної безпеки з їх відповідними граничними значеннями, що значно розширює розуміння сутнісних характеристик економічної безпеки держави та безпосередньо реального сектора її економіки.

Важливо кожному з індикаторів, що характеризують стан економічної безпеки, надати певне граничне (мінімальне чи максимальне) значення. Граничні значення індикаторів А. Сухоруков називає “пороговими” і вважає, що відхилення фактичного значення індикатора від порогового свідчить про міру поточного стану забезпечення безпеки. При цьому, з огляду на складність, порогові значення визначаються залежно від специфіки досліджуваного явища, як правило, експертним методом або шляхом порівняння із значеннями відповідних показників інших країн.

Оскільки на стан економічної безпеки впливають політичні, соціально-економічні, соціокультурні та інші чинники, основним завданням державної політики з її забезпечення є встановлення допустимих меж відхилень значень індикаторів та визначення граничних меж, перевищення яких спричиняє загрози економічній безпеці. Згідно офіційних документів (зокрема, Методики розрахунку рівня економічної безпеки України), індикаторами економічної безпеки є реальні

статистичні показники розвитку економіки, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері. Оптимальними значеннями індикаторів є інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворюваних процесів в економіці. Порогові значення індикаторів визначаються як кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці, а граничні значення – як кількісні величини, порушення яких викликає загрозові процеси в економіці.

Саме сукупність індикаторів як характеристик стану реального сектору економіки, на думку М. Єрмошенка, є найважливішою вхідною інформацією для стратегічного планування економічної безпеки. У системі показників економічної безпеки виокремлюють такі основні індикатори: 1) рівень і якість життя; 2) темпи інфляції; 3) норма безробіття; 4) економічне зростання; 5) дефіцит бюджету; 6) розмір державного боргу; 7) стан золотовалютних резервів; 8) рівень тіньової економіки; 9) стан екології та ін. Шлемко В. та Бінько І. пропонують виділити 12 основних індикаторів, які відображають фактичний стан економічного розвитку держави, наголошуючи на включенні до системи індикаторів таких характеристик, як: енергетична залежність; інтегрованість у світову економіку; сальдо експорту-імпорту та стан демографічних процесів.

У послідовності компонент системи економічної безпеки держави, яку необхідно усвідомлювати і враховувати при виробленні державної політики забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки, існує тісний взаємозв'язок між національними інтересами, загрозами економічній безпеці, індикаторами та їх пороговими значеннями. Від послідовного дотримання алгоритму в межах аналізованої системи залежить якість кінцевого результату (рис. 2.10).

Попри особливо важливу роль саме граничних значень індикаторів, при перевищенні яких фактичними значеннями формуються негативні тенденції у сфері економічної безпеки, а найвищий рівень безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників перебуває в допустимих межах, доцільно враховувати й такі характеристики, як [45, с. 6-8]:

Рис. 2.10. Послідовність етапів методики оцінювання в політику забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки держави [25]

1) гранично допустимий рівень зниження економічної активності, обсягів виробництва, інвестування та фінансування, за межами якого неможливий сталий і збалансований економічний розвиток країни, збереження демократичних основ суспільного ладу, підтримка оборонного, науково-технічного, інноваційного потенціалу;

2) гранично допустиме зниження рівня і якості життя населення, за межами якого виникає небезпека неконтрольованих соціальних, трудових, міжнаціональних та інших конфліктів (створюється загроза втрати продуктивної частини людського та інтелектуального капіталу і національної економіки);

3) гранично допустимий рівень зниження витрат на підтримку і відтворення ресурсного потенціалу, за межами якого виникає небезпека незворотного руйнування ресурсного базису, втрати життєво важливих передумов зростання.

Моделюючи негативні наслідки для економічної безпеки держави при перевищенні індикаторами граничного значення, окремі автори виділяють такі сфери інтелектуально-кадрового забезпечення економічної безпеки на макрорівні,

як: 1) ринок праці, 2) диференціація доходів (індекс Джині), 3) інфляційні процеси, витрати на освіту і науку, 5) демографічна ситуація. Характеристика негативних тенденцій, спричинених перевищенням порогових значень у цих ділянках, подана на рис. 2.11.

Рис. 2.11. Негативні тенденції розвитку економіки за перевищення індикаторами граничних значень [35]

Варто врахувати те, що, крім безпосередньо уможливлення оцінки економічної безпеки, прикладне значення її індикаторів полягає у їх ролі та місці в загальній методології забезпечення безпеки соціально-економічних систем. Так, у структурній послідовності етапів забезпечення економічної безпеки обирають способи і методи досягнення кінцевої мети, серед яких виокремлюють: збирання і аналітичну обробку інформації, постійний моніторинг і аналіз загроз та індикаторів

безпеки, прогнозування умов і здійснення конкретних заходів щодо підтримання належного рівня безпеки суб'єктів реального сектору економіки (рис. 2.12).

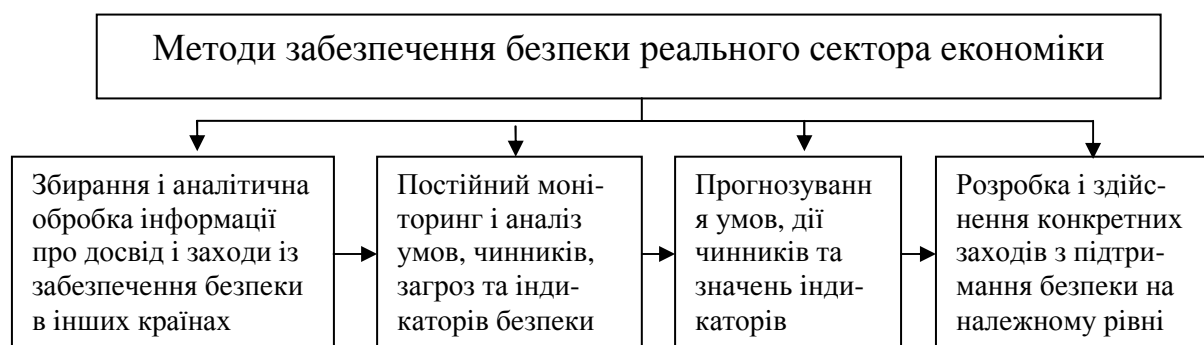

Рис. 2.12. Основні методи забезпечення економічної безпеки суб'єктів реального сектору економіки [41]

Фактично, поєднання постійного моніторингу, аналізу реального стану з подальшим прогнозуванням розвитку ситуації є ключовими засадами ефективної політики забезпечення безпеки.

Втім, для аналізу економічної безпеки реального сектору економіки необхідно використовувати не лише індикатори виробничої безпеки, але й інших її функціональних сфер, що мають відношення до формування ресурсного забезпечення, ефективності функціонування та розвитку суб'єктів реального сектору економіки. Йдеться про дещо інші важливі індикатори, передбачені Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, зокрема, в межах інвестиційної, науково-технологічної, енергетичної та фінансової безпеки (табл. 2.7).

Попри те, видається доцільним погодитися з науковцями, які доводять важливість оцінювання не стільки наслідків, як умов функціонування суб'єктів базових видів економічної діяльності. Як наслідок, істотного розширення потребує перелік індикаторів макроекономічної та фінансової безпеки. Зокрема, у різних працях науковцями пропонується враховувати коефіцієнт системного ризику підприємницької діяльності (граничне значення 0-2), питому вагу прибуткових підприємств (50-75 %), рівень монополізації економіки (1000-1800), рівень довіри населення до державного регулювання підприємництва (25-100 %), умовний

середній коефіцієнт фінансової незалежності (0,6-1), динаміка капіталізації підприємств (100-150 %) [61, с. 37].

Таблиця 2.7

Індикатори стану економічної безпеки держави в системі оцінки економічної безпеки реального сектора економіки [26]

№ з/п	Індикатори, одиниці виміру	Граничні значення ($x_{\text{гп}}$)
Індикатори інвестиційної безпеки		
1	Ступінь зносу основних засобів, %	не більше 35
2	Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	не менше 6
Індикатори стану науково-технологічної безпеки		
3	Частка підприємств, що впроваджують інновації, в загальній кількості промислових підприємств, %	не менше 50
4	Коефіцієнт винахідницької активності (кількість отриманих охоронних документів (патентів) на 1 млн. чол.)	не менше 400
5	Відношення кількості впроваджених об'єктів промислової власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків) до зареєстрованих, %	не менше 90
6	Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, %	не менше 5
№ з/п	Індикатори, одиниці виміру	Граничні значення ($x_{\text{гп}}$)
7	Індекс зміни активності створення зразків нової техніки, %	не менше 100
8	Індекс зміни активності освоєння нових видів продукції, %	не менше 100
Індикатори стану енергетичної безпеки		
9	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, %	не більше 50
10	Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, %	3-4
11	Обсяг видобутку вугілля, млн тонн	70-100
12	Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) в загальному його обсязі, %	не більше 30
13	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, %	не більше 50
Індикатори стану макроекономічної безпеки		
14	Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	не менше 25
15	Зміна запасів матеріальних оборотних коштів, % до ВВП	-1,5 - +1,5
Індикатори фінансової безпеки		
16	Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
17	Показник "щільності страхування" (страхові премії на одну особу), дол. США	не менше 140
18	Рівень страхових виплат, %	не менше 30
19	Обсяг кредитування банками реального сектора економіки, % до ВВП	не менше 30

Вважаємо, що методологічні основи оцінки рівня економічної безпеки держави, розробленої Міністерством економіки (зараз – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України), можливо адаптувати й до оцінювання економічної безпеки реального сектора економіки.

Таким чином, методичні етапи процесу оцінки включають: визначення критерію безпеки, вибір показників (індикаторів), визначення їх порогових та граничних значень, моніторинг показників, співставлення фактичних значень показників з пороговими, визначення стану і рівня безпеки, аналіз отриманих результатів, прогнозування часткових і інтегральних тенденцій зміни параметрів безпеки (рис. 2.13).

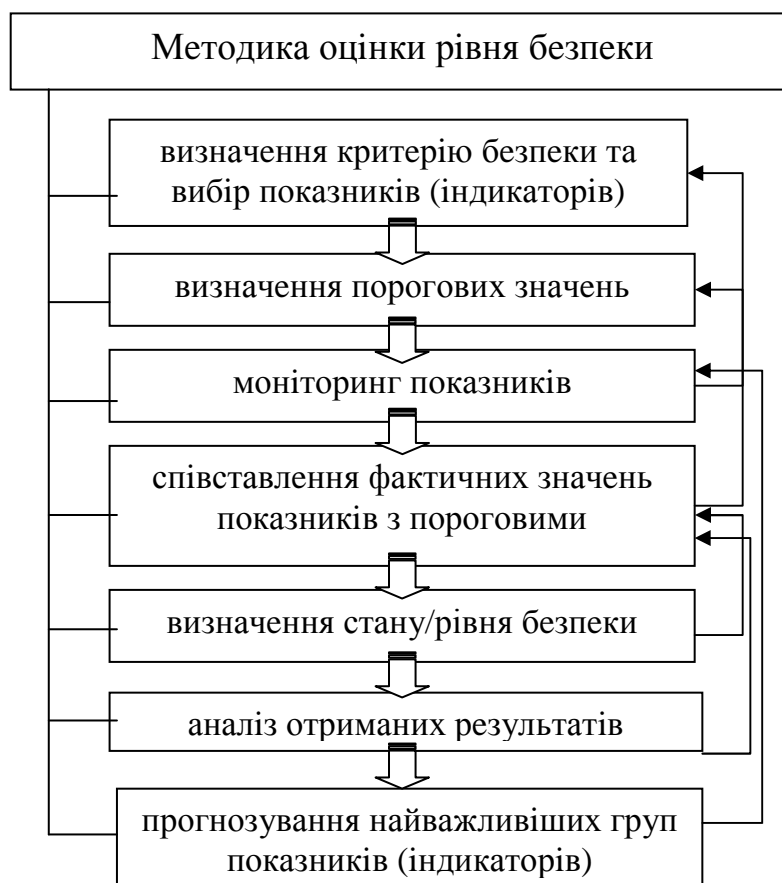

Рис. 2.13. Алгоритм оцінки економічної безпеки реального сектора економіки [22]

З огляду на динамічність зміни стану важливо визначити допустимий “коридор” коливань значень індикаторів, вихід за межі якого спричиняє негативні сценарії розвитку соціально-економічної системи як суб’єкта безпеки. Динамічність конкретних порогових або граничних величин індикаторів економічної безпеки спричиняє труднощі для їх випереджаючого визначення, тому їх встановлення не може стосуватися тривалого терміну та потребує періодичного коригування.

Істотним зауваженням до більшості розроблених на сьогодні теоретико-методичних підходів до формування переліку і порогових значень індикаторів економічної безпеки соціально-економічних систем різних рівнів є те, що вони не стосуються інституціональної складової.

Якщо проаналізувати довший часовий період (з 2005 по 2016 рр. – рис. 2.14), то загалом спостерігалися як позитивні (збільшення частки в загальній кількості підприємств та в обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) з 2010 по 2016 рр.), так і негативні (зменшення частки в загальній кількості зайнятих з 2010 по 2016 рр.

та збільшення частки збиткових підприємств з 2012 по 2016 рр.) тенденції відносно економічної стабільності розвитку і функціонування суб'єктів реального сектора економіки.

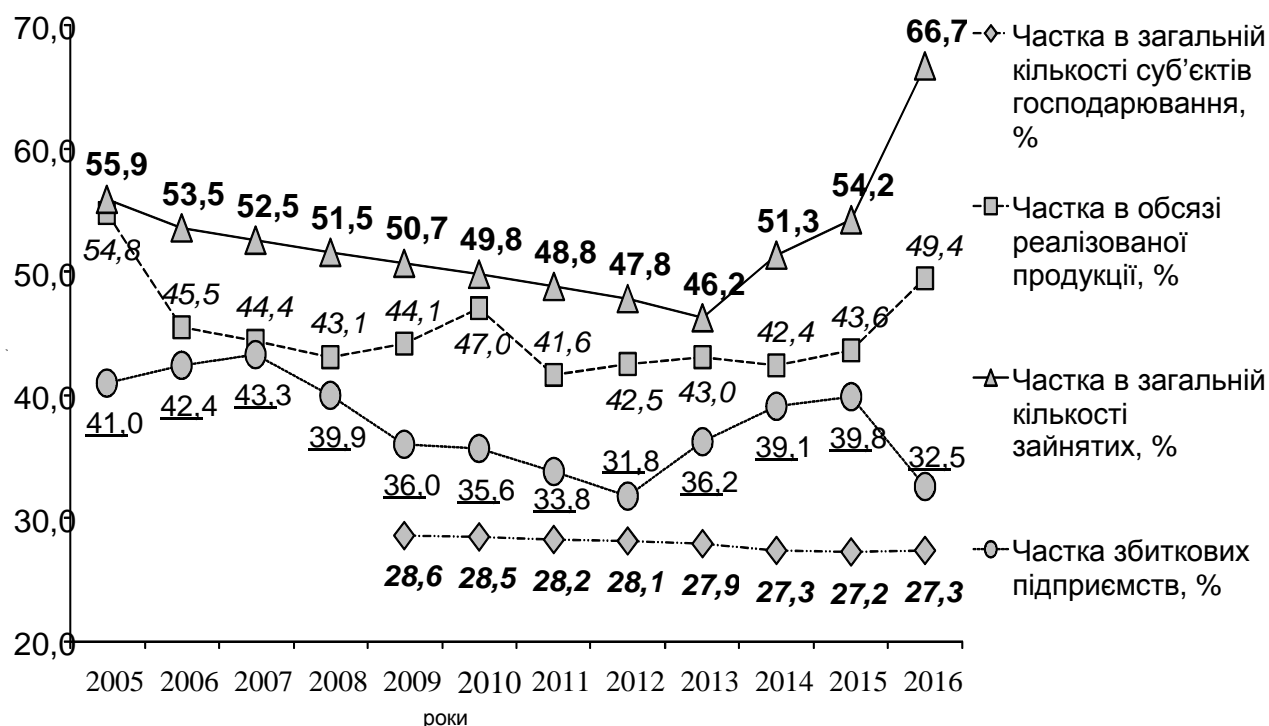

Рис. 2.14. Динаміка економічної безпеки реального сектору економіки України у 2005–2016 рр. за окремими індикаторами [11]

Доводиться констатувати, що з 2016 р. аналізовані показники розвитку реального сектору національної економіки погіршувалися. Так, частка кількості суб'єктів сільського господарства, мисливства, лісового господарства, промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку в загальній кількості суб'єктів господарської діяльності у 2016 р. становила 27,3 %, тоді як у 2015 р. – 28,6 %. Більше того, є підстави стверджувати, що істотно зменшилася частка діючих суб'єктів реального сектору економіки. Про це свідчать дані, які публікуються в щорічних звітах про діяльність Держкомпідприємництва України відносно кількості підприємств, які кожного року припиняють діяльність (без проходження процедури банкрутства або закриття юридичної особи та продовжуючи подавати т. зв. “нульову” фінансову і податкову звітність).

Але в загальній статистичній базі такі суб'єкти господарювання продовжують

відображатися (причому частина тих, що припинили діяльність без збитків, відносяться до прибуткових, некоректно збільшуючи їх кількість та частку в загальній кількості суб'єктів господарювання того чи іншого виду економічної діяльності). Зауважимо, що ймовірна істотно гірша картина щодо кількості реально діючих суб'єктів господарювання, а також часток недіючих та збиткових підприємств реального сектора економіки України є причиною недостатності інформації про кількість суб'єктів підприємницької діяльності як у цілому, так і за видами економічної діяльності у статистичних щорічниках України за 2015-2016 роки (де подаються виключно структурні характеристики), а також на офіційній інтернет-сторінці Державного комітету статистики України за період 2013-2016 рр.

Слід звернути увагу на те, що цей від'ємний аспект комерційної господарської діяльності не відображається в системах оцінки безпечності економічної діяльності. Втім, до інституціональних індикаторів безпеки можуть відноситися критерії оцінки міжнародних рейтингів щодо легкості ведення бізнесу чи інвестиційного клімату, зокрема щодо системи оподаткування, процедур видачі дозволів, провадження державного контролю, системи технічного регулювання. Про це свідчить вітчизняна практика (рис. 2.15).

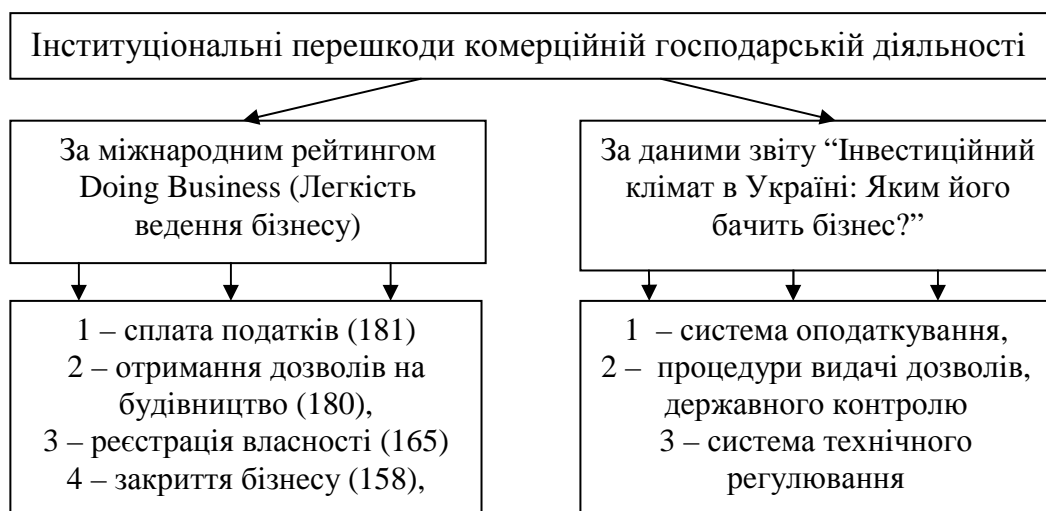

Рис. 2.15. Чинники стримання розвитку підприємництва в Україні (2016 р.) за оцінками міжнародних рейтингів [30]

Отже, вважаємо об'єктивним висновок про введення сукупності інституціональних індикаторів безпеки окремим напрямом класифікації або

врахування в межах макроекономічної компоненти економічної безпеки реального сектора економіки держави.

Взявши за основу сфери економічної безпеки держави (виробнича, інвестиційна, науково-технологічна, фінансова та введена нами – інституціональна), що є ключовими для розвитку реального сектора економіки, у роботі окреслено взаємозв'язок системи індикаторів кожної з них на різних рівнях ієрархії управління економікою (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Система індикаторів безпеки реального сектору економіки [40]

Таким чином, на нашу думку, що до сукупності індикаторів безпеки реального сектора економіки подано показники, які розкривають як стан безпеки різних рівнів управління, так і розвиток різних сфер господарської діяльності.

Висновки до розділу 2

Ефективна державна політика забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки передусім має базуватися на результатах ідентифікації загроз динамічній конкурентоспроможності суб'єктів цього сектора. Фактично, за найбільш істотними загрозами безпеці формуються домінантні напрями державної політики, за якими розробляються та реалізуються заходи, спрямовані на їх мінімізацію і стримування. Відтак є інституційні підстави стверджувати, що загрозами економічній безпеці держави є сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку економічним інтересам головних суб'єктних елементів цієї системи – особистості, суспільства та держави. На відміну від національних інтересів, загрози економічній безпеці держави більш мінливі, диверсифіковані та більш непередбачувані, оскільки поєднання факторів економічного та соціального розвитку, стан зовнішньоекономічного середовища постійно змінюються. Тому, навіть, за сприятливих обставин та достатнього розуміння економічних інтересів держави при визначенні зовнішніх і внутрішніх загроз потрібно завжди окремо враховувати фактори, що спричиняють ймовірні загрози. Загрози як деструктивні фактори безпеки реального сектора економіки породжуються нестійким станом внутрішнього та зовнішнього ринків, помилками в регулюванні реформаційних процесів, порушенням відтворювальних пропорцій та структурними дисбалансами в економічній системі.

За результатами аналізу виокремлено такі групи загроз економічній безпеці: (1) соціальні (корупція в сфері регулювання відносин власності; зниження професійно-кваліфікаційного рівня кадрів та ін.); (2) ресурсно-виробничі (домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини; високий рівень матеріало- та енергоємності продукції); (3) структурні (структурна деформація економіки; тенденції до перетворення країни на паливно-сировинну периферію розвинених країн); (4) системно-інституційні (неефективність системи державного регулювання; непослідовність і безсистемність у здійсненні економічних реформ); (5) зовнішньоекономічні (високий рівень зовнішнього боргу;

високий рівень інфляції); (б) культурно-освітні (погіршення морального та фізичного здоров'я населення; відірваність освіти від реальних потреб економіки).

Для уможливлення оцінки рівня та стану економічної безпеки суб'єктів реального сектора економіки необхідно сформувавши перелік відповідних індикаторів. Причому, з огляду на особливість категорії реального сектора економіки, зокрема, її виступ об'єктом управління одночасно на мікро- та макрорівнях системної ієрархії управління, функціональні напрями, за якими підбираються індикатори, являють собою поєднання методології економічної безпеки держави та економічної безпеки підприємства.

До методики розрахунку рівня економічної безпеки держави та індикаторів безпеки реального сектору економіки необхідно оцінювати критеріальну категорію – інституціональну, поряд з виробничою, інвестиційною, енергетичною, науково-технологічною, фінансовою. Таку сукупність інституціональних індикаторів варто формувати на основі критеріїв оцінки міжнародних рейтингів (зокрема, Легкість ведення бізнесу та Інвестиційний клімат в країні) щодо системи оподаткування; процедури видачі дозволів, державного контролю; отримання дозволів на будівництво; системи технічного регулювання.

Посилення безпеки реального сектора економіки досягається завдяки проведенню структурних перетворень, а основний акцент при розробці комплексу заходів зі зміцнення безпеки реального сектору економіки повинен робитися на створенні інституціональних, інфраструктурних та економічних засад структурно-інноваційних перетворень.

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБКА ПРОПОЗИЦІЙ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

3.1. Проблемні аспекти системи державного регулювання економічної безпеки базових видів економічної діяльності

За результатами оцінювання стану економічної безпеки реального сектора економіки України є підстави стверджувати, що за більшістю характеристик він залишається критично низьким. Це підтверджується й офіційними даними, що публікуються вітчизняними міністерствами і відомствами, зокрема Міністерством економічного розвитку і торгівлі України. Отже, недостатньо ефективною слід визнати і державну політику в аналізованій сфері. Причому, якщо врахувати інколи істотні відмінності поточного стану економічного розвитку, то можна зробити висновок: загалом схожі проблеми виникають та пріоритети визначаються органами влади задля зміцнення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки національного господарства протягом всього періоду незалежності України.

Слід звернути увагу на те, що за результатами наукових публікацій, що стосуються проблем та перспектив розвитку реального сектора економіки України, власних аналітичних узагальнень видається доцільним визначити наведені нижче найбільш системні вади, недоліки вітчизняного державного регулювання в аналізованій сфері.

1. Недієвість національних і регіональних стратегій та програм соціально-економічного, регіонального та галузевого розвитку. Так, на сьогодні в Україні на вищих рівнях центральної влади прийняті і реалізуються як загальнодержавні, регіональні, так і безпосередньо галузеві стратегії та програми розвитку. Зокрема, у стратегічному плані розвиток вітчизняної економіки та її базових видів економічної діяльності повинен здійснюватися згідно з Програмою економічних реформ на 2015-2020 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” Комітету економічних реформ при Президентові України, Стратегією

розвитку України у період до 2020 р. Кабінету Міністрів України, Національною стратегією розвитку “Україна – 2015” та ін. Загалом положення цих та більшості інших стратегічних планових документів розвитку держави, що розробляються на різних рівнях управління та у різних середовищах, є коректними, де дійсно визначені правильні довгострокові та короткострокові цільові орієнтири і часто навіть механізми, засоби та методи їх досягнення. Втім, уже не перший рік положення документів фактично не виконуються та не реалізуються. Причиною тут є відсутність достатньої політичної волі і системності державної політики під час впровадження (реалізації) відповідних реформувань.

Перешкодою також слід вважати надмірну розпорошеність програм розвитку, що в результаті призводить або до дублювання одних і тих самих заходів у програмах, які стосуються розвитку різних видів економічної діяльності, або у програмах різних рівнів, або до втрати контролю за ефективністю державної політики та витраченими фінансовими ресурсами на її реалізацію. Крім того, значно підвищити ефективність стратегічного планування розвитку реального сектора національного господарства та його сегментів могла б докорінна зміна підходу до планування. Йдеться про заміну планування “знизу – догори” (коли розробляється велика кількість програм і стратегій розвитку за різними сферами та секторами економіки, а потім – комплексна програма чи стратегія соціально-економічного розвитку держави чи регіонів) підходом “згори – вниз” (коли розробляється національна програма з відповідними напрямками (цільовими орієнтирами) та заходами в їх межах, а потім лише за кожним напрямом розробляється окрема підпрограма).

Адже більшість положень галузевих програм та стратегій розвитку або не забезпечені фінансово, або неузгоджені з генеральними програмними документами. Йдеться про Стратегію розвитку залізничного транспорту України на період до 2020 р., Стратегію розвитку суднобудування України на період до 2020 р., Стратегію розвитку вітчизняної авіаційної промисловості України на період до 2020 р., Стратегію розвитку туризму і курортів України, Стратегію розвитку морських портів України на період до 2015 р., Національну програму розвитку малого

підприємництва в Україні та ін.

Розпорошеність, а, відтак, і складність реалізації (включно з фінансуванням) програм економічного розвитку на регіональному та місцевому рівні також підтверджується великою кількістю таких документів і їх частою неузгодженістю між собою та нерівномірністю за ресурсним забезпеченням. Звичайно, органами влади декларується, що зазначені документи сприятимуть закріпленню позитивних та подоланню негативних процесів в економічній та інших сферах, забезпеченню сталого розвитку, а також дозволять врахувати соціально-економічну політику розвитку держави та її регіонів. Проте більшість заходів у межах зазначених програм залишаються декларативними, ідентичними до аналогічних програм попередніх років; обсяги фінансування заходів не є ресурсно чи науково обґрунтованими.

Зауважимо, що за результатами аналізу реалізації на регіональному рівні економічних реформ відповідно до Програми “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” виявлено такі позитивні аспекти: запровадження програмно-цільового методу бюджетування економічного розвитку; розробка ініціатив відносно реформування міжбюджетних відносин; покращення окремих аспектів соціального обслуговування; розвиток системи освіти, зокрема професійно-технічної, шляхом поетапного впровадження державних стандартів робітничих професій, видання сучасного методичного забезпечення і навчально-методичної літератури, впровадження у навчально-виробничий процес науково-технічних досягнень і новітніх технологій, збільшення державного замовлення на професійну підготовку робітничих кадрів; удосконалення транспортних систем.

Проте істотних реформаторських ініціатив влади не спостерігалось, а вагомих успіхів за такими напрямками програми, як розвиток фінансового сектора, реформи пенсійного страхування, системи соціальної підтримки, покращення бізнес-клімату і залучення інвестицій, модернізація інфраструктури та базових секторів економіки або реалізація пілотних проєктів, не досягнуто.

Діяльність Регіонального комітету економічних реформ зводилася в

основному до надання оцінки і висновків із окремих програм соціально-економічного розвитку регіону, а також підготовки пропозицій із удосконалення державної політики за напрямками, які ініціювалися Комітетом економічних реформ.

Головними проблемами і перешкодами реалізації економічних реформ на регіональному рівні в Україні залишаються:

- низька ініціативність регіональної та місцевої влади, відсутність належних компетенцій та недостатність мотивації представників дорадчих і громадських структур при обласній державній адміністрації та інших органах влади, недостатність фінансових ресурсів для реалізації більш масштабних програм і проектів;

- недостатня дієвість законодавчої бази;

- істотна нераціональність розвитку та недостатність інституціонального середовища;

- слабкість влади у боротьбі з такими системоутворюючими перешкодами, як корупція, монополізація, зрощування бізнесу і влади, тінізація економіки і суспільного життя, наслідками чого є несприятливість інвестиційного середовища, складність проходження дозвільних і погоджувальних процедур, низька ділова активність населення;

- брак фінансового забезпечення конкурентоспроможності та навіть життєздатності суб'єктів реального сектора економіки внаслідок недостатньо ефективної державної фінансово-кредитної, бюджетної політики, системи оподаткування;

- відсутність системи моніторингу ефективності реалізації державної політики та досягнення її цільових орієнтирів;

- відсутність системної політики забезпечення економічної безпеки і створення сприятливого для підприємництва економіко-правового середовища;

- недостатність роботи з розвитку міжрегіонального, міжгалузевого та міжсекторального співробітництва.

Про недостатню ефективність планування, зокрема в частині реалізації планових заходів, модернізації базових видів економічної діяльності в Україні

свідчать і результати застосування такого інституційного механізму державної політики, як укладання між Кабінетом Міністрів України та обласними державними адміністраціями угод щодо соціально-економічного розвитку регіонів держави.

Відповідно, задля підвищення ефективності використання механізмів партнерства центральної та місцевої влади щодо забезпечення економічного розвитку регіонів держави необхідними є:

– пошук резервів підвищення відсотка виконання плану з фінансування заходів Угоди з місцевого бюджету (або за рахунок інших джерел), зокрема за напрямками: “Розвиток системи життєзабезпечення населених пунктів”, “Реструктуризація та розвиток базових галузей промисловості” та “Створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища”;

– збільшення фінансування заходів (із усіх джерел) за напрямом “Створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища”, у т.ч. за рахунок використання практики державно-приватного партнерства при інвестуванні коштів у заходи за цим напрямом;

– поступове розширення планування і реалізації заходів із розвитку галузей промисловості до реструктуризації та розвитку підприємств базових видів економічної діяльності.

2. Низька ефективність діяльності державної інфраструктури регулювання розвитку і забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки. Позитивно, що 31 січня 2012 р. при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України створено Департамент розвитку реального сектора економіки [4], головною метою діяльності якого визначено формування пропозицій та забезпечення реалізації державної економічної політики щодо підвищення ефективності механізмів регулювання, функціонування та розвитку ринків паливно-енергетичного, транспортно-дорожнього та агропромислового комплексу та сфери зв'язку, змін та перетворень у співвідношенні між секторами і галузями національної економіки з метою формування прозорих, конкурентних та ефективних умов їх функціонування; забезпечення формування і реалізації державної цінової політики; забезпечення участі у формуванні та реалізації державної політики з

питань раціонального використання природних ресурсів, розвитку мінерально-сировинної бази та екологічної політики; формування державної політики щодо питань ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлювальних джерел енергії та альтернативних видів палива. Як видно з місії цієї державної структури, на неї покладено виконання багатьох важливих функцій щодо розвитку реального сектора національної економіки. Більше того, позитивно, що завдання Департаменту стосуються і моніторингу, аналізу та планування діяльності з реалізації державної політики у сфері економічної конкуренції та обмеження монополізму, сприяння розвитку конкурентних відносин, забезпечення динамічної конкурентоспроможності реального сектора, його сегментів та безпосередньо суб'єктів.

Очевидно, що виконання працівниками Департаменту визначених положенням функцій сприятиме підвищенню ефективності системи планування та розробки заходів державної політики розвитку і безпеки реального сектора економіки, але для цього потрібно істотно розширити повноваження представників вказаної структури, розробити чіткі методичні рекомендації відносно подальшої реалізації розроблених рішень, її контролю та оцінювання ефективності.

Зауважимо, що Департамент розвитку реального сектора економіки функціонував раніше при Головному управлінні з питань економічної політики та впровадження економічних реформ Адміністрації Президента України. Такі структури відсутні на нижчих ланках владної вертикалі, а також серед підкомітетів Комітету економічної політики Верховної Ради України, що є негативним та підтверджує вади системності і узгодженості елементів державного управління розвитком реального сектора економіки. Очевидно, що для належної реалізації державної політики в аналізованій сфері важливо узгодити діяльність Кабінету Міністрів України (Міністерства економічного розвитку і торгівлі України), Адміністрації Президента України (Головне управління з питань економічної політики та впровадження економічних реформ) та Верховної Ради України (Комітет економічної політики) включно зі створенням управлінь або департаментів розвитку реального сектора економіки при обласних, міських та районних

державних адміністраціях. Вибудовування такої вертикалі є вкрай важливим, адже від цього залежить конкурентоспроможність національної економіки та регіонів держави, і це дозволило б організувати системну діяльність за більшістю функцій управління (аналіз, планування, організація та контроль) в аналізованій сфері.

Відзначимо, що діяльність органів влади у сфері регулювання розвитку реального сектора економіки є особливо недостатньою на регіональному і місцевому рівнях. Так, ці компетенції відносяться до головних управлінь економіки, де практично не здійснюється робота з комплексного моніторингу та аналізу стану і перспектив розвитку (причому не лише за кількісними, але зокрема за якісними показниками та характеристиками) реального сектора економіки, його сегментів та окремих підприємств, розробки та доведення до реалізації заходів, спрямованих на посилення динамічної конкурентоспроможності підприємств і сектора загалом. Особливо недостатньою є робота щодо цільового збору даних за економічними агентами диференційованого вивчення їх стану, проблем та пошуку шляхів розвитку, включно з дослідженням можливостей і перспектив зміцнення виробничої та комерційної кооперації між суб'єктами базових видів економічної діяльності регіональної та місцевої економіки.

3. Недосконалість інституціонального середовища функціонування і розвитку суб'єктів реального сектора вітчизняної економіки. У рейтингах більшості провідних світових економічних організацій Україна за параметрами сприятливості економіко-правового середовища підприємницької діяльності посідає низькі позиції, поступаючись більшості країн світу. Реалії вітчизняного підприємництва лише загострюють ситуацію, адже в нашій державі створено таке середовище господарювання, за якого істотно підвищується (до граничної межі) його витратомісткість. Так, наявність бюрократичних перешкод при створенні чи закритті підприємства істотно збільшує часову тривалість цього процесу або призводить до “неофіційних” платежів задля його пришвидшення. Сумарне податкове навантаження на вітчизняний бізнес (оподаткування доходу, прибутку, оплати праці, доступу до екстерналій тощо) настільки істотне, що призводить до значного погіршення фінансово-господарського стану або змушує суб'єктів

господарювання частково “мінімізувати” податкові платежі. Це розширює діапазон та збільшує обсяги трансакційних витрат на обслуговування процесів взаємодії економічних агентів між собою, з державними органами адміністрування, регулювання та контролю, іншими суб’єктами. Суттєвими залишаються на сьогодні й трансакційні витрати підприємств базових видів економічної діяльності при доступі до прав власності на активи, товари, послуги, інформаційних та господарських ресурсів, ринків, ринкової інфраструктури, спеціальних прав і видів діяльності.

Відтак, за недосконалого інституціонального середовища погіршується мотивація до високопродуктивного господарювання і забезпечення розвитку підприємств, що призводить до таких негативних наслідків для національного господарства, як зниження темпів економічного зростання і сповільнення ділової активності, зменшення інноваційності, конкурентоспроможності національної економіки, обмеження можливостей використання факторних конкурентних переваг у міжнародному поділі праці. Особливо слід вказати на істотні трансакційні витрати підприємств під час закриття підприємства, купівлі чи продажу бізнесу, отримання дозволів, погоджень, патентів, ліцензій, державного (комунального) майна, землі, інших ресурсів, державного замовлення. А це при надмірному податковому навантаженні, низькому рівні захисту права власності, недосконалому конкурентному середовищі утворює системні перешкоди забезпеченню життєздатності та економічної безпеки суб’єктів реального сектора економіки України.

4. Відсутність системи поточного моніторингу стану, тенденцій розвитку, характеристик та перспектив забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки та його суб’єктів. Вітчизняне статистичне спостереження передбачає лише збір окремих кількісних параметрів щодо розвитку економіки та видів економічної діяльності, підприємницького сектора. Крім того, інформація подається з істотним запізненням та часто вибірково, що звужує можливості її аналізу та узагальнення.

Водночас важливіший аспект проблеми поточного моніторингу стану

розвитку реального сектора економіки полягає в іншому – відсутності даних про якісні характеристики, зокрема поточні проблеми та перешкоди функціонуванню і розвитку підприємств, перспективи щодо виробничо-господарської кооперації, виходу на нові ринкові ніші, форми та способи підтримки діяльності, співпраці в межах державно-приватного партнерства. Результати згадуваного моніторингу дозволили б обґрунтовувати більш ефективні рішення з удосконалення економіко-правового середовища комерційної господарської діяльності у базових видах економічної активності, а також чітко ідентифікувати найбільш проблемні сфери, в яких необхідно провадити реформування.

5. Несформованість “справедливого” державного контролю за формуванням здорового ринкового конкурентного середовища. Цей недолік потрібно визнати одним із найбільш загрозливих у системі державної політики забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки, адже неспроможність влади відокремити інститути бізнесу та державного управління об’єктивно призводить до формування гіпертрофованої форми відтворювальних процесів, концентрації господарських та фінансових ресурсів в обмеженого кола суб’єктів.

Це деформує засади справедливої конкуренції, створює перешкоди розвитку малих і середніх підприємницьких структур, формування раціональної структури економіки. Звідси монополізація видів економічної діяльності, секторів та цілих ринкових сегментів, утворення штучних бар’єрів входження на ринок нових суб’єктів господарювання, підвищення рівня цін при збереженні низької якості продукції (послуг). Особливо загрозливою є практика монополізації іноземним капіталом стратегічно важливих сфер, галузей або підприємств вітчизняної економіки. Недостатність державного контролю призводить і до несправедливого та інколи нелегітимного доступу до власності, що унеможлиблює ефективне функціонування ринкових інститутів, формування прозорих і рівних правил економічної поведінки (рис. 3.1). Відтак, ми вважаємо, що повною мірою не реалізується потенціал економіки та її ресурсного забезпечення, не впроваджуються інновації, послаблюється адаптивність національного господарства в системі ризиків і загроз світового господарства.

Функції і управ-	Системні недоліки державного регулювання	Наслідки недосконалого регулювання
Аналіз	Відсутність системи поточного моніторингу стану і тенденцій розвитку реального сектора економіки, характеристик	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатність інформаційної бази вироблення дієвих управлінських рішень, а також оцінки ефективності державної політики; • несвоєчасне реагування на економічні загрози; • прорахунки при ідентифікації найбільш
Планування	Низька дієвість національних і регіональних стратегій та програм економічного, регіонального, галузевого, секторального розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність системного бачення перспектив та механізмів і засобів, розвитку, забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки і його регіональних та галузевих комплексів; • нерациональне та неефективне витрачання державних фінансових ресурсів, ускладнення системи державного управління та його висока витратомісткість;
Організація	Невисока ефективність діяльності державної інфраструктури регулювання розвитку і забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки	<ul style="list-style-type: none"> • Недостатність допомоги суб'єктам реального сектора при виникненні фінансово-економічних та організацій-них ускладнень, протидії корупції, бюрократизму, несправедливій конкуренції, рейдерству, монополіям; • невисока ефективність системи планування та розробки заходів державної політики розвитку і безпеки реального сектора економіки;
Мотивація	Недосконалість інституціонального середовища функціонування, розвитку та економічної безпеки суб'єктів базових видів	<ul style="list-style-type: none"> • Значні системні транзакційні витрати підприємств, що знижують економічну ефективність та стимули до господарювання і розвитку; • зниження темпів розвитку ділової активності, зменшення інноваційності, мобільності, здатності протистояти глобальним викликам та втрата конкурентоспроможності національної економіки;
Контроль	Відсутність "справедливого" та дієвого державного контролю за формуванням здорового ринкового конкурентного середовища	<ul style="list-style-type: none"> • Монополізація ринків, видів та прав діяльності, господарських ресурсів, низька реалізація економічного потенціалу, зниження ділової активності; • нерівність конкурентної боротьби, погіршення інвестиційного середовища та стимулів до довгострокового розвитку на інноваційних

Рис. 3.1. Системні недоліки державної політики забезпечення розвитку та економічної безпеки реального сектора економіки України [44]

Узагальнення визначених вище головних недоліків державного регулювання розвитку і забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки України дозволяє виокремити і його істотні негативні наслідки, а також дає підстави

стверджувати, що їх сукупність є системною вадою, що з року в рік перешкоджає досягненню домінантних цілей реформування і модернізації вітчизняної економіки, адже руйнує основи справедливого та достатнього аналізу, раціонального планування, ефективної і належної організації процесу, мотивації його здійснення та навіть контролю.

Зауважимо, що лише системна і рішуча державна політика, врівноважена за функціями управління і спрямована на комплексне усунення визначених недоліків і забезпечення таким чином розвитку реального сектора національного господарства, справедлива по відношенню не лише до чиновників – власників або дотичних до власності чи управління бізнесом, а до всіх учасників ринкової конкурентної боротьби, спроможна змінити стан справ на краще, наслідком чого стане зміцнення конкурентоспроможності економіки та підвищення безпеки та якості життя населення України.

3.2. Передумови забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки

Економічна безпека соціально-економічної системи будь-якого рівня є складною комплексною категорією, що визначається істотною кількістю чинників впливу. Більше того, її визначальними особливостями є динамічність, залежність від формування передумов безпеки у попередньому часовому інтервалі, забезпеченості засобами функціонування і розвитку, необхідної економічної ефективності та захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз у поточному періоді, а також здатності до простого, а по можливості і розширеного, відтворення капіталу та ресурсного потенціалу. Відтак, є всі підстави стверджувати, що параметри економічної безпеки будь-якого її об'єкта (чи суб'єкта) визначаються як ефективністю застосовуваних внутрісистемних методів та засобів, так і сприятливістю зовнішніх умов.

Водночас особливості дефініції “безпека” дозволяють стверджувати про певне превалювання зовнішніх умов над дієвістю внутрішньої політики в аналізованій

сфері. Йдеться про те, що кожен суб'єкт економічних відносин функціонує не в певному вакуумі, а в середовищі інших суб'єктів та інститутів – певному інституціональному полі. Відтак, суб'єкт є залежним від його умов, їх сприятливості, напрямів та динаміки зміни. Тому, якою б не була життєздатність та конкурентоспроможність економічного агента чи їх сукупності, здатність до подальшого функціонування і розвитку визначається передусім зовнішнім оточенням. Хоча й абсолютно логічно не заперечувати, що для цього передусім необхідно забезпечити внутрішню стійкість та ефективність господарювання, т. зв. плацдарм для збільшення обсягів господарювання, розвитку та капіталізації.

Крім низки позитивних аспектів, існують негативні тенденції і характеристики економічного розвитку базових видів економічної діяльності України:

1. Недостатня конкурентоспроможність вітчизняних товарів та послуг, а, відтак, і недостатня їх частка на внутрішньому ринку.

2. Недосягнення докризових обсягів виробництва у більшості галузей та секторів реального сектора економіки. Йдеться про те, що за результатами господарювання у 2016 р. обсяги виробництва продукції машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості становили лише близько 70 %.

3. Значне сповільнення темпів інвестиційної активності, звуження джерел їх фінансування, а також нераціональність структури інвестицій в основний капітал у реальному секторі економіки (у 2016 р. у галузевій структурі частка інвестицій в основний капітал у сільському господарстві складала лише 7,7 %, у будівництві – 3,6 %, у сфері транспорту і зв'язку – 16,5 %) та зменшення інвестицій у рибальстві (на 45,4 % у 2016 р. порівняно з 2015 р.), у сферах операцій із нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям (на 1,9 %). Це негативно впливає на обсяги і тенденції промислового, сільськогосподарського, спеціального та житлового будівництва, а також зайнятість у цих видах економічної діяльності.

4. Істотне зменшення обсягів будівельних робіт (якщо у першому півріччі 2016 р. їх обсяги відносно аналогічного періоду попереднього року суттєво збільшувалися, то за 11 місяців поточного року збільшилися лише на 0,6 % порівняно з обсягами аналогічного періоду минулого року).

5. Погіршення рентабельності операційної діяльності підприємств сільського господарства (рентабельність зменшилася за результатами господарювання у

2016 р.) та транспорту і зв'язку (на 3,9 %); від'ємна рентабельність операційної діяльності в будівельному секторі (-0,3 %) та у сфері надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльності у сфері культури та спорту (-16,7 %), а також низька – у сільському господарстві (3,5 %).

6. Значна частка збиткових підприємств (42,6 % загалом по економіці станом на 2016 р., 53,6 % у сфері надання комунальних та індивідуальних послуг, 50,4 % – у будівництві, 46,0 % – у сфері транспорту та зв'язку, 44,1 % – у промисловості).

7. Істотний рівень зношеності основних засобів у сільському господарстві, у промисловості та низькі середньорічні коефіцієнти їх оновлення.

8. Недостатня інноваційна активність (частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, у 2016 р. зменшилася відносно 2015 р. на 0,6 в. п.; частка підприємств, які впроваджували у 2016 р. нові технологічні процеси, становила менше 2 %; частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислового виробництва зменшилася на 1,9 в.п. та становила лише 1,6 %), а також низька динаміка збільшення обсягів виробництва наукомісткої продукції (зокрема машин, устаткування, апаратури).

Зрозуміло, що наявність цих та інших негативних тенденцій обумовлена низкою чинників, до яких, на нашу думку, належать:

– істотне обмеження в умовах посткризового етапу розвитку економіки бюджетних можливостей держави відносно надання фінансово-кредитної підтримки розвитку ресурсного забезпечення підприємств реального сектора економіки;

– ускладнений доступ економічних агентів та населення до фінансових ресурсів, зниження рівня доходів населення;

– дефіцит власних обігових коштів підприємств;

– монополізація багатьох вітчизняних ринків та їх секторів, що збільшує трансакційні витрати та витрати проходження суб'єктами реального сектора економіки дозвільних, погоджувальних та інших технологічних комерційних господарських процедур;

– низький рівень використання суб'єктами реального сектора економіки (зокрема, сфери матеріального виробництва) інструментів страхування і самострахування фінансово-економічних ризиків;

– нераціональність суб'єктної структури реального сектора економіки (низька

частка (за кількістю) великих підприємств, недостатня роль в економіці суб'єктів середнього і малого підприємництва, переважання у сільськогосподарському виробництві дрібних селянських господарств, мала частка інтеграційних та кластерних утворень);

– недостатня інтелектуальна та технологічна забезпеченість підприємств промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку;

– недостатня міжнародна конкурентоспроможність продукції вітчизняного реального сектора економіки, низька частка її відповідності міжнародним вимогам якості та санітарних норм;

– існування негативних очікувань щодо низької активності розвитку економіки, а, відтак, і інвестиційної активності; використання лише наявних технологій та факторів виробництва.

До чинників, що позитивно впливають на розвиток реального сектора вітчизняної економіки, віднесемо:

– відновлення економічного зростання та попиту на вітчизняну продукцію на зовнішніх ринках (зокрема у країнах – основних торговельних партнерах);

– поступове покращення фінансового стану вітчизняних підприємств, підвищення рівня доходів населення та розвиток внутрішнього ринку;

– зростання цін на сільськогосподарську продукцію;

– поступове збільшення обсягів державного фінансування заходів, спрямованих на структурну модернізацію регіональних економічних комплексів.

Зауважимо, що охарактеризовані економічні передумови безпеки реального сектора вітчизняного національного господарства значною мірою обумовлені інституціональними чинниками. Так, в Україні за часів трансформаційного періоду несистемний, надмірно ліберальний та неефективний процес переходу від адміністративно-командної системи до ринкової згенерував інституційну структуру, яка є лише частково реформованою і характеризується ознаками нестабільності та вразливості. Для трансформаційної економіки інститути є критичним бар'єром, адже вони або створюють стимули для підприємницької діяльності і відповідають основоположним принципам соціально орієнтованої ринкової економіки, або стають перешкодою “прозорим” відносинам внаслідок значного зростання трансакційних витрат. Водночас принципову сутність останніх потрібно розглядати у ширшому

трактуванні, а не лише як нелегітимні платежі за здійснення “непрозорих” трансакцій. У широкому розумінні – це ціна, яку сплачує будь-яка економічна система за інституційну недосконалість власних ринків. З огляду на теорію загальної рівноваги трансакційні витрати є соціальними втратами, а тому здатні перешкоджати позитивним тенденціям у формуванні соціально-економічної системи і прискорювати негативні наслідки. Для прикладу, у випадку необґрунтованої монетарної політики уряду трансакційні витрати можуть стати потужним фактором поширення інфляційних очікувань, погіршуючи фінансово-економічні передумови безпеки суб’єктів господарювання.

Тому першочерговим кроком для розуміння економічної поведінки є аналіз ролі та ефективності інститутів у період трансформації одного механізму координації в інший. Адже ефективні інститути сприяють посиленню параметрів економічної безпеки національної економіки за допомогою стабілізаційних факторів в інституційному середовищі, забезпечують впевненість під час обміну правами власності та створення стабільної структури для здійснення трансакцій. Проте подібні правила гри в Україні під час руйнування адміністративно-планової системи були відсутні. До того ж, суб’єкти господарювання не володіли відповідними навичками та знаннями у сфері ефективного і, у той же час, цивілізованого використання ринкового механізму, співпраці з контрагентами, протидії конкурентам тощо. Таким чином, їм доводилося визначати потенційні можливості і зіставляти їх із існуючим інституційним середовищем, що значною мірою було непрогнозованим, “непрозорим” і нестабільним. Подібна ситуація призвела до збільшення часового періоду на пошук партнерів, ресурсів, переговорний процес, а також до зростання собівартості необхідного захисту контрактних зобов’язань і, в кінцевому результаті, знову ж – до погіршення економічної безпеки.

Поступово частково реформовані та новостворені ринкові інститути призвели до формування інституційного середовища нового типу. Але реальні процеси перехідного періоду засвідчили, що разом із демонтажем у короткі терміни старих інститутів, які забезпечували виробничо-фінансову і соціальну стабільність, в Україні не були створені інститути, що могли б гарантувати сталий економічний розвиток [62, с. 13]. Насамперед ця проблема стосувалася базового інституту – інституту ринкової економіки. Адже, безперечно, правила гри у підприємницькому

середовищі є наслідком якості владної вертикалі. Найдеструктивнішим елементом в інституційному забезпеченні розвитку реального сектора економіки України, який досі не усунено, є незахищеність прав власності.

Загалом необхідно наголосити на взаємообумовленості функціонування владної вертикалі та інституційного забезпечення. За таких обставин інститут, який базується на формальних нормах відносин між соціально-економічними агентами, забезпечує виконання встановлених правил шляхом санкцій і обмежень та визначає права власності та відповідальність у владній вертикалі. Таким чином, інститути, з одного боку, є продуктом влади, а з іншого, – її підґрунтям. Тому фактично інститути віддзеркалюють якість державних органів управління, а останні – ефективність інституційної структури. Зазначимо, що результатом формування інституційного середовища виступає не лише величина трансакційних витрат, але й порівняльна норма віддачі ресурсу у вигляді величини доходу. Що стосується реалій економіки України, то обсяги доходу довгий час безпосередньо пов'язані з економічною рентою, яку мають можливість одержати окремі державні службовці, експлуатуючи недосконалість інституційного середовища.

Підтвердженням цього є лобювання потенційно корупційних нормативно-правових актів, що є процесом створення об'єктів інституційного проектування з боку взаємоафільованих рентоорієнтованих законодавців, державних службовців та зацікавлених в урядовому рішенні компаній (зокрема, створення СЕЗ, ВЕЗ та територій пріоритетного розвитку) з пільговим режимом оподаткування, підтримкою окремих галузей або підприємств шляхом надання різноманітних преференцій.

Аналіз загальносвітової практики свідчить, що ефективна діяльність різноманітних інституцій громадянського суспільства (асоціацій, об'єднань, профспілок) знижує вірогідність прийняття несприятливих для підприємницького середовища рішень органами влади. В Україні ж багато законопроектів приймаються в інтересах окремих комерційних структур, що прагнуть здобути окрему статусну ренту. При цьому вартість витрат для зацікавлених у прийнятті лобістського рішення на створення *i*-го бар'єра для отримання ренти дорівнюватиме:

$$NPV' = \sum_{t=1}^n (B_t^i - C_t^i) \times \frac{1}{(1-R)^t} - \sum_{t=1}^n Z_t^i \times \frac{1}{(1-R)^t} \quad (3.1)$$

де B_t^i – економічна оцінка вигод від створення та функціонування рентних угод для афільованої компанії; C_t^i – поточні витрати на функціонування, супроводження та підтримку i -го бар'єра для отримання ренти; Z_t^i – первинні витрати з розробки та запровадження i -го бар'єра для отримання ренти; R – ставка дисконту.

Очевидно, що зацікавлені особи, які розпоряджатимуться отриманою рентою, визнають ефективним такий законопроект, котрий забезпечить позитивне значення $NPV' > 0$ та здобуття довгострокової статусної ренти. У свою чергу, величина NPV' відображатиме оцінку втрат суспільства від запровадження інституційного проекту.

Як свідчить досвід парламентаризму в Україні, до першочергових інтересів законодавчих органів влади, державних службовців та афільованих комерційних структур відносять лобіювання таких законопроектів:

- про стимулювання окремих галузей промисловості;
- про надання різноманітних пільг окремим територіям, підприємствам, комерційним структурам;
- що стосуються земельних відносин;
- про надання кредитів;
- про механізм “покращення інвестиційного клімату” в окремих регіонах;
- про механізм інвестування та вивозу з країни приватного капіталу.

Таким чином, потрібно визнати, що до сьогодні недостатні економічні передумови безпеки економічних агентів реального сектора національного господарства в Україні пояснюються не стільки відсутністю в суб'єктів господарювання досвіду функціонування в ринкових умовах, скільки значними регуляторними бар'єрами та принциповою позицією чиновників, що зацікавлені лише у збереженні власної ренти, а не у “прозорому” і стабільному інституційному середовищі. Отже, оцінка ефективності інститутів, приховуючи їх взаємозалежність та взаємообумовленість від влади, повинна включати критерій, пов'язаний із ефективністю діяльності влади щодо розбудови економіки.

Загальновідомо, що після початку трансформаційних процесів в Україні внаслідок нечітких норм державно-інституційного контролю виникла ситуація, коли

інститути, що створюють економічний каркас ринкової економіки – біржі, фондові, інвестиційні, страхові компанії, комерційні банки, кредитні спілки – не стільки орієнтувалися на норми загально визнаних ринкових цінностей, скільки на псевдоринкові “сурогатні” правила підприємницької поведінки в процесі контрактації. Саме свідомі і несвідомі прорахунки представників влади у сфері створення та захисту інститутів цивілізованого ринку призвели до нівелювання основних завдань перехідної економіки та глибокої кризи, коли спостерігалися колапс інститутів і нездатність уряду забезпечити оптимальну трансформацію інституційної системи.

Варто визнати, що в цілому вітчизняні реформи не передбачали цілеспрямованих заходів із формування загальноприйнятих у цивілізованій ринковій економіці інститутів, а саме: створення відповідної правової інфраструктури шляхом запровадження необхідних нормативно-розпорядчих та законодавчих актів для забезпечення правопорядку у підприємницькій сфері, чіткого та “прозорого” визначення прав та обов’язків суб’єктів господарювання і надійного захисту прав власності, правового забезпечення та юридичного супроводження процесу контрактації, економічного обґрунтування ефективності функціонування фірм (організацій) та в результаті, – створення і запровадження системи відповідних правил поведінки суб’єктів економічної діяльності. Схематично подамо взаємозв’язок інститутів у динаміці їх розвитку (рис. 3.2). Отже, відповідно до особливостей становлення та функціонування вітчизняних інститутів визначимо такі головні сегменти інституційного аналізу: ринкова конкуренція; інститут приватної власності; підприємництво. Відсутність відповідного інституційного середовища пояснює проблемність такої сфери контрактних угод, як забезпечення ефективних і “прозорих” правил конкурентної боротьби. Основною функцією інституційного середовища, що ґрунтується на принципах класичного лібералізму, є досягнення співіснування значної кількості економічних агентів під час вирішення контрактних завдань. Якщо ринкова конкуренція “прозора” і це забезпечується відповідними механізмами координації дій агентів, то ринок є передбачуваним і ефективним. Звичайно, не варто очікувати від ринку позитивних ефектів усім без винятку учасникам за принципом необхідності розподілу агрегованого прибутку порівну, незалежно від ризику та ініціативи.

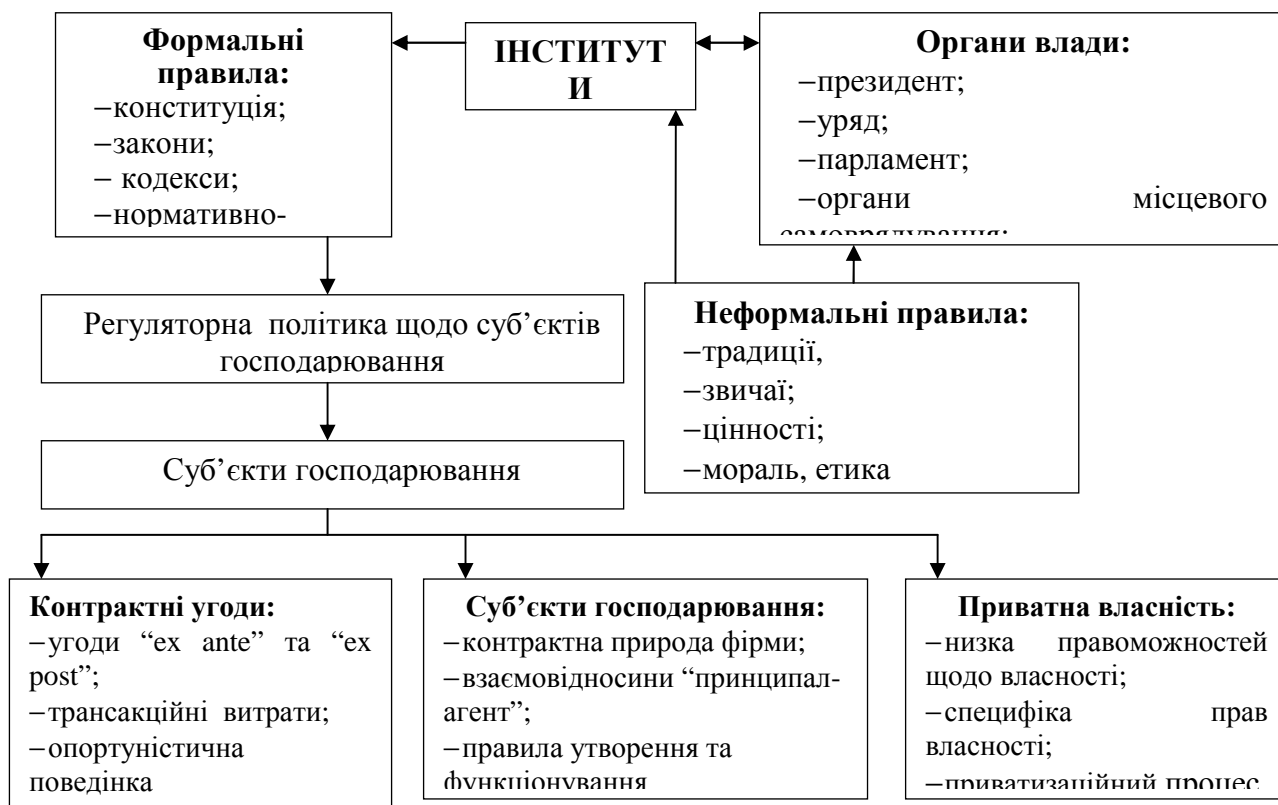

Рис. 3.2. Взаємозв'язок інститутів та суб'єктів реального сектора економіки в процесах формування економічної безпеки країни [23]

Натомість відповідно до теорії ігор класичний “конкурентний капіталізм” пропонує збагачення одного з учасників ринкової гри внаслідок його спроможності задовольнити потреби споживачів або навіть певної випадковості на противагу іншому, який програв змагання. Такий стан речей є природним стимулом для економічного розвитку, рушієм економічної системи та основним фактором підвищення добробуту населення. Але у будь-якій країні поряд із чесною конкуренцією існує недобросовісна, яка є економічно привабливою для тих, хто функціонує у неправовому і “непрозорому” середовищі, отримує переваги та незаконні прибутки шляхом неправомірних дій, заборонених законодавством.

Відповідно до Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” до таких дій віднесемо: незаконне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, товарів іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника; дискредитацію господарського суб'єкта; створення

перешкод у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг; схилення господарського суб'єкта до бойкоту, розірвання угоди з конкурентом або розголошення комерційної таємниці; підкуп співробітника постачальника або покупця. Означений перелік, як свідчать вітчизняні реалії підприємництва, не є повним. Усі ці прояви також істотно погіршують параметри економічної безпеки підприємств базових видів економічної діяльності.

Незважаючи на те, що за роки незалежності сформувалися майже всі ринкові інститути для функціонування економіки ринкового типу, основні механізми, що покликані забезпечувати дотримання формальних законних норм у контрактах і угодах, потребують суттєвого вдосконалення. Однією з головних проблем економіки України є відсутність інституційного соціально-економічного порядку, який залежить від загальної моральної свідомості учасників ринку та формальних правил поведінки. Зазначених правил необхідно дотримуватися кожному учаснику ринкової економіки, оскільки вони є частиною ментальності та культурною складовою нації. В іншому разі спостерігаються тотальне порушення контрактних угод і значні трансакційні витрати в процесі контрактації. Підкреслимо, що загальноприйнятий у кожній країні процес контрактації є фундаментальним чинником інституційного середовища, для якого владними структурами визначаються необхідні формальні правила (правова інфраструктура), що дозволяють окреслити умови контрактів, процедури їх виконання, створюють можливості для вирішення суперечок, встановлюють потенційні можливості відшкодування у разі порушення контрактів та вирішення конфліктів у випадках непередбачуваних ситуацій "ex post".

Отже, однією з ключових причин неефективного розвитку трансформаційних процесів в Україні стало те, що у державі не було створено необхідної законодавчої бази та умов для ефективного функціонування і конкурентного розвитку суб'єктів господарювання всіх форм власності. Не лише специфікація прав власності, але й інструменти її гарантії впливають на ефективність функціонування економічних агентів у господарських системах. Тому видається цілком зрозумілим, що права власності обумовлюють додаткові специфічні інструменти, які включають не лише

приватні, а здебільшого державні гарантії. Означені гарантії мають потужний вплив на третій сегмент інституційного аналізу – загальну логіку організації фірм та їх підприємницьку функцію.

Як уже зазначалося, досконалого контракту не існує априорі, більше того, у контракті сформульовані умови для майбутнього, яке передбачити неможливо, тому взаємовідносини між фірмами повинні ґрунтуватися на чесній поведінці і довірі. Відповідно до поширеної в науковій літературі думки вищий ступінь довіри є передумовою стабільності та безпеки. Цей показник можна виміряти, для прикладу, часткою передоплати. За Я. Корнаї вона складає в Україні майже 40 %, тоді як в Угорщині, Чехії та Польщі – близько 10 % [18, с. 67]. Загалом із урахуванням показника частоти та інтенсивності укладання угод можна оцінювати ступінь довіри до конкретного ринку та держави загалом, яка, у свою чергу, повинна забезпечувати виконання приватних контрактів. Наведений перелік підтверджує висновок: ініціатива означає передбачення і реалізується через механізм цін шляхом укладання нових контрактів. Управлінський апарат реагує на зміни цін, перекомплектовуючи фактори виробництва, які він контролює. За результатами вивчення характеристик економічного та інституціонального середовища узагальнимо передумови та чинники впливу на економічну безпеку підприємств реального сектора національної економіки на рис. 3.3.

На нашу думку, визначені передумови й чинники є характерними для більшості регіонів нашої держави, а це особливим чином зумовлює актуальність комплексного, системного і просторово-територіального підходу до вирішення проблеми забезпечення економічної безпеки реального сектора національного господарства.

За результатами аналізу організаційно-економічних та інституціональних передумов й середовища функціонування суб'єктів реального сектора економіки формуються висновки відносно причин і факторів, що визначають параметри економіко-правового середовища та істотно впливають на спроможність і перспективи реалізації ефективної політики у сфері забезпечення життєздатності і безпеки економіки.

Економічні та інституційні передумови безпеки	
Сприятливі	Несприятливі
Щодо економічної незалежності	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ наявність людського капіталу, наукового та виробничо-технічного потенціалу; ▪ доступність окремих видів ресурсного забезпечення та сегментів ринку; ▪ наявність державних програм розвитку сегментів реального сектора; ▪ поява окремих елементів інфраструктури економічної безпеки; ▪ наявність самоорганізації підприємств 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ значний рівень фізичного зносу основних засобів та низький рівень модернізації техніко-технологічної бази; ▪ низька інвестиційна активність підприємств; ▪ недостатня державна підтримка розвитку реального сектора економіки; ▪ фінансова і ресурсна обмеженість підприємств; ▪ недосконалість конкурентного середовища та значний тіньовий сектор; ▪ низька ліквідність і платоспроможність підприємств; ▪ високий рівень економічної злочинності, рейдерства та корупції в органах державного управління
Щодо фінансово-економічної ефективності	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ істотна частка суб'єктів реального сектора економіки в загальній кількості діючих та прибуткових підприємств, обсягах реалізованої продукції, зайнятості та оплаті праці; ▪ швидкі темпи посткризового відновлення економіки та її базових галузей 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ істотна частка збиткових підприємств; ▪ низька рентабельність операційної діяльності; ▪ низький фінансовий результат від звичайної діяльності; ▪ відносно не високі показники продуктивності праці, доходівіддачі власного капіталу, основних засобів та оборотних активів; ▪ висока витратомісткість та низька енергоефективність виробництва; ▪ невисока конкурентоспроможність продукції на зовнішніх ринках; ▪ низька ефективність державної політики розвитку реального сектора
Щодо здатності до розвитку	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ розширення «середнього класу» та підвищення рівня демократизації суспільства; ▪ пом'якшення адміністративних бар'єрів доступу до комерційної господарської діяльності в реальному секторі економіки; ▪ активізація процесів розвитку агропромислового виробництва 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ наявність значних негативних тенденцій розвитку підприємницької діяльності в реальному секторі економіки; ▪ низький рівень структурної модернізації та недосконалість більшості структурних макроекономічних характеристик; ▪ низька інноваційна активність суб'єктів базових галузей; ▪ низький рівень експортного потенціалу; ▪ недосконалість законодавства у сфері протекції та стимулювання розвитку суб'єктів реального сектора вітчизняної економіки
Тенденції зміни стану економічної безпеки	
Сприятливі	Несприятливі
Щодо економічної незалежності	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ поступове зниження рівня енерго- та ресурсомісткості виробництва, підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств; ▪ популяризація продукції вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках; ▪ удосконалення захисту права власності; ▪ введення нових основних засобів 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ зниження рівня доступності підприємств до фінансово-кредитних ресурсів; ▪ зростання ресурсомісткості вітчизняного виробництва внаслідок підвищення цін на енергоресурси; ▪ підвищення рівня зносу основних засобів; ▪ зниження рівня зайнятості на підприємствах реального сектора
Щодо фінансово-економічної ефективності	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ зростання витратівіддачі; ▪ збільшення доходу на одну гривню власного капіталу; ▪ підвищення продуктивності праці, фондівіддачі та оборотності оборотного капіталу; ▪ підвищення рентабельності діяльності та збільшення частки прибуткових підприємств 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ нівелювання переваг суб'єктів малого підприємництва, передбачених спрощеною системою оподаткування, звітності та обліку; ▪ зростання тіньового та необлікованого секторів економіки, посилення системності проблеми розвитку реального сектора внаслідок тенденцій до монополізації ринків та участі в цих процесах представників влади; ▪ зниження рівня конкурентоспроможності внаслідок неналежної інноваційної активності вітчизняних підприємств; ▪ погіршення економічної ефективності господарювання у будівельній сфері та сфері транспорту і зв'язку
Щодо здатності до розвитку	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ розвиток інвестиційної активності підприємств; ▪ підвищення якості системи управління підприємствами; ▪ загальноекономічна стабілізація та підвищення платоспроможності населення 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ зменшення кількості діючих суб'єктів господарювання, зокрема у секторі фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності; ▪ сповільнення темпів розвитку реального сектора економіки

Рис. 3.3. Передумови й чинники впливу на економічну безпеку реального сектору економіки України [22]

Втім, більш конкретні висновки щодо безпосередньо стану і рівня безпеки

стають можливими на основі декомпонування головних кількісно-якісних характеристик фінансово-економічної незалежності, ефективності функціонування та здатності до розвитку суб'єктів тих видів економічної діяльності, які в сукупності утворюють сектор, який називають реальною економікою.

3.3. Основні стратегічні вектори зміцнення економічної безпеки реального сектору економіки країни

Одними з найбільш істотних недоліків державного регулювання розвитку та зміцнення динамічної конкурентоспроможності реального сектора економіки України є його недостатня системність і послідовність. В Україні розроблено відповідну ієрархію стратегічних і програмних планових документів на різних рівнях системної ієрархії управління, для всіх сфер суспільного і соціально-економічного розвитку. Втім, їх сукупність недостатньо впорядкована, а саме: не вибудовано ієрархію та послідовність досягнення стратегічних і тактичних цільових орієнтирів. Представники органів державного управління на регіональному та місцевому рівні здебільшого не усвідомлюють, що створення всебічного сприятливого середовища і безпосередньо їх участь у допомозі функціонуванню і розвитку суб'єктів реальної економіки є безальтернативними відносно збалансованого довгострокового розвитку місцевих громад. Натомість перешкодами останнього виступають адміністративні перепони фінансово-господарській діяльності, посилення податкового навантаження, зростання чиновницької корупції, ускладнення проходження дозвільних, ліцензійних та погоджувальних процедур, неправомірне лобіювання інтересів власних чи прирівняних до власних підприємницьких структур, сприяння збільшенню їх ринкових компетенцій із зловживанням службовим становищем.

Доцільно вважати, що саме ці особливості знаходяться в основі системної сукупності інституціональних перешкод передусім становлення потужного реального сектора національного господарства України, а в подальшому і його

розвитку, зміцнення конкурентоспроможності та економічної безпеки, справжнього, а не декларативного покращення якості життя в Україні. Підстави таких залежностей добре простежуються з табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Пріоритети та результати державної політики зміцнення економічної безпеки
реального сектора економіки України [38]

Цільові орієнтири політики	Механізми державної політики	Засоби політики	Очікувані результати у системі економічної безпеки держави
Збільшення обсягів ВВП, промислового та сільськогосподарського виробництва, послуг, що належать до реального сектора економіки	Фінансово-кредитна політика	Пільгові фінансово-кредитні ресурси та доступ до природних ресурсів; страхування ризиків; розвиток виробничої кооперації та її інфраструктури	Посилення макроекономічної безпеки
Забезпечення надходжень до державного і місцевих бюджетів, реалізація соціальної відповідальності	Податкова, регуляторна політика	Удосконалення системи оподаткування, формування соціально орієнтованого ринкового середовища	Покращення бюджетної безпеки
Збільшення зайнятості, забезпечення соціальної безпеки та покращення якості життя	Соціальна та політика регулювання ринку праці	Стимулювання створення нових робочих місць, удосконалення соціальної підтримки, захисту та допомоги	Покращення соціальної безпеки
Нагромадження капіталу, забезпечення розширеного відтворення	Податкова політика	Створення на підприємствах інвестиційних фондів розвитку виробництва для акумуляції власних фінансових ресурсів для забезпечення процесу оновлення основних виробничих засобів, інших інвестиційних виробничих потреб	Зміцнення фінансової безпеки
Збільшення обсягів інвестицій в економіку	Інвестиційна політика	Створення надійного та економічно сприятливого інвестиційного клімату; посилення процесу приватизації	Забезпечення інвестиційної безпеки
Розширення експортного потенціалу	Зовнішньо-економічна політика	Покращення організаційного та консультативного забезпечення ЗЕД	Посилення зовнішньо-економічної безпеки
Впровадження інновацій, розвиток науки і техніки, імпорт передових технологій	Інноваційно-інвестиційна політика, структурні реформи	Фінансування розвитку інституційної інноваційної інфраструктури	Зміцнення науково-технологічної безпеки
Стимулювання попиту на продукцію, послуги у межах інших видів економічної діяльності	Удосконалення регуляторної політики, ліцензування, дозвільних процедур	Поширення коопераційних та кластерних зв'язків підприємств малого і великого бізнесу; покращення просторово-об'єктної структури підприємництва	Покращення характеристик виробничої безпеки
Захист довкілля	Екологічна політика	Цільові програми на місцевому і центральному рівнях, державний контроль господарської діяльності та запровадження екологічного маркування	Забезпечення екологічної безпеки

Таким чином обґрунтовується місце і роль досягнення стратегічних пріоритетів посилення економічної безпеки реального сектора економіки у системній ієрархії стратегічних та програмних документів планування соціально-

економічного розвитку держави та безпеки нації. Тому забезпечення економічної безпеки базових видів економічної діяльності є невід'ємним елементом в алгоритмі розвитку національного господарства, а орієнтири її зміцнення передусім повинні розроблятися відповідно до визначеної ієрархічної структури документів вищого рівня (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Ієрархічна структура стратегічних планових документів узгодження місцевого, регіонального та національного розвитку [29]

Втім, зазначене характеризує лише логіку, послідовність розробки відповідних документів, а не їх вичерпну сукупність. Так, при розробці програмних документів у сфері економічної безпеки реального сектору економіки чи його сегментів на регіональному і місцевому рівнях важливо, щоб їх мета та операційні цілі узгоджувалися з пріоритетами і засобами вдосконалення інституціонального середовища соціально-економічного розвитку, цільовими програмами та угодами

загальнодержавного і регіонального соціально-економічного розвитку, що є також складовими національних та регіональних стратегій і програм соціально-економічного, регіонального та галузевого розвитку, економічної, національної безпеки України, соціально-економічного розвитку держави.

Саме тому в Україні необхідно забезпечити як обов'язковість розробки і реалізації заходів цих програмних документів на обумовлених рівнях ієрархії управління економікою, так і їх взаємоузгодженість та підпорядкованість, а в основі повинні закладатися основоположні принципи конкурентного середовища, ринкових відносин, безпеки підприємницької діяльності, соціальної та суспільної рівності з належним і дієвим механізмом контролю їх дотримання.

На основі опрацьованих літературних джерел ми можемо стверджувати той факт, що перша, що друга стратегії так і не стали на разі тим базисом, на основі якого систематично розроблялися б та реалізовувалися стратегічні планові документи у сфері економічної безпеки нижчого рівня – національні стратегії і програми забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки чи його галузей, регіональні стратегії та програми економічної безпеки.

Більше того, розроблений і вже готовий для цих цілей методичний інструментарій – Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, що була затверджена у 2007 р., зараз не використовується. Відповідно, не зрозуміло з якою метою розроблялися критерії економічної безпеки, її складові, зокрема макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, соціальна та ін., вводилася методика моніторингу стану економічної безпеки України.

Механізми та заходи стратегічних і програмних документів повинні спрямовуватися на досягнення єдиної мети, чітко визначеного переліку операційних цілей, обґрунтованих засобів їх досягнення, суб'єктів реалізації, інституціонального та ресурсного забезпечення.

Хоча необхідно визнати й те, що процеси динамічних змін внутрішнього і зовнішнього економічного середовища мають вплив та обумовлюють коригування встановлених раніше цільових орієнтирів і пріоритетів. Відповідно, робимо висновок про важливість періодичної зміни операційних цілей державної політики в

аналізованій сфері та засобів їх досягнення. Послідовність використовуваних для цього дій може стосуватися перегляду передумов, поетапного та порівневого аналізу економічної безпеки на різних рівнях управління національним господарством, оцінки забезпечення функціонально-структурних складових безпеки, розрахунку інтегрального індекса безпеки.

Зокрема, на першому етапі важливо проаналізувати існуючий стан і передумови економічної безпеки реального сектора економіки та його галузей, динаміки їх зміни. Адже вони безпосередньо визначають доцільність або навпаки – недоцільність зміни цільових орієнтирів державної політики в аналізованій сфері.

Наступний етап запропонованої послідовності стосується поетапного та порівневого просторово-структурного аналізу економічної безпеки реального сектора економіки на різних рівнях ієрархії управління економікою (макро-, мезо- та мікро-). Фактично це формування системного висновку про те, чи досягнуто завдання держави у аналізованій сфері, у тому числі в аспекті галузей і сегментів, проте не лише на загальнодержавному рівні, але й регіональному та субрегіональному, за територією держави, галузевими об'єднаннями та окремими підприємствами.

На наступному етапі доцільно провести оцінку рівня забезпечення функціонально-структурних компонент економічної безпеки реального сектора національного господарства, адже в загальному стан безпеки може бути прийнятним чи задовільним, але в окремих сферах чи напрямках діяльності – критично низьким. У подальшій перспективі це може призвести до руйнування всієї системи економічної безпеки реального сектора економіки та національного господарства загалом.

Але важливе прикладне значення має і розрахунок інтегрального індекса рівня економічної безпеки реального сектора економіки. Тенденції його зміни та їх інтенсивність безпосередньо вказують на покращення чи погіршення умов комерційної та фінансово-господарської діяльності у базових видах економічної діяльності. Відповідно, сигналізують про ефективність чи недостатність державної політики в аналізованій сфері.

На основі вищенаведеного видається доцільним в якості мети нової системної політики забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки України визначити створення середовища (умов), сприятливого для посилення життєздатності його суб'єктів, їх стійкості та адаптивності до поточних і потенційних економічних ризиків і загроз, здатності до розширення ресурсного забезпечення, збільшення обсягів господарювання та капіталізації. При цьому мета державної політики в аналізованій сфері стосується і забезпечення раціональності структури економіки (з переважною часткою видів економічної діяльності зі значною доданою вартістю; достатньою часткою інноваційно активних, діючих та легально господарюючих підприємств; рівним і справедливим доступом до ресурсів, ринків, прав діяльності; раціональними, структурно збалансованими та високими темпами розвитку підприємництва), рівномірності просторового розвитку (за регіонами, на субрегіональному та місцевому рівнях) та належної ролі реального сектора економіки у забезпеченні сталого соціального й економічного розвитку, з належним державним контролем безпеки суспільних трансформацій. Такий висновок об'єктивно розкриває ті складові вигоди (віддачі) на вкладені у формування вказаних домінантних умов державні і суспільні ресурси та зусилля.

Параметри середовища функціонування суб'єктів реального сектора економіки, що є сприятливими у контексті забезпечення його економічної безпеки, тісно корелюють із функціонально-структурними напрямками безпеки базових видів економічної діяльності – макроекономічним, фінансовим, інвестиційним, виробничо-технологічним, зовнішньоекономічним, інтелектуально-інноваційним, соціально-кадровим, енергоресурсним, продуктовим (товарним). Незважаючи на їх різну поточну забезпеченість, а, відтак, і доцільність покращення характеристик, доречним видається висновок про віднесення усіх із перелічених складових до операційних напрямів державної політики забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки. Адже саме таким чином уможлиблюється комплексність політики забезпечення, а також узагальнююча оцінка стану безпеки на основі діагностики її функціональних складових. Тому стратегічні і тактичні цілі стратегії посилення економічної безпеки реального сектора національного

господарства важливо формувати за вказаними складовими.

Попри те, доцільно враховувати і такі елементи механізму забезпечення економічної безпеки підприємств, як економічні інтереси власника бізнесу та комерційних партнерів, суб'єктів у системі управління національною безпекою; загрози інтересам суб'єктів системи; оцінка ймовірності та рівня впливу загроз; системний аналіз компонент економічної безпеки; стан їх детермінант і загального рівня безпеки; політика та інституційні зміни економічної безпеки; забезпечення безпеки на засадах сталого соціально-економічного розвитку; моніторинг результативності політики.

Відтак, алгоритм обґрунтування пріоритетів державної політики забезпечення економічної безпеки реального сектора національного господарства України описано на рис. 3.5. При цьому, як видно з ілюстративного відображення, інтереси держави, суб'єктів реального сектора економіки, суспільства об'єктивно відрізняються та потребують узгодження, що зрозуміло.

Власне в їх узгодженні і криється шлях до гармонійного сталого і збалансованого розвитку економіки та суспільства. Іншої альтернативи немає, адже в іншому випадку утворюються та посилюються структурні і просторово-територіальні деформації, наслідком яких стає критичне погіршення якості життя поза обласними центрами, в районах та на сільських територіях, їх зубожіння та занепад. Це супроводжується і зниженням конкурентоспроможності економіки (через її суттєву нераціональність), концентрацією фінансових, господарських та економічних ресурсів в обмеженій кількості суб'єктів господарювання.

Саме тому в якості суспільних цілей забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки визначено формування якісно нової форми “економічного протекціонізму”, недопущення реалізації не доцільних для суспільства корпоративно-лобістських рішень, розробка корисних рішень із удосконалення середовища підприємницької діяльності та державного управління у цій сфері. Зауважимо, що суспільне середовище виступає, з одного боку, так званим лакмусовим папірцем, ідентифікуючи наслідки та ефективність державної політики у сфері як розвитку, так і економічної безпеки реального сектора, а з іншого, – ефективним механізмом реалізації інтересів як економічних агентів, так і держави.

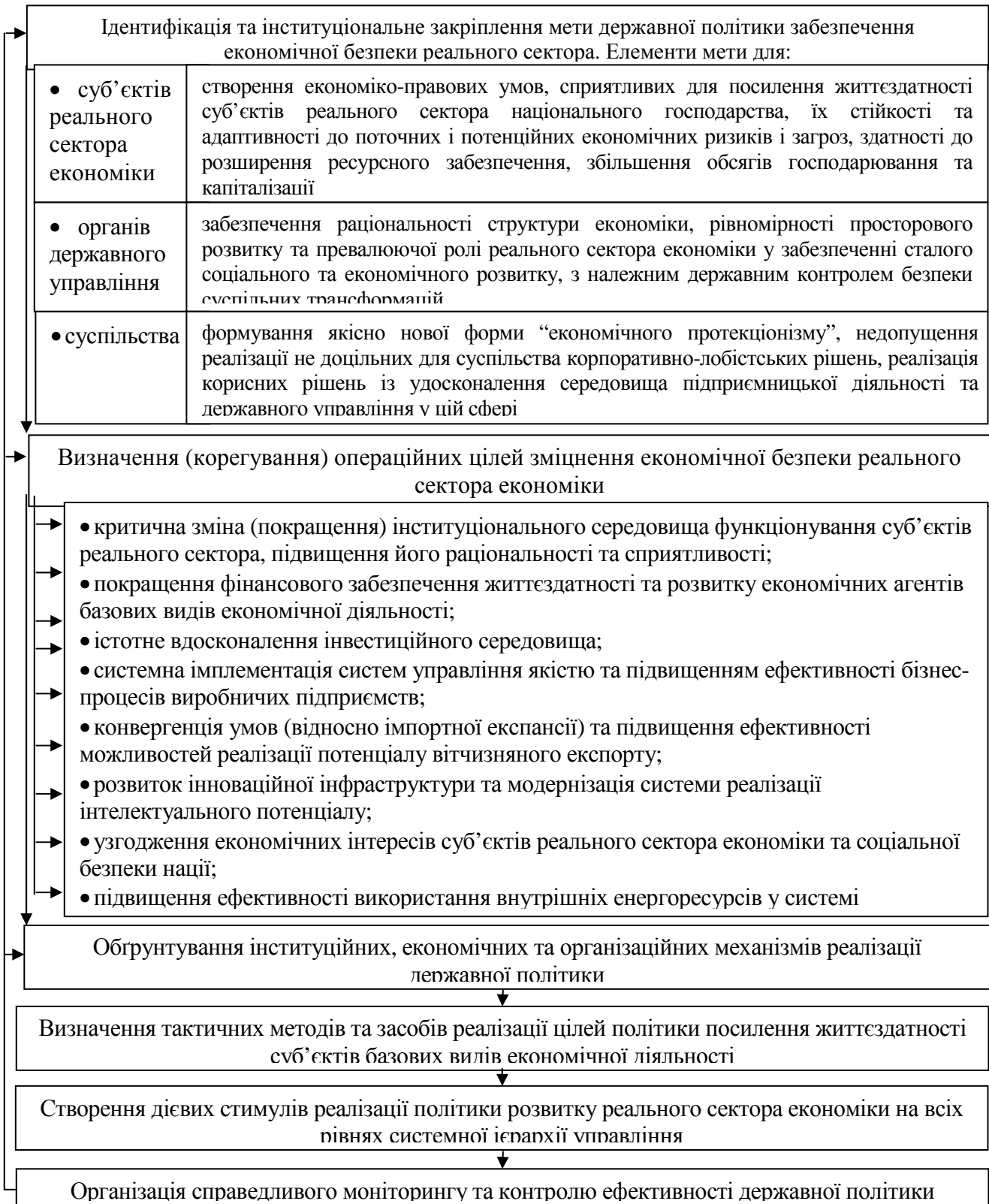

Рис. 3.5. Послідовність імплементації стратегічних пріоритетів державної політики забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки України [9]

Відтак, як нормативно-правове забезпечення, так і організаційно-економічні заходи державної політики зміцнення динамічної конкурентоспроможності

національної економіки та посилення економічної безпеки її реального сектора повинні враховувати симбіоз інтересів визначених трьох сил, а також спрямовуватися на вирішення найбільш істотних проблем в аналізованій сфері, як, от: суттєве покращення інституціонального середовища функціонування суб'єктів реального сектора (це системне завдання стосується передусім зміцнення макроекономічної складової безпеки базових видів економічної діяльності); посилення фінансового забезпечення життєздатності та розвитку підприємств (зокрема, у контексті покращення характеристик їх фінансової безпеки); вдосконалення інвестиційного середовища (як джерела залучення фінансових ресурсів на оновлення матеріально- і техніко-технологічної бази економічних агентів, забезпечення розширеного відтворення капіталу); системна імплементація систем управління якістю та підвищенням ефективності бізнес-процесів виробничих підприємств (у контексті політики зміцнення виробничо-технологічної складової економічної безпеки реального сектора); посилення зовнішньоекономічної безпеки виробничо-експортного комплексу держави за рахунок конвергенції умов та підвищення ефективності можливостей реалізації експортного потенціалу; розвиток інноваційної інфраструктури та модернізація системи реалізації інтелектуального потенціалу (у контексті інтелектуально-інноваційної складової безпеки); узгодження економічних інтересів суб'єктів реального сектора економіки та соціальної безпеки нації (що тісно корелює з параметрами соціально-кадрової безпеки підприємств базових видів економічної діяльності); підвищення ефективності використання внутрішніх енергоресурсів у системі національної економіки та зниження таким чином енергетичної залежності економіки, забезпечення позитивної структурної трансформації енергетичного комплексу; реальне зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних товарів (послуг), торгових марок, що спрямоване на посилення продуктової складової економічної безпеки реального сектора економіки.

Досягнення визначених завдань потребує обґрунтування відповідних механізмів їх реалізації, а в подальшому – змістового наповнення ефективними та дієвими тактичними методами і засобами. Так, у сукупності інституційного механізму виділимо такі засоби, як: коригування національних, регіональних та місцевих стратегій і програм соціально-економічного розвитку, конкурентоспроможності та безпеки (на предмет узгодженого

врахування в них мети та операційних цілей політики забезпечення економічної безпеки реального сектора вітчизняної економіки); розробка та впровадження методичних рекомендацій, положень та інструкцій, які регламентують діяльність у сфері безпеки, для органів державного управління всіх рівнів та сфер діяльності; запровадження правил, які встановлюють обсяг, послідовність, способи та терміни виконання відповідними державними структурами дій, передбачених стратегічними плановими документами.

Видається доцільним завдання щодо ініціювання, інституціалізації та контролю за реалізацією стратегічних і тактичних пріоритетів державної політики в аналізованій сфері покласти на Департамент розвитку реального сектора економіки Кабінету Міністрів України. Попри те, крім впровадження інституційних механізмів, ця структура мала б запустити і організаційний, економічний, інформаційний та мотиваційний механізми. Серед організаційних заходів, на думку автора, доцільно виокремити: впровадження організації діяльності системи суб'єктів управління економічною безпекою реального сектора економіки, а також її адаптацію до зміни зовнішніх умов; реорганізацію окремих владних структурних підрозділів; впровадження системи підготовки, перепідготовки та ротації кадрів; перебудову системи документообігу, планування і звітування.

Серед заходів економічного механізму спостерігаються наступні: покращення податкових, фінансово-кредитних, інвестиційних та інших стимулів визначених вище позитивних структурно-інституціональних змін та реформ у реальному секторі, його інфраструктурі, допоміжних та суміжних сферах; оптимізація прямих та непрямих витрат, економія ресурсів підприємств; покращення фінансової дисципліни; вдосконалення системи взаєморозрахунків; покращення стимулювання праці; оптимізація джерел фінансування діяльності та розвитку економічних агентів базових видів економічної діяльності.

Для підвищення ефективності та дієвості інформаційного механізму доцільними виявляться заходи: інформування суб'єктів системи економічної безпеки реального сектора національного господарства про мету, завдання, програми, можливості та наслідки політики управління економічною безпекою; збір, опрацювання, аналіз та захист важливої інформації; інформування відносно змін у планах та завданнях із забезпечення безпеки національної економіки. В якості мотиваційних заходів можуть реалізовуватися:

підвищення рівня інтелектуально-кадрового забезпечення державної політики у сфері економічної безпеки.

Очевидно, що комплексна реалізація інституційного, організаційного, економічного, інформаційного та мотиваційного механізмів адекватно до визначених стратегічних і тактичних пріоритетів об'єктивно необхідна з огляду на важливість економічної безпеки у забезпеченні динамічної конкурентоспроможності та життєздатності реального сектора національного господарства. Причому концептуальна схема управління його безпекою набуває вигляду, як на рис. 3.6.

Рис. 3.6. Концептуальна схема механізму управління економічною безпекою реального сектора економіки України [18]

Втім, описаний механізм повинен базуватися на системному підході, в основі якого – формалізація процесу забезпечення економічної безпеки у вигляді:

$$S_{ESRS} = M\Sigma = \{T, X, MC, \Omega, Y, MB, BB, FS\}, \quad (3.1)$$

де S_{ESRS} – система економічної безпеки реального сектора економіки; $M\Sigma$ – множина елементів системи; X – множина допустимих вхідних впливів, $X = \{X: T \rightarrow W\}$; W – множина можливих втрат суб'єктів системи економічної безпеки реального сектора економіки; MC – множина станів (внутрішніх характеристик) економічної безпеки реального сектора економіки; Ω – множина точкових значень вхідних впливів; Y – множина точкових значень вихідних сигналів; MB – множина вхідних величин, $MB = \{y: T \rightarrow Y\}$; BB – вихідне відображення, $BB: T \times MC \rightarrow Y$; FS – перехідна функція стану, $FS: T \times T \times MC \times X \rightarrow MC$ [43, с. 10].

Прикладне значення охарактеризованої моделі полягає в ув'язці та узгодженні загальносистемних цілей забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки (що важливо і про що йшлося вище) шляхом формування функціональних задач із сукупністю ресурсного, технічного, технологічного, методичного, інформаційного, кадрового, фінансового та інших складових забезпечення.

Зауважимо, що реалізація стратегічних пріоритетів і тактичних засобів державної політики посилення економічної безпеки реального сектора економіки охоплює інтереси і таких інституцій, як державні (державно-комунальні чи комунальні) та недержавні установи інфраструктури і сприяння розвитку суб'єктів базових видів економічної діяльності, асоціативні підприємницькі об'єднання та організації, підприємства та організації фінансово-кредитного, страхового ринку, суб'єкти різних секторів підприємництва, представники ЗМІ, громадськості тощо. Відтак, важливо усвідомлювати функції кожного з суб'єктів безпосередньо у межах реалізації (або впливу на неї) стратегії.

Невід'ємними інституційними суб'єктами реалізації політики зміцнення економічної безпеки реального сектора економіки є й обласна, міські та районні ради, без відповідних рішень яких не набуватимуть легітимності стратегічні та програмні документи в аналізованій сфері, а також не виділятимуться необхідні

фінансові ресурси для реалізації запланованих заходів. Тому важливими є (1) покращення усвідомлення місцевими органами державного управління та місцевого самоврядування вагової ролі посилення безпеки суб'єктів базових видів економічної діяльності у сприянні розвитку та досягненні сталого соціально-економічного розвитку регіону і суспільства; (2) надання місцевим органам влади ширших фінансових компетенцій з метою подальшого розширення обсягів фінансової підтримки заходів розвитку системи безпеки регіональних економік.

До суб'єктів, відповідальних за реалізацію державної політики забезпечення економічної безпеки реального сектора, повинен відноситися й Державний фінансовий моніторинг України з його регіональними структурними підрозділами (з виконанням функції недопущення (або стримування) проявів та тенденцій монополізації економіки чи її секторів, сегментів, детінізації економіки та її фінансових потоків, забезпечення контролю за “відмиванням брудних грошей”, незаконних переведень безготівкових коштів у готівку).

Серед суб'єктів реалізації визначених вище стратегічних пріоритетів державної політики важливою також є роль державних (чи з державно-комунальною або виключно комунальною формами власності) та недержавних установ фінансово-кредитного сприяння суб'єктам базових видів економічної діяльності. На переконання автора, розвинена система інституцій фінансового сприяння та їх кооперація повинна стати важливим етапом у розвитку системи забезпечення економічної безпеки (зокрема, її фінансової складової) реального сектора національного господарства в Україні.

Саме до основних функцій фондів підтримки підприємництва належать: реалізація державної політики у вказаній сфері з метою підтримки важливих для економіки підприємств; виконання заходів національної, обласної та місцевих програм розвитку підприємництва; підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу національного господарства (зокрема, фінансових ресурсів); підвищення інформаційної обізнаності, надання бізнес-консультацій, інформаційно-довідкової, навчально-освітньої та ресурсної підтримки суб'єктам базових видів економічної діяльності; сприяння розвитку виробничо-коопераційної

інфраструктури.

Потрібно зазначити, що описані вище функції можуть виконувати і недержавні організації фінансово-кредитного сприяння. Втім, чинник неприбутковості, а також потреба у виділенні на вказані цілі достатньо великих обсягів фінансових ресурсів із низьким рівнем прибутковості та тривалим строком повернення практично унеможлиблює стимули до їх створення недержавними інституціями.

Більшість просвітницьких, а також функцій контролю реалізації державними суб'єктами політики забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки, розробки більш ефективних механізмів та засобів повинні покладатися на асоціативні підприємницькі об'єднання й організації, безпосередньо підприємства та організації фінансово-кредитного, страхового ринку, суб'єктів підприємницької діяльності, представників ЗМІ та громадськість.

Важливими функціями безпосередньо суб'єктів базових видів економічної діяльності у процесі реалізації державної політики зміцнення економічної безпеки їх сектора повинні стати ширше використання підприємствами переваг заходів, які реалізуються у межах програм розвитку та посилення життєздатності суб'єктів господарювання; створення на підприємствах служб економічного ризик-менеджменту; впровадження нових методів оцінки економічних ризиків та загроз, моніторингу фінансово-економічного стану та ліквідності; активізація довгострокового стратегічного партнерства з іншими господарюючими суб'єктами, страховими, банківськими установами.

Висновки до розділу 3

Системна оцінка економічного та інституціонального середовища функціонування і розвитку суб'єктів реального сектора економіки є інформаційною основою аналізу зовнішньої складової його економічної безпеки та формування висновків відносно раціональності і сприятливості поточних передумов розвитку. Її формуванню передують типологія реального сектора національного господарства і

поділ на сектори матеріального виробництва та виробничих послуг і невиробничих послуг, торгівлі, науки.

Недостатні передумови економічної безпеки реального сектора значною мірою обумовлені інституціональними чинниками. Так, в Україні за часів трансформаційного періоду дещо несистемний та недостатньо ефективний процес переходу від адміністративно-командної системи до ринкової згенерував інституційну структуру, яка є лише частково реформованою і характеризується ознаками нестабільності та вразливості. Для трансформаційної економіки інститути є критичним бар'єром, адже вони або створюють стимули для підприємницької діяльності і відповідають основоположним принципам соціально орієнтованої ринкової економіки, або стають перешкодою прозорим відносинам, внаслідок значного зростання трансакційних витрат.

Найбільш істотними вадами та недоліками вітчизняного державного регулювання у сфері забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки є: недостатня дієвість національних і регіональних стратегій та програм соціально-економічного, регіонального та галузевого розвитку; неповноцінність державної інфраструктури регулювання розвитку і забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки; недосконалість інституціонального середовища функціонування і розвитку суб'єктів реального сектора вітчизняної економіки; відсутність системи поточного моніторингу стану, тенденцій розвитку, характеристик та перспектив забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки та його суб'єктів. Це дає підстави стверджувати, що сукупність вказаних недоліків є системною, що перешкоджає досягненню домінантних цілей реформування і модернізації вітчизняної економіки, руйнує основи справедливого та достатнього аналізу, раціонального планування, ефективної і належної організації цього процесу, мотивації його здійснення та контролю.

Послідовність імплементації стратегічних пріоритетів державної політики забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки України передбачає: 1) ідентифікацію та інституціональне закріплення її мети; 2) визначення операційних цілей; 3) обґрунтування інституційних, економічних та організаційних механізмів

реалізації; 4) обрання тактичних методів та засобів реалізації цілей; 5) створення дієвих стимулів реалізації на всіх рівнях системної ієрархії управління; 6) організацію справедливого моніторингу та контролю ефективності.

При цьому операційними цілями політики повинні стати: критична зміна (покращення) інституціонального середовища функціонування суб'єктів реального сектора, підвищення його раціональності та сприятливості; покращення фінансового забезпечення життєздатності та розвитку економічних агентів базових видів економічної діяльності; істотне вдосконалення інвестиційного середовища; системна імплементація систем управління якістю та підвищенням ефективності бізнес-процесів виробничих підприємств; конвергенція умов (відносно імпортової експансії) та підвищення ефективності можливостей реалізації потенціалу вітчизняного експорту; розвиток інноваційної інфраструктури та модернізація системи реалізації інтелектуального потенціалу; узгодження економічних інтересів суб'єктів реального сектора економіки та соціальної безпеки нації; підвищення ефективності використання внутрішніх енергоресурсів у системі національної економіки; реальне зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

Реалізація державної політики покращення інституціонального середовища у контексті вдосконалення макроекономічної складової безпеки реального сектора економіки України передбачає: 1) визначення мети й операційних цілей політики, формування системи та структури управління процесом інституціалізації національного господарства; 2) формування нормативно-правового базису політики; 3) покращення нормативно-правового забезпечення за домінантними напрямками інституціонального середовища комерційної господарської діяльності; 4) вдосконалення законодавства у сфері передачі і захисту прав власності та інформації, охорони і комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності; 5) створення інституційної інфраструктури комерційної господарської діяльності у реальному секторі економіки з низьким рівнем трансакційних витрат, спрямованої на вирішення завдань: зменшення витрат інформаційної "непрозорості", покращення системи захисту права приватної власності, розвиток "прозорого" та рівного для всіх суб'єктів конкурентного середовища, підвищення рівня

“прозорості” функціонування державних структур, розвиток систем якості управління підприємствами та зменшення витрат на управління; б) створення умов і всебічне сприяння асоціативним підприємницьким структурам; 7) залучення організацій громадянського суспільства до формування якісно нової форми “економічного протекціонізму”, недопущення реалізації не доцільних для суспільства корпоративно-лобістських рішень, розробки корисних рішень із удосконалення середовища господарювання та державного управління у сфері розвитку і зміцнення конкурентоспроможності реального сектора економіки.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі вирішено важливу науково-прикладну формування системи економічної безпеки реального сектору економіки країни. Отримані теоретико-концептуальні та прикладні результати дозволяють зробити такі висновки:

Узагальнення та систематизація теоретико-концептуальних основ економічної безпеки держави дозволяють стверджувати, що недостатня адаптованість реального сектору економіки до динаміки економічних процесів, загострення конкурентних відносин, нестабільність економічних інститутів, фінансова напруга і недостатня раціональність структурних зрушень створюють кризові ситуації та формують загрози економічній безпеці держави. Це зумовлює необхідність аналізу негативних тенденцій, ризиків функціонуванню та сталому розвитку, а також розробки і реалізації дієвих заходів щодо мінімізації їх впливу на розвиток реального сектора. Деструктивні фактори безпеки породжуються нестійким станом внутрішнього та зовнішнього ринків, помилками в регулюванні реформаційних процесів, порушенням відтворювальних пропорцій та структурними дисбалансами в економічній системі.

Необхідним етапом теоретичних досліджень економічної безпеки реального сектору економіки є дослідження її сутнісно-типологічних характеристик, диференційованих за видами економічної діяльності та їхніми сегментами, а також структурними ознаками. При цьому систематизація компонент реального сектору економіки дало змогу пофакторно оцінити стан економічної безпеки відповідних складових та визначити основні напрями узгодження положень концептуальних напрямів економічної безпеки реального сектору економіки з цілями державної політики забезпечення економічної безпеки держави. Реальний сектор економіки є складною багатоелементною системою із великою кількістю зовнішніх і внутрішніх чинників та взаємозв'язків (міжгалузевих, міжсекторальних, міжрегіональних, міжнародних). Через взаємодію його структурно-функціональних складових з іншими

елементами економічної системи реальний сектор виступає першоосновою забезпечення стійкого зростання та економічної безпеки держави. При цьому виникає необхідність аналізу не лише характеристик стану розвитку базових видів економічної діяльності, але й їх економічного потенціалу в регіональному та субрегіональному аспектах, включно з просторовою взаємодією суб'єктів економічної діяльності. Вплив стану економічної безпеки реального сектору на складові економічної безпеки держави повинен визначатися з урахуванням ризиків і можливостей, пов'язаних зі зміною їхніх параметрів.

Аналіз методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки держави показав неповне врахування показників стану економічної безпеки реального сектору економіки. Як наслідок має бути проведена методологічна база оцінювання стану, рівня й функціонально-структурних характеристик економічної безпеки реального сектору економіки на основі обґрунтованої концептуальної послідовності аналізу. Це передбачає уточнення складу функціональних складових економічної безпеки реального сектору економіки, уведення інтелектуально-інноваційної й соціально-кадрової компоненти та індикаторів їхньої внутрішньої структури (за сферами діяльності й рівнями економічних відносин).

Проведений системно-структурний аналіз дозволяє констатувати, що найбільш істотними вадами та недоліками державного регулювання у сфері забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки залишаються дефіцит дієвих національних і регіональних стратегій та програм соціально-економічного, регіонального і галузевого розвитку; недостатність інфраструктури регулювання та недосконалість інституціонального середовища функціонування і розвитку суб'єктів реального сектора вітчизняної економіки; відсутність системи поточного моніторингу стану, тенденцій розвитку, характеристик та перспектив забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки та його суб'єктів; несформованість та вибірковість державного контролю за формуванням добродійного ринкового конкурентного середовища. Це дає підстави стверджувати про системність вказаних

недоліків, що перешкоджає досягненню цілей реформування і модернізації вітчизняної економіки, раціональному плануванню, ефективній та належній організації і моніторингу цього процесу.

Результати інституціонального аналізу засвідчують тісний взаємозв'язок між вирішенням проблеми забезпечення економічної безпеки суб'єктів реального сектора економіки України та національною безпекою. Метою державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки реального сектора є створення середовища, стимулюючого посилення життєздатності його суб'єктів, їх стійкості та адаптивності до поточних чи потенційних економічних ризиків і загроз, здатність до розширення ресурсного забезпечення, нарощування обсягів господарювання та капіталізації. Водночас, до завдань державної політики у цій сфері належать формування раціональної структури економіки, вирівнювання регіональних диспропорцій та максимальна реалізація потенціалу реального сектора економіки у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку з належним державним контролем безпеки суспільних трансформацій.

Ефективна державна політика забезпечення економічної безпеки реального сектора економіки потребує узгодження її мети, операційних цілей, принципів, механізмів, методів та засобів на всіх рівнях системної ієрархії управління з пріоритетами і засобами забезпечення безпеки в галузево-секторальному та просторово-структурному аспектах. Зокрема, у галузево-секторальному вимірі державна політика повинна спрямовуватися на подолання структурних деформацій у промисловості, збільшення інноваційної активності у базових галузях виробництва, зростання професійно-кваліфікаційного рівня кадрів; у просторово-структурному – на зменшення рівня залежності економіки від кон'юнктурних коливань на зовнішніх ринках, усунення регіональних асиметрій розвитку і бюджетних відносин, покращення взаємодії між центром і регіонами та на субрегіональному і місцевому рівнях.

Напрямом зміцнення економічної безпеки реального сектора економіки України є вдосконалення його інституційного середовища. Комплекс заходів державної

політики у цій сфері повинен передбачати: визначення мети і операційних цілей політики, формування системи та структури управління процесом інституціалізації національного господарства; формування нормативно-правового базису політики; покращення нормативно-правового забезпечення за доміантними напрямками інституціонального середовища комерційної господарської діяльності; вдосконалення законодавства у сфері передачі і захисту прав власності та інформації, охорони і комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності; створення інституційної інфраструктури комерційної господарської діяльності у реальному секторі економіки з низьким рівнем трансакційних витрат; створення умов і всебічне сприяння асоціативним підприємницьким структурам; залучення організацій громадянського суспільства до формування якісно нової форми “економічного протекціонізму”, недопущення реалізації недоцільних для суспільства корпоративно-лобістських рішень, удосконалення середовища господарювання та державного управління в сфері розвитку і зміцнення конкурентоспроможності реального сектора економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Україна. Закон. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом № 240–IV від 28.11.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.
2. Україна. Закон. Про Раду національної безпеки і оборони України. – № 183–98 ВР від 05.03.1998 р. // Урядовий кур'єр. – № 64-65.
3. Україна. Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Наказ. Про затвердження Положення про створення департаменту розвитку реального сектору економіки від 31.01.2012 № 78. – Інтернет-ресурс Ліга Закон. – Режим доступу: <http://www.ligazakon.ua>.
4. Україна. Міністерство економіки. Наказ. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України № 60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
5. Аніщенко І. В. Оцінка ефективності реалізації та фінансове забезпечення програм розвитку малого бізнесу в регіоні / Аніщенко І. В., Пінчук Ю. Б. // Економіка та держава. – 2009. – № 10. – С. 29-33.
6. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы / Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б. // Вопросы экономики. – 2006. – № 12. – С. 36-44.
7. Баженова О. В. Аналіз стану економіки України в контексті її економічної безпеки / Баженова О. В. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. тр. – Донецк : ДонНУ, 2012. – С. 839-845.
8. Баженова О. В. Застосування системного підходу до аналізу економічної безпеки держави / Баженова О. В. // Вісник КНТЕУ. – 2013. – Вип. 66-67. – С. 122-124. – (Серія “Економіка”).
9. Барановський О. Визначення показників економічної безпеки / Барановський О. // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 8. – С. 14-16.
10. Барановський О. Фінансова безпека: монографія / Барановський О. – Інститут економічного прогнозування. – К. : Фенікс, 2005. – 338 с.

11. Бондаренко С. Світові методики оцінки економічного стану держави / Бондаренко С. // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 10. – С. 8-9.
12. Вівчар О. І. Прагматизм прискорення бізнесу при моніторингу його економічної безпеки в контексті трансформаційних змін / О. І. Вівчар // Сталый розвиток економіки. – Міжнародний науково-виробничий журнал – 1'2014 [23] – С. 194–199.
13. Вівчар О. І. Логістичні аспекти фінансово-економічної безпеки підприємств з ремонту й експлуатації автошляхів: [монографія] / В. П. Мартинюк, О. І. Вівчар. – Тернопіль, Астон, 2013. – 232 с.
14. Василенко И. А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: учеб. Пособие / Василенко И. А. [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Издательская корпорация “Логос”, 2011. – 384 с.
15. Васильців Т. Г. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, А. М. Гуменюк. – Львів : Вид-во ЛКА, 2009. – 248 с.
16. Воротін В. Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій : монографія / Воротін В. Є. – К. : Вид-во НАДУ, 2010. – 392 с.
17. Горбулін В. П. Актуальні питання організації стратегічного планування державної політики національної безпеки України / Горбулін В. П., Белов О. Ф., Лисицин Е. М. // Стратегічна панорама. – 2007. – № 3. – С.12-20.
18. Горська О. Структура економіки України як фактор економічної безпеки / Горська О. // Регіональна економіка. – 2002. – № 3. – С.61-68.
19. Губський Б. В. Внутрішні і зовнішні фактори економічної безпеки України / Гунський Б. В. // Проблеми забезпечення економічної безпеки і сталого розвитку України : матеріали круглого столу (м. Київ, 28.12.1999 р.) / Рада Національної безпеки та оборони України; Національний ін-т українсько-російських відносин / С. І. Пирожков (відп. ред.). – К., 2010. – 130 с.
20. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Гунський Б. В. – К. : ДП „Укрархбудінформ”, 2011. – 121 с.

21. Дерев'яно Б. Необхідність підтримки вітчизняного великого бізнесу / Дерев'яно Б. // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 7. – С. 11-14.
22. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / [В. Є. Воротін, В. С. Куйбіда, Е. М. Лібанова та ін.; під ред. З. С. Варналія]. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
23. Дубель В. М. Обеспечение экономической безопасности Украины в условиях многовекторного развития / Дубель В. М. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. трудов. – Донецк : ДонНУ, 2007. – С. 1680-1688.
24. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [за ред. В. М. Гейця]. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.
25. Євдокімов Ф. І. Узагальнююча оцінка фінансової складової рівня економічної безпеки підприємства / Євдокімов Ф. І., Мізіна О. В., Бородіна О. О. // Економічні праці Донату. – 2012. – № 47. – С. 6-12.
26. Захарченко В. Обґрунтування територіальної концепції економічної безпеки / Захарченко В. // Регіональна економіка. – 2010. – № 2. – С. 120-127.
27. Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М.Геєць, А. К.Кінах, В. П.Семиноженко. – К. : Знання України, 2007. – 336 с.
28. Інтернет-ресурс Державного комітету статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>.
29. Інтернет-ресурс Європейського комітету статистики // <http://www.eurostat.ec.europa.eu>.
30. Іщук С. О. Моделі інтегрального оцінювання результатів фінансово-господарської діяльності промислових підприємств регіону / С. О. Іщук // Регіональна економіка. – 2008. – № 2. – С. 25-34.
31. Клебанова Т. С. Экономическая безопасность региона: оценка и анализ угроз / Клебанова Т. С., Чернова Н. Л. // Вестник ХГЭУ. – Х. : ХГЭУ, 2001. – № 2 (18). – С. 5-9.
32. Ковальчук Т. Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика / Ковальчук Т. Т. – К. : Знання, 2004. – 638 с.

33. Коженювскі Л. Управління безпекою / Коженювскі Л. // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 1. – С. 147-154.
34. Ліпкан В. А. Національна безпека України: навч. посібник / В. А. Ліпкан. – К. : Кондор, 2008. – 552 с.
35. Лутчин Н. П. Оцінка областей України у світлі економічної безпеки / Лутчин Н. П. // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів: вид-во ЛКА, 2006. – С. 75–85. – (Серія “Економічна”).
36. Ляпіна К. М. Національна програма розвитку малого підприємництва: очікування – проблеми – перспективи: аналітичний документ для прийняття політичних рішень / Ляпіна К. М., Ляпін Д. В., Береславський С. М. – К. : Ін-т конкурентного суспільства, 2001. – 24 с.
37. Любимцев Ю. Концепция финансовой безопасности (общегосударственный и региональный аспекты) / Любимцев Ю., Логвина А. // Вопросы экономики. – 2008. – № 3. – С. 55-64.
38. Мазаракі А. А. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : монографія / [А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук, Т. М. Мельник за ред. А. А. Мазаракі]; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К. : КНТЕУ, 2010. – 717 с.
39. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / Мазур І. І. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2006. – 329 с.
40. Маліновська О. Я. Проблеми державного регулювання розвитку підприємництва в Україні / Маліновська О. Я. // Регіональна економіка. – 2011. – № 1. – С. 200-205.
41. Михайловський М. І. Деякі аспекти щодо оцінювання та планування трансакційних витрат виробничо-господарської діяльності підприємства / М. І. Михайловський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.3. – С. 186-191.
42. Мігус І. Необхідність розмежування понять “загроза” та “ризик” при діагностиці економічної безпеки суб’єктів господарювання / Мігус І., Лаптев С. // Ефективна економіка. – 2012. – № 2. – С. 38.
43. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія [за ред. Геєця В. М]. – Х. : ВД „ІНЖЕК”, 2006. – 240 с.

44. Моторин Р. М. Концептуальна схема аналізу розвитку інституційних секторів економіки України / Р. М. Моторин, К. Р. Приходько // Статистика України. – 2013. – № 1. – С. 34-40.
45. Мочерний С. Механізм забезпечення економічної безпеки країни / Мочерний С. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. – 2009. – Вип. 6. – С. 5-11. – (Серія “Економіка”).
46. Мунтіян В. І. Нові виклики економічній безпеці держави / Мунтіян В. І. // Екон.-матем. моделювання соц.-екон. систем : зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 4. – С. 5-15.
47. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія / Г. В. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – 496 с.
48. Паламарчук О. І. Класифікація загроз економічної безпеки підприємств // Зб. наук. праць Одеського держ. ун-ту. – Одеса, 2010. – Вип. 3. – С. 63-68.
49. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / Пастернак-Таранушенко Г. [за ред. професора Б. Кравченка]. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
50. Попович В. М. Економічна безпека держави в контексті глобалізації тіньового капіталообороту в Україні / В. М. Попович // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 14. – С. 261-277.
51. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України / [Я. А. Жаліло, С. І. Архієреєв, Я. Б. Базилюк та ін.]. – К. : НІСД, 2006. – 120 с.
52. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва: монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, А. М. Гуменюк. – Львів: вид-во ЛКА, 2009. – 248 с.
53. Прогнозирование и планирование экономики / [под ред. Борисевича В. И., Кандауровой Г. А.]. – Минск : Экоперспектива, 2010. – 432 с.
54. Пучков С. Управление системой безопасности фирмы / Пучков С. – М. : АСТ–Пресс, 2011. – 325 с.

55. Реверчук Н. Й. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи : навч. посібник / Реверчук Н. Й., Малик Я. Й., Кульчицький І. І. та ін.; [за ред. д.е.н. С. К. Реверчука]. – Львів : ЛФМАУП, 2008. – 192 с.
56. Степаненко А. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів / А. Степаненко, М. Герасимов // Регіональна економіка. – 2012. – № 2. – С. 39-54.
57. Сухоруков А. І. Економічна безпека України в умовах сучасних економічних змін / Сухоруков А. І. // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 30-43.
58. Фоміна М. В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика : монографія / Фоміна М. В.; Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган–Барановського. – Донецьк, 2005. – 141 с.
59. Франчук В. І. Основи економічної безпеки : навч. посібник / Франчук В. І. – Львів : ЛДУВС, 2008. – 203 с.
60. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. – К. : НІСД, 2007. – 144 с.
61. Юрків Н.Я. Індикатори економічної безпеки реального сектора економіки / Н.Я. Юрків // Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Зб. наук. праць. – 2012 р. – Вип. 18/3. – С. 372-379.
62. Юрків Н.Я. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України / Н.Я. Юрків // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.7. – С. 133-137.
63. Якубівська Ю. Є. Колізії норм права та компетенції органів управління у сфері інтелектуальної власності як загроза інформаційній безпеці / Ю. Є. Якубівська // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право: Науковий журнал. Серія: Юридичні науки. – К.: УДУФМТ, 2015. – № 4 (81). – С. 37-42.
64. Meadows D. A. Synopsis limits to growth / D. Meadows, J. Randers. – N.–Y.: Minnesotans for sustainability, 2008. – 296 p.